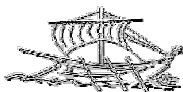

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΕΙΡΑΙΑ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

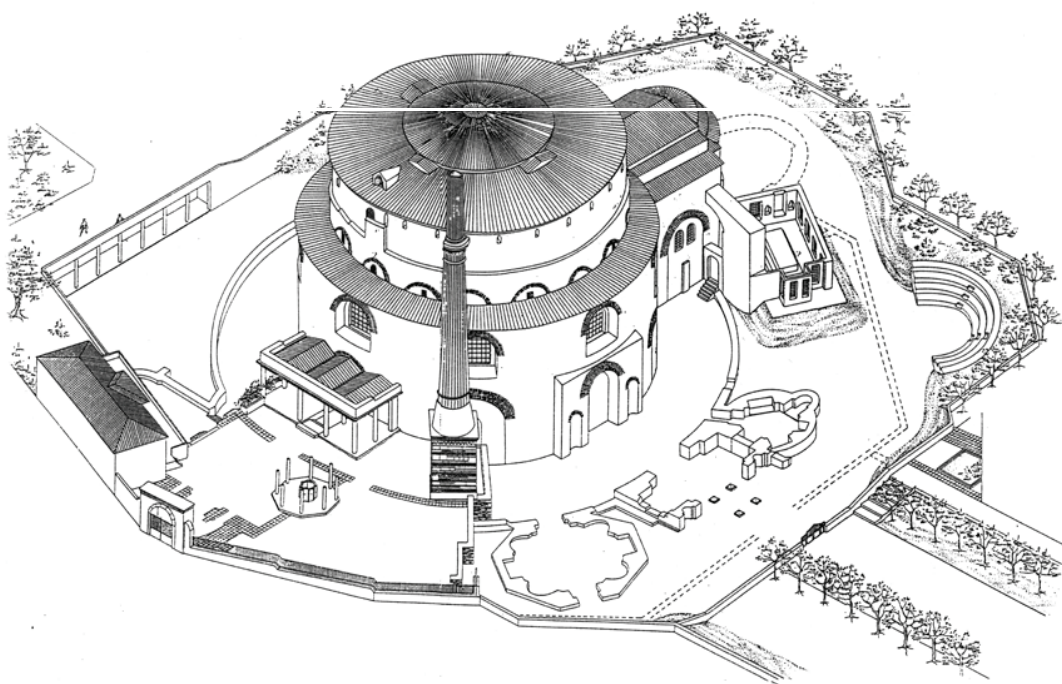
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΟΜΕΑΣ Ι

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ και ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

ΘΕΜΑ

**ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΕΣ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΑΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: κ. Μαλικούτη Σταματίνα. Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός

Σπουδαστές: Κτενάς Απόστολος, Αρ. Μητρώου: 28951
Αχλαδιώτης Γεώργιος, , Αρ. Μητρώου: 31858
Βραχάτης Νικήτας, , Αρ. Μητρώου:

ΑΘΗΝΑ 2011

Χάρτης της "πυρίκαυστης ζώνης του Ιστορικού Κέντρου Θεσσαλονίκης"
(σκούρα περιοχή).
Από το λεύκωμα "Incendie de Salonique. 18-19 Aout 1917" της Αεροναυτικής
Υπηρεσίας του Γαλλικού Στρατού.
Με κόκκινο γραμμή είναι σχεδιασμένο το περίγραμμα του σημερινού κέντρου.

Περίληψη

Η παρούσα πτυχιακή μελέτη εστιάζεται στη μελέτη των «**Οικοδομικών Λεπτομερειών Επιλεγμένων Μνημειακών Κτιρίων της Θεσσαλονίκης**». Η μελέτη περιλαμβάνει τα Μνημεία του Ιστορικού Κέντρου της Θεσσαλονίκης, μέσα από τα όποια αποτυπώνεται η ιστορική και πολεοδομική ανάπτυξη της περιοχής, διακρίνονται οι επιδράσεις των κτητόρων στην πόλη κατά την Ρωμαϊκή, την Βυζαντινή και την Οθωμανική Περίοδο αλλά και ο διαφορετικό τρόπος κατασκευής των Μνημείων τους.

Οι Ρωμαίοι ήταν οι πρώτοι κτήτορες και ιδρυτές της πόλης, έτσι έχουμε και τα πρώτα μνημεία που οικοδομήθηκαν (Ροτόντα, Ανάκτορα, Ιππόδρομος, Οκτάγωνο, Ρωμαϊκή αγορά, Αψίδα του Γαλέριου). Μέσα από αυτά τα Μνημεία μπορέσαμε να διακρίνουμε πολλά οικοδομικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία της εποχής, παρατηρήσαμε την ανάγκη των Ρωμαίων για το μεγαλειώδες καθώς και την εξάρτηση της Ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής από την στρατιωτική κουλτούρα της Αυτοκρατορίας. Μνημεία με βαριές μάζες, ογκώδεις τοίχους, καμάρες αλλά ταυτόχρονα με συμμετρία και αυτονομία των χώρων. Στους μεγάλους εσωτερικούς χώρους των μνημείων χρήση τόξων, θόλων που επιτρέπουν την γεφύρωση πολύ μεγάλων ανοιγμάτων και με μεγάλες κόγχες, τα παράθυρα και την κατασκευή φωτιστικών θυρίδων ελάφρυναν το βάρος των μνημείων. Τα οικοδομικά υλικά που χρησιμοποιούσαν ήταν συνήθως λαξευτοί λίθοι, οπτές πλίνθους, μάρμαρα, χυτά υλικά και ισχυρό κεραμοκονίαμα.

Μετά την Ρωμαϊκή κυριαρχία ήρθε οι Βυζαντινή Αυτοκρατορία να κατακτήσει και να αφήσει το δικό της στίγμα στα μνημεία που οικοδομήθηκαν εκείνη την εποχή (Άγιος Δημήτριος, Άγιος Νικόλαος, Ναός Προφήτη Ηλία, Άγιοι Απόστολοι, Αχειροποίητος, Όσιος Δαβίδ, Αγία Σοφία, Παναγιά Χαλκεών, Άγιος Παντελεήμονας) στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Τα μνημεία αυτά είναι στην πλειοψηφία τους είναι εκκλησιαστικοί ναοί και συγκεκριμένα υπήρχαν τέσσερις τύποι, η δρομική βασιλική, η βασιλική με εγκάρσιο κλίτος, η σταυροειδή βασιλική και ο οκταγωνικός ναός. Την Περίοδο αυτή γίνεται χρήση ψηφιδωτών για την κάλυψη επιφανειών, οι εσωτερικοί χώροι των ναών περιέχουν ορθομαρμάρωση, μαρμαροθετήματα, κιονόκρανα, ψευδεπίκρανα και τοιχογραφίες Αγίων. Τα οικοδομικά υλικά που χρησιμοποιούσαν ήταν συνήθως πλίνθοι, ακατέργαστες ή λαξευμένες πέτρες και μάρμαρα.

Την Βυζαντινή Περίοδο ακολούθησε η Οθωμανική, η οποία αποτέλεσε επίσης μέρος της μελέτης μας. Όταν η Θεσσαλονίκη έπεσε τελικά στα οθωμανικά χέρια ήταν μια κατεστραμμένη, άδεια πόλη από την μακρά πολιορκία και την επακόλουθη λεηλασία. Πολλά μνημεία καταστράφηκαν και άλλα άλλαξαν χρήση. Κατά την διάρκεια της μελέτης παρατηρήσαμε ότι τα κύρια σημεία της αρχιτεκτονικής των οθωμανικών μνημείων της Θεσσαλονίκης είναι οι επιλογές για τη μετάβαση από την κυβική βάση ενός κτιρίου στον ημισφαιρικό τρούλο. Για την οικοδόμηση των Μνημείων χρησιμοποιούσαν τη λιθοδομή καθώς και μέλη από τα ερείπια των μνημείων της Βυζαντινής Περιόδου.

Όλα τα παραπάνω οργανώθηκαν σε τρία (3) Κεφάλαια:

- Στο 1^ο Κεφάλαιο αναφέρονται τα ιστορικά στοιχεία για την εξέλιξη της πόλης της Θεσσαλονίκης, η οριοθέτηση της περιοχής μελέτης καθώς και κριτήρια επιλογής των παρακάτω μνημείων.
- Στο 2^ο Κεφάλαιο καταγράφονται τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των επιλεγμένων μνημείων, τα οποία κατηγοριοποιούνται σε μνημεία της Ρωμαϊκής, της Βυζαντινής και της Οθωμανικής Περιόδου.

Μνημεία Ρωμαϊκής Περιόδου (168π.Χ. - 324μ.Χ.)

Στην Περίοδο αυτή ανήκουν τα ακόλουθα μνημεία, η Ρωμαϊκή Αγορά, η Αψίδα του Γαλέριου (Καμάρα), Οκτάγωνο, Ιππόδρομος, Ανάκτορα και Ροτόντα (η οποία μελετήθηκε και για τις αρχιτεκτονικές και οικοδομικές λεπτομέρειες της).

Μνημεία Βυζαντινής Περιόδου (324μ.Χ. - 1432μ.Χ.)

Στην Περίοδο αυτή ανήκουν τα ακόλουθα μνημεία, ο Αχειροποίητος, Άγιος Δημήτριος (ο οποίος μελετήθηκε και για τις αρχιτεκτονικές και οικοδομικές λεπτομέρειες του), Όσιος Δαβίδ, Αγία Σοφία, Παναγία Χαλκεών, Άγιος Παντελεήμονας, Άγιοι Απόστολοι, Άγιος Νικόλαος και ο Ναός του Προφήτη Ηλία.

Μνημεία Οθωμανικής Περιόδου (1432μ.Χ. - 1912μ.Χ.)

Στην Περίοδο αυτή ανήκουν τα ακόλουθα μνημεία, Μπέη Χαμάμ, Γενί Τζαμί, Αλατζά Ιμαρέτ, Λευκός Πύργος (τον οποίο προσπαθήσαμε να μελετήσουμε για τις αρχιτεκτονικές του λεπτομέρειες, αλλά δεν βρήκαμε επαρκή στοιχεία, καθώς τα περισσότερα κατασκευαστικά στοιχεία αυτού του μνημείου καταστράφηκαν κατά την Περίοδο της Τουρκοκρατίας), Μπεζεστένι, Πασά Χαμάμ, Χαμζα Μπέη Τζαμί, Γιαχουντί Χαμάμ και Γενί Χαμάμ.

- Στο 3^ο Κεφάλαιο μελετώνται οι Αρχιτεκτονικές και Οικοδομικές λεπτομέρειες για τρία (3) συγκεκριμένα μνημεία, ήτοι ο Ναός του Αγίου Γεωργίου, ο Ναός του Αγίου Δημητρίου και ο Λευκός ο Πύργος.

Περιεχόμενα

Περίληψη	2
Πρόλογος	4
Κεφάλαιο 1: Εισαγωγικό Κεφάλαιο	5
1.1 Εξέλιξη της πόλης της Θεσσαλονίκης.....	5
1.2 Οριοθέτηση της περιοχής μελέτης.....	10
1.3 Πολεοδομική εξέλιξη της περιοχής μελέτης	10
1.4 Κριτήρια επιλογής μνημείων προς ανάλυσης	16
Κεφάλαιο 2: Καταγραφή Αρχιτεκτονικών Χαρακτηριστικών Επιλεγμένων Μνημείων	17
2.1 Μνημεία Ρωμαϊκής Περιόδου	17
2.1.1 Γενικά για τη Ρωμαϊκή Αρχιτεκτονική	17
2.1.2 Ανάλυση Ρωμαϊκών Μνημείων	18
2.2 Μνημεία Βυζαντινής Περιόδου	30
2.2.1 Γενικά για τη Βυζαντινή Αρχιτεκτονική	30
2.2.2 Ανάλυση Βυζαντινών Μνημείων	32
2.3 Μνημεία Οθωμανικής Περιόδου	49
2.3.1 Γενικά για τη Οθωμανική Αρχιτεκτονική	49
2.3.2 Ανάλυση Οθωμανικών Μνημείων	50
Κεφάλαιο 3: Αρχιτεκτονικές – Οικοδομικές Επιλεγμένων Μνημείων	61
3.1 Αρχιτεκτονικές- Οικοδομικές λεπτομέρειες Ναού Αγίου Γεωργίου	61
3.2 Αρχιτεκτονικές- Οικοδομικές λεπτομέρειες Ναού Αγίου Δημητρίου	89
3.3 Αρχιτεκτονικές- Οικοδομικές λεπτομέρειες Λευκού Πύργου	106
Συμπεράσματα	111
Βιβλιογραφία	113
Κατάλογος σχεδίων και εικόνων	115

Πρόλογος

Το θέμα της μελέτης της πτυχιακής μας είναι οι «**Οικοδομικές Λεπτομέρειες Επιλεγμένων Μνημειακών Κτιρίων της Θεσσαλονίκης**». Η παρούσα μελέτη, επιθυμούμε να αποτελέσει ένα αρχιτεκτονικό και οικοδομικό εγχειρίδιο για τα μνημεία του ιστορικού κέντρου της Θεσσαλονίκης, το οποίο παρουσιάζει έντονο ενδιαφέρον, καθώς η οικοδόμηση αντανakλά την αρχιτεκτονική εξέλιξη της πόλης και αποτελεί την ιστορική συνέχεια από τη Ρωμαϊκή μέχρι την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μέσα από αυτή την αναδρομή, προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε την ιστορική διαδρομή της αρχιτεκτονικής στην περιοχή, τα κατασκευαστικά, τα λειτουργικά (διάρθρωση της κάτοψης) και τα μορφολογικά (διαμόρφωση των όψεων) χαρακτηριστικά του κάθε μνημείου.

Στην εισαγωγή της πτυχιακής εργασίας αναφερόμαστε στην ιστορική εξέλιξη της πόλης της Θεσσαλονίκης, από την ίδρυσή της έως σήμερα. Στη συνέχεια, καταγράφουμε τα κριτήρια οριοθέτησης της περιοχής μελέτης, καθώς και αυτά της επιλογής των αντιπροσωπευτικότερων προς ανάλυση μνημείων.

Όλα τα παραπάνω οργανώθηκαν σε τρία (3) Κεφάλαια:

- Στο 1^ο Κεφάλαιο αναφέρονται τα ιστορικά στοιχεία για την εξέλιξη της πόλης της Θεσσαλονίκης, η οριοθέτηση της περιοχής μελέτης καθώς και κριτήρια επιλογής των παρακάτω μνημείων.
- Στο 2^ο Κεφάλαιο καταγράφονται τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των επιλεγμένων μνημείων, τα οποία κατηγοριοποιούνται σε μνημεία της Ρωμαϊκής, της Βυζαντινής και της Οθωμανικής Περιόδου.
- Στο 3^ο Κεφάλαιο μελετώνται οι Αρχιτεκτονικές και Οικοδομικές λεπτομέρειες για τρία (3) συγκεκριμένα μνημεία, ήτοι ο Ναός του Αγίου Γεωργίου, ο Ναός του Αγίου Δημητρίου και ο Λευκός ο Πύργος.

Τελειώνοντας, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε αφενός την αγαπημένη μας φίλη Βίκυ Μαυρίκα, απόφοιτη του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Παραρτήματος Ρεθύμνου του Πανεπιστημίου Κρήτης, που μας ενέπνευσε να διαλέξουμε το συγκεκριμένο θέμα της πτυχιακής και να συγκεντρώσουμε αρκετές από τις πληροφορίες, αφετέρου την επιβλέπουσα καθηγήτρια κα. Σταματίνα Μαλικούτη για την βοήθεια της, σε ποια κατεύθυνση να κινηθούμε στην συγκεκριμένη μελέτη καθώς και για την αμέριστη συμπαράσταση της σε όλα τα στάδια της πτυχιακής εργασίας.

Αθήνα, Μάρτιος 2011

Κτενάς Απόστολος
Αχλαδιώτης Γεώργιος
Βραχάτης Νικήτας

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγικά

1.1. Εξέλιξη της πόλης της Θεσσαλονίκης

Από την ίδρυση της έως σήμερα, η πόλη της Θεσσαλονίκης αποτελεί το σημαντικότερο λιμάνι της Βόρειας Ελλάδας. Η πόλη βρίσκεται σε ιδανική θέση, καθώς μέσω της κοιλάδας του Αξιού βοηθά τη σύνδεση των θαλάσσιων οδών του Αιγαίου με τα Βαλκάνια στα βόρεια, μέσω της Εγνατίας οδού βοηθά τη σύνδεση με την Ανατολή και μέσω της Πέλλας και Έδεσσας τη σύνδεση με τη Δύση. Το 316/315 π.Χ θεωρείται το έτος ίδρυσης της Θεσσαλονίκης. Η Θεσσαλονίκη ιδρύθηκε από τον Βασιλέα της Μακεδονίας Κάσσανδρο στον μυχό του Θερμαϊκού κόλπου, και σύμφωνα με τον Στράβωνα (VII αποσπ. 21) προέκυψε από την καθαίρεση 26 μικρότερων οικισμών της περιοχής και πήρε το όνομα της γυναίκας του Κάσσανδρου, η οποία ήταν ετεροθαλής αδελφή του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Η ίδρυση μιας πόλης στο όνομα του Φίλιππου Β' ήταν μια πολιτική ενέργεια, που αποσκοπούσε στην εδραίωση της θέσης του Κάσσανδρου στην Μακεδονία, είχε όμως και ευρύτερους στόχους που απέβλεπαν στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής με την ίδρυση ενός νέου αστικού κέντρου σε μία πολύ σημαντική από γεωπολιτική άποψη θέση. Η πόλη γνώρισε μεγάλη ακμή κατά τους Ελληνιστικούς και ιδιαίτερα τους Ρωμαϊκούς χρόνους, αφού εξελίχτηκε σε μία από τις σημαντικότερες πόλεις του Μακεδονικού Βασιλείου και στο σημαντικότερο εμπορικό κέντρο της Μακεδονίας.

Η νέα πόλη χαρακτήριζε με ένα σύστημα που είχε εφαρμοστεί στις μεγάλες κτήσεις της Ανατολής, το λεγόμενο Ιπποδάμειο σύστημα. Το σχέδιο αυτό βασίζεται σε ένα κάνναβο οριζόντιων και κάθετων δρόμων, που τεμνόμενοι δημιουργούν οικοδομικά τετράγωνα. Η εμφάνιση νέων αγορών, η προώθηση νέων προϊόντων και η ανταλλαγή νέων πνευματικών αγαθών και ιδεών επιζητούσε μια καινούργια μητρόπολη που θα γινόταν πομπός και δέκτης ταυτόχρονα όλων αυτών. Η Θεσσαλονίκη ήρθε έτσι να καλύψει το κενό αυτό στη Μακεδονία.

Η ταχύτατη ανάπτυξη μετέτρεψε τη Θεσσαλονίκη σημαντικότερο εμπορικό κέντρο με διασυνδέσεις σε όλο τον τότε γνωστό κόσμο. Η σπουδαιότητα της πόλης ανάγκασε τον Φίλιππο Ε' να της παραχωρήσει το δικαίωμα κοπής νομισμάτων, μέτρο το οποίο αποσκοπούσε στην τόνωση του τοπικού εμπορίου και κατ' επέκταση της οικονομίας του Βασιλείου. Η πολιτική και κοινωνική δομή της πόλης παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία με Νοτιοελληνικές πόλεις, καθώς διαθέτει βουλή και Εκκλησία του Δήμου, δήμους και φυλές. Στα τελευταία χρόνια του Μακεδονικού Βασιλείου η

Θεσσαλονίκη ακολουθεί την πορεία των άλλων Μακεδονικών πόλεων. Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι του Περσέα με τους Ρωμαίους και η ήττα του στη μάχη της Πύδνας (168 π.Χ) οδηγούν στην υποταγή της Μακεδονίας στον Αιμίλιο Παύλο.

Αποτέλεσμα της υποταγής ήταν ο διαχωρισμός της Μακεδονίας σε τέσσερις αυτόνομες επαρχίες, όπου η Θεσσαλονίκη εντάχθηκε στη δεύτερη επαρχία, ενώ μετά την καταστολή της ανταρσίας του Ανδρίσκου (149 π.Χ) η πόλη γίνεται πρωτεύουσα της καινούργιας ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας. Στην περίοδο της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας η Θεσσαλονίκη ανακηρύσσεται ελεύθερη πόλη (*civitas libera*), απαλλάσσεται δηλαδή από την πληρωμή φόρου, κόβει δικά της νομίσματα και συνεχίζει να διαδραματίζει σημαντικότατο ρόλο στο παγκόσμιο εμπόριο. Καθοριστικό παράγοντα στην περαιτέρω ανάπτυξή της, αποτελεί η κατασκευή της Εγνατίας Οδού στα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ από τον ανθύπατο Γναίιο Εγνάτιο. Στη Θεσσαλονίκη βρίσκει κατάλυμα ο Κικέρωνας για ένα διάστημα, την εποχή της εξορίας του από τη Ρώμη (58 π.Χ). Οι επαφές της με πολλές και διάφορες περιοχές δίνουν στην πόλη ένα χαρακτήρα πολυπολιτισμικό, όπου είναι σχετικά εύκολο να δράσουν και να αναπτυχτούν νέες ιδέες. Έτσι, συμβάλλει ιδιαίτερα στη διάδοση του χριστιανισμού στα Βαλκάνια, καθώς οι λόγοι του αποστόλου Παύλου βρίσκουν εκεί εύφορο έδαφος. Πρώτος επίσκοπος της πόλης ανακηρύσσεται ο μαθητής του απόστολου Παύλου Αρίσταρχος. Στα μέσα του 2ου αιώνα μ.Χ επισκέπτεται τη Θεσσαλονίκη και ο Λουκιανός, διακεκριμένος σοφιστής και συγγραφέας.

Στις πρώτες δεκαετίες του 3ου αιώνα μ.Χ η σταθερότητα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας κλονίζεται, οικονομικές δυσχέρειες, εσωτερικές ταραχές και εμφύλιες διαμάχες συγκλονίζουν την Αυτοκρατορία. Μέσα στο πλαίσιο αυτό η Θεσσαλονίκη αποδέχεται πρόθυμα προνομιακούς τίτλους, όπως αυτού του νεωκόρου ή αυτού της κολωνίας (Ρωμαϊκής αποικίας, στα χρόνια του Τραϊανού Δέκιου, 249 - 251 μ.Χ.). Στα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. η πόλη περνάει δύσκολες ώρες με τις επιθέσεις των Γότθων και των Ερούλων. Μια νέα περίοδος ανάπτυξης και ακμής ξεκινάει με τον αυτοκράτορα Διοκλητιανό, ο οποίος καταφέρει να σταθεροποιήσει την πολιτικοοικονομική κατάσταση της με διάφορες μεταρρυθμίσεις. Ο καίσαρας Γαλέριος Μαξιμιανός επιλέγει την πόλη ως νέα έδρα του και ξεκινάει ένα μεγάλο οικοδομικό πρόγραμμα, το οποίο δίνει και πάλι αίγλη στη Θεσσαλονίκη.

Η πόλη συνδέθηκε εξ αρχής με την ιστορική προσωπικότητα, που θα μετέλλαξε την παγανιστική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στο μακροβιότερο Χριστιανικό Βασίλειο, το θεμελιωτή του Βυζαντινού κράτους, Κωνσταντίνο το Μεγάλο. Το 324 ο Κωνσταντίνος, στο πλαίσιο της διαμάχης του με το Λικίνιο, χρησιμοποίησε τη Θεσσαλονίκη ως στρατιωτικό ορμητήριο, κατασκευάζοντας νέο λιμάνι, το λεγόμενο «σκαπτό λιμένα». Η μεταφορά της πρωτεύουσας της

Αυτοκρατορίας Ανατολικά, στην παλαιά αποικία των Μεγαρέων, το Βυζάντιο, την από τούδε Κωνσταντινούπολη ή Νέα Ρώμη (Nova Roma), θα συντελέσει στην περαιτέρω ανάδειξη της Θεσσαλονίκης. Η παραυξάνουσα αντίληψη της γεωστρατηγικής της σημασίας και τα έργα που κατασκευάζονται στην πόλη, με πρόνοια των αυτοκρατόρων Ιουλιανού και Μεγάλου Θεοδόσιου, την καθιστούν «Οφθαλμό της Ευρώπης και κατ' εξοχιν της Ελλάδος». Γίνεται «Συμβασιλεύουσα», ονομάζεται «Μεγαλούπολις» και κατέχει τη θέση της επόμενης, μετά την Κωνσταντινούπολη, πόλης της Αυτοκρατορίας (Θεσσαλονίκη μετά την μεγάλην παρά Ρωμαίων πρώτην πόλιν). Ο Μέγας Θεοδόσιος, ως Αύγουστος της Ανατολής αρχικά, χρησιμοποίησε ως έδρα του τη Θεσσαλονίκη. Αφού απέκρουσε τους Γότθους το 378 ασπάστηκε το Χριστιανισμό, με προτροπή του Επισκόπου Θεσσαλονίκης Ασχολίου, και προχώρησε στη συστηματική οχύρωση της πόλης, εργασία που ανέθεσε στον Πέρση Ορμίσδα. Από τη Θεσσαλονίκη εξέδωσε και το Αυτοκρατορικό διάταγμα με το οποίο όριζε το Χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία του κράτους.

Οι δοκιμασίες της Θεσσαλονίκης από τις επιδρομές των Γοτθικών φύλων συνεχίστηκαν μέχρι και το τέλος του 5ου αιώνα όταν η πόλη κατάφερε να εξασφαλίσει μικρό διάστημα ειρήνης και ευημερίας. Στα τέλη του 6ου αιώνα παρουσιάστηκε η Σλαβική απειλή, η οποία έμελλε να ταλανίζει την πόλη για τους δύο επόμενους αιώνες. Τα Σλαβικά φύλα, αρχικά με την καθοδήγηση των Αβάρων και αργότερα αυτόνομα, πραγματοποίησαν πολλές επιδρομές εναντίον της Θεσσαλονίκης με σημαντικότερες αυτές του 586 και του 597. Τέλος στις Σλαβικές βλέψεις έδωσε το 688 ο Αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β', ο επικαλούμενος Ρινότμητος, ο οποίος νικώντας τους Σλάβους εισήλθε θριαμβευτής στην πόλη.

Την περίοδο της Εικονομαχίας σε αντίδραση στην εικονόφιλη στάση της Εκκλησίας της Ρώμης ο αυτοκράτορας Λέων Γ' ο Ίσαυρος απέσπασε το ανατολικό Ιλλυρικό από την εκκλησιαστική δικαιοδοσία της Ρώμης και το απέδωσε στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Έπειτα από αυτό το γεγονός ο Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης έπαψε να είναι Βικάριος του Πάπα και η τοπική εκκλησία συνέδεσε την πορεία της με την Ανατολική εκκλησιαστική διοίκηση. Το δεύτερο μισό του 9ου αιώνα έλαβε χώρα και η αποστολή προς τους Σλαβικούς λαούς των Θεσσαλονικέων αδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου, η δράση των οποίων συνδέθηκε με την απαρχή του εκχριστιανισμού αλλά και της φιλολογίας των Σλάβων. Το 904 η πόλη δέχθηκε επίθεση από τους Σαρακηνούς με αρχηγό τον εξισλαμισθέντα Λέοντα Τριπολίτη. Η σφοδρότητα της επίθεσης και η απροετοιμασία για πολιορκία οδήγησαν στην άλωση και τη λεηλασία της. Παρόλα αυτά ο 10^{ος} και οι αρχές του 11^{ου} αιώνα χαρακτηρίστηκαν ως περίοδος αναδόμησης και η Αυτοκρατορία χωρίστηκε σε «θέματα».

Γεγονός - ορόσημο για την ιστορία της Θεσσαλονίκης θεωρείται η άλωσή της από τους Νορμανδούς το 1185. Στις 15 Αυγούστου του 1185 Νορμανδικός στόλος μεταφέροντας 80.000 στρατό κατέπλευσε στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης και άρχισε την πολιορκία από ξηρά και θάλασσα. Ο ανεφοδιασμός, όμως, της πόλης δεν ήταν επαρκής, ο διοικητής της Δαυίδ Κομνηνός δεν ήταν ικανός να οργανώσει κατάλληλα την άμυνα, εγκατέλειψε τους αμυνόμενους και οι ενισχύσεις από την Κωνσταντινούπολη έφτασαν πολύ αργά. Έτσι οι Νορμανδοί, μέσα σε λίγες μέρες, (24 Αυγούστου 1185) αφού έχασαν 3.000 στρατιώτες, κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη, παρά την ηρωική άμυνα των κατοίκων και τη λεηλάτησαν, θανατώνοντας 7.000 από τους κατοίκους της. Βασικός ιστορικός της άλωσης ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ευστάθιος, από το έργο του οποίου «Ιστορία της αλώσεως της Θεσσαλονίκης υπό των Νορμανδών» αντλούνται οι περισσότερες πληροφορίες.

Η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους στα 1204 και η κατάλυση της Αυτοκρατορίας οδήγησε τους Θεσσαλονικείς σε διαπραγματεύσεις με το Φράγκο ηγεμόνα Βονιφάτιο το Μομφερατικό, αποτέλεσμα των οποίων υπήρξε η παράδοση της πόλης με τον όρο της διατήρησης των παλαιών τοπικών προνομίων. Ο Βονιφάτιος ίδρυσε το Βασίλειο της Θεσσαλονίκης (Royaume de Thessalonique), που υπήρξε βραχύβιο, εκτίνοντας το βίο του σε είκοσι χρόνια.

Ο ιστορικός Δούκας αναφέρει καταστροφή της Θεσσαλονίκης το 1391 από το Βαγιαζήτ με αιτία τη δραπετεύση του Μανουήλ Β' από τη σουλτανική αυλή και την ανάδειξή του σε Αυτοκράτορα. Η πρώτη Οθωμανική κατοχή της πόλης διήρκεσε έως το 1403, οπότε ο Αυτοκράτορας Μανουήλ, επωφελούμενος της ήττας του Βαγιαζήτ από τον Ταμερλάνο και της ακόλουθης εμφύλιας διαμάχης μεταξύ των γιών του για τη διαδοχή, κατάφερε να του αποδοθεί η Θεσσαλονίκη σαν αντάλλαγμα της συνδρομής του στο γιο του Βαγιαζήτ, Σουλείμάν Τσελεμπί.

Το αποτέλεσμα των εσωτερικών τραυμάτων της ηγεμονίας των Οσμανλιδών, η νέα επιθετική ορμή έναντι των Βυζαντινών εδαφών, αλλά και η αδυναμία της παρηκμασμένης Αυτοκρατορίας στην υπεράσπισή τους, οδήγησε το 1420 στην υπό όρους παράδοση της πολιορκούμενης Θεσσαλονίκης στους Βενετούς. Η επταετής κατοχή από τα στρατεύματα της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας υπήρξε ουσιαστικά περίοδος παρακμής για την πόλη. Ο ναυτικός και επίγειος αποκλεισμός της από τους Οθωμανούς σήμανε την οικονομική της εξασθένηση, που σε συνδυασμό με τη δυναστική συμπεριφορά των Βενετών ενέτειναν τη λαϊκή δυσαρέσκεια. Τελικά η «συμβασιλεύουσα πόλις» της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας καταλήφθηκε οριστικά από τους Οθωμανούς στις 29 Μαρτίου του 1430 έπειτα από ισχυρή πολιορκία τριών ημερών.

Το 15ο αιώνα στην εγκατάσταση των διωκόμενων από τη Βόρεια Ευρώπη και την Ιβηρική χερσόνησο Ιουδαϊκών φύλων. Κατόπιν άδειας εγκατάστασης που τους παραχώρησε ο Σουλτάνος Βαγιαζίτ Β΄, οι Εβραίοι Ασκεναζίμ και Σεφαραδίτες εγκαταστάθηκαν, εκτός Κωνσταντινούπολης σε διάφορες πόλεις της Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη, όπου έγιναν ευπρόσδεκτοι συμβάλλοντας επιπλέον στον επανεποικισμό έπειτα από την υφιστάμενη ερήμωσή της εξ' αιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων. Οι Εβραίοι έκτοτε αποτέλεσαν το κυρίαρχο και οικονομικά εναργέστερο πληθυσμιακό στοιχείο της πόλης. Έως και το 1912 η Θεσσαλονίκη παρέμεινε ένα μοναδικό, παγκόσμιο φαινόμενο εβραϊκής πόλης και αποκλήθηκε από τους ίδιους τους Ιουδαίους «Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων» και «Μητέρα του Ισραήλ». Μετά την απελευθέρωση του 1912 για αρκετό καιρό διατηρήθηκε η Οθωμανική διοικητική δομή της πόλης για να αποφευχθεί η οικονομική και κοινωνική διάλυση της πόλης.

Η μεγάλη πυρκαγιά το 1917 ήταν η χειρότερη καταστροφή που υπέστη η πόλη κατά τα νεότερα χρόνια. Κατέστρεψε ολοσχερώς κτήρια σπάνιας αρχιτεκτονικής αξίας στο κέντρο της πόλης, καταστήματα, εκκλησίες, τζαμιά και συναγωγές και κυρίως χιλιάδες σπίτια αφήνοντας άστεγους 72.000 κατοίκους, και προκάλεσε τεράστια οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα στην πόλη που είχε ήδη επιβαρυνθεί από την συγκέντρωση προσφύγων που προέρχονταν από τις κοντινές εμπόλεμες ζώνες και την υπό Βουλγαρική διοίκηση Θράκη. Στη θέση των κτηρίων αυτών οικοδομήθηκε η νέα πόλη, με βάση σχέδιο που εκπόνησε ο Γάλλος αρχιτέκτονας Ερνέστ Εμπράρ.

Την περίοδο 1922-1924 στα πλαίσια της Ελληνοτουρκικής Ανταλλαγής Πληθυσμών που συμφωνήθηκε με την Συνθήκη της Λωζάνης, εγκαταστάθηκαν στην πόλη πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο. Η εισροή προσφύγων ήταν τόσο έντονη ώστε επέβαλε την ίδρυση νέων, αποκλειστικά προσφυγικών συνοικιών και οικισμών, όπως η Καλαμαριά, ενώ ο Μουσουλμανικός πληθυσμός της πόλης συμπεριλήφθηκε στους "ανταλλάξιμους" που υποχρεώθηκαν να μετοικήσουν στην Τουρκία. Στις 3 Οκτωβρίου του 1926 εγκαινιάστηκε η πρώτη Διεθνής Έκθεση της Θεσσαλονίκης.

Στην αρχή της δεκαετίας του 1930 και μέχρι την επιβολή της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά, στη Θεσσαλονίκη ήταν συνεχείς οι διαδηλώσεις και απεργίες ομάδων εργατών όπως των καπνεργατών, των τροχιοδρομικών κ.α. Την ίδια περίοδο εμφανίστηκαν και αρκετές εθνικιστικές/αντισιωνιστικές οργανώσεις ως αντίδραση στην πολυπληθή παρουσία των Εβραίων εργατών, με διάφορα προβλήματα με κυριότερο τον εμπρησμό του Κάμπελ, μιας εβραϊκής φτωχογειτονιάς της Θεσσαλονίκης.

Στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Θεσσαλονίκη καταλήφθηκε από τους Γερμανούς. Οι Εβραίοι περιορίστηκαν στην κοινότητα Χιρς, οι περιουσίες τους δημεύτηκαν και μοιράστηκαν μεταξύ Γερμανών αξιωματικών και Ελλήνων συνεργατών τους. Τελικά ολόκληρος ο Εβραϊκός πληθυσμός της πόλης οδηγήθηκε στα στρατόπεδα συγκέντρωσης του Άουσβιτς και του Μπέργκεν-Μπέλσεν. Περίπου 46.000 Εβραίοι της Θεσσαλονίκης εξοντώθηκαν εκείνη την περίοδο. Η απελευθέρωση της πόλης επήλθε στις 27 Οκτωβρίου του 1944. Στις 20 Ιουνίου του 1978 ένας μεγάλος σεισμός επέφερε συνολικά 49 θανάτους και υλικές ζημιές ύψους 1,2 δισ. ευρώ, οι οποίες όμως αποκαταστάθηκαν σύντομα. 220 άνθρωποι τραυματίστηκαν. Ο εν λόγω σεισμός υπήρξε ο πρώτος που έπληξε μεγάλο αστικό κέντρο στην Ελλάδα.

1.2.Οριοθέτηση της περιοχής μελέτης

Όπως διαπιστώσαμε παραπάνω η Θεσσαλονίκη, στη μακρά ιστορική της πορεία βρέθηκε υπό την κατοχή διάφορων λαών και αποτέλεσε τόπο πολιτισμικής σύγκλισης πολλών εθνοτήτων, με αποτέλεσμα να επηρεαστεί η οικονομική, αρχιτεκτονική και πολεοδομική της εξέλιξη. Η περιοχή της πόλης που θα μελετήσουμε είναι το κέντρο της, στο οποίο βρίσκονται τα περισσότερα διασώζοντα μνημεία αλλά και η περιοχή που έχει δεκτή όλες αυτές τις επιρροές των εθνοτήτων (Εικ. χάρτης σελ.3).Οπότε η περιοχή μελέτης εκτείνεται Ανατολικά από την οδό Δωδεκανήσου Ειρήνης, Βόρεια μέχρι τις οδούς Κλαυδιανού, Σαχτούρη, Επταπυργίου, Δυτικά από την Εθνικής Αμύνης, Πανεπιστημίου, Μαϊανδρουπόλεως και Νότια έως την Λεωφόρο Νίκης.

1.3. Πολεοδομική εξέλιξη της περιοχής μελέτης

Η σπουδαία γεωγραφική θέση της Θεσσαλονίκης βοήθησε στην αλματώδη ανάπτυξη της πόλης του Κασσάνδρου. Πρόκειται για έναν αρχαιολογικό χώρο, ο οποίος λόγω της συνεχούς κατοίκησης του από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα αλλά και φυσικών καταστροφών έχει να παρουσιάσει μικρό τμήμα των αρχαίων κτηριακών του εγκαταστάσεων, ιδιαίτερα των Ελληνιστικών. Το ρυμοτομικό σχέδιο της Ελληνιστικής Θεσσαλονίκης στηρίχτηκε στο ιπποδάμειο σύστημα με κάθετα τεμνόμενους δρόμους, οι οποίοι όριζαν μεγάλα οικοδομικά τετράγωνα. Ελάχιστα είναι, ωστόσο, τα ίχνη της ελληνιστικής περιόδου, τα οποία αποτελούνται από θεμέλια σπιτιών στο κέντρο της σημερινής πόλης και από τμήματα της οχύρωσης. Τα τμήματα αυτά εντοπίστηκαν στο Επταπύργιο και πρέπει μάλλον να συνδυαστούν με την ακρόπολη της Θεσσαλονίκης. Από τα δημόσια κτήρια δε σώζεται σήμερα σχεδόν τίποτε. Η αγορά της πόλης πιθανό να βρισκόταν στην ίδια θέση με το Ρωμαϊκό forum, κάτω από το οποίο βρέθηκαν λείψανα κτηρίων της περιόδου αυτής. Οι αρχαίες πηγές αναφέρουν, επίσης, ότι υπήρχαν ανάκτορα και γυμνάσιο (επιβεβαιώνεται η ύπαρξή του από επιγραφικές μαρτυρίες).

Η ζωή στην πόλη συνεχίστηκε απρόσκοπτα και κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Η πολεοδομική συγκρότηση παραμένει η ίδια και εξελίσσεται. Η πόλη διαθέτει ένα ορθογώνιο σε κάτοψη σχήμα, ορθογώνια οικοδομικά τετράγωνα με ιδιωτικές οικίες και ένα συμμετρικό πλέγμα δρόμων με κατεύθυνση ανατολικά - δυτικά (decumani) και βόρεια - νότια (cardines). Στις πολυάριθμες σωστικές ανασκαφές έχουν ανακαλυφτεί τμήματα ρωμαϊκών δρόμων με οδόστρωμα από μεγάλες μαρμάρινες πλάκες. Τα δημόσια κτήρια βρίσκονταν στο κέντρο της πόλης. Το forum εκτεινόταν από τη σημερινή Εγνατία μέχρι την οδό Ολύμπου και αποτελείται από δύο υπαίθριες πλατείες, πλασιωμένες από στοές και άλλα οικοδομήματα. Λίγο πιο πάνω και ανατολικά της αγοράς, σχετίστηκαν τα λείψανα ενός κτηρίου με τη Βιβλιοθήκη (γωνία οδών Ολύμπου και Αγν. Στρατιώτη). Βορειότερα είχαν κτιστεί το γυμνάσιο και το στάδιο, όπου βρέθηκαν πολλές επιγραφές με μαρτυρίες διάφορων αγώνων. Συγκροτήματα πολυτελών θερμών έχουν ανακαλυφτεί σε πολλά σημεία της πόλης (λείψανα θερμών στους χώρους της Αγίας Σοφίας, του Αγίου Δημήτριου, της Αχειροποίητου και σε άλλους χώρους μέσα στην πόλη). Ιδιωτικές κατοικίες της Ρωμαϊκής περιόδου έχουν αποκαλυφτεί αποσπασματικά σε πολλές περιοχές με κοινό χαρακτηριστικό δαπέδων στρωμένων με πήλινες ή μαρμάρινες πλάκες αλλά και με ψηφιδωτά. Ο δυτικός τομέας της πόλης συνεχίζει να αποτελεί το Θρησκευτικό κέντρο της. Βόρεια από το forum τοποθετείται ο ναός για τη λατρεία των ρωμαίων αυτοκρατόρων, ενώ κοντά στη Χρυσή Πύλη βρισκόταν το ιερό των Αιγυπτιακών θεοτήτων. Η οχύρωση της πόλης διατηρεί τη γραμμή της Ελληνιστικής οχύρωσης με μερικές επισκευές και προσθήκες.

Οικοδομικός οργανισμός παρατηρείται στα χρόνια των Αντωνίνων (τέλη 2ου αι. μΧ) και των Σεβήρων (αρχές 3ου αι. μΧ.). Ωστόσο η μεγάλη οικοδομική έξαρση εμφανίζεται κατά τη διάρκεια της πρώτης Τετραρχίας με την απόφαση του Γαλερίου, να ορίσει ως έδρα του την πόλη. Η πόλη επεκτείνεται προς τα ανατολικά, όπου καταστρέφεται τμήμα του ανατολικού τείχους της για να αναπτυχθεί το ανακτορικό συγκρότημά του Γαλερίου. Κτίζονται σε μια έκταση 150.000 τμ. επιβλητικά και λαμπρά οικοδομήματα, ανάκτορο, ροτόντα, οκτάγωνο, αψίδα θριάμβου και ιππόδρομος, τα οποία αποτελούν τον κεντρικό πόλο διοίκησης και ελέγχου όλης της επαρχίας.

Κατά τους Βυζαντινούς χρόνους το κέντρο της πόλης σε αυτή την μεγάλη περίοδο εξακολουθούσε να παραμένει κλεισμένο στα κάστρα. Υπήρχε δηλαδή και το θαλάσσιο τείχος, που από τον Λευκό Πύργο εκτεινόταν κατά μήκος της οδού Προξένου Κορομηλά, λίγο πιο μέσα από την σημερινή παραλία έως την Πλατεία Ελευθερίας. Εκεί υπήρχε ένας πύργος, ύστερα από τον οποίο η θάλασσα εισχωρούσε μέχρι τον Άγιο Μηνά και τη Φραγκοεκκλησία και σχημάτιζε ένα τεχνητό λιμάνι, έργο του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Η πλευρά του λιμανιού προς την θάλασσα προστατεύονταν από ένα ψιλό κυματοθραύστη, το λεγόμενο Τζερέμπολον, το οποίο σε σχήμα

κλειστής γροθιάς πλησίαζε το Δυτικό ακραίο πύργο του θαλασσίου τείχους και σχημάτιζε μια μικρή δίοδο, την οποία έφραζαν με μια αλυσίδα όποτε συνέτρεχε λόγος .

Το δυτικό τείχος άρχιζε από τον πύργο του αγάλματος, πίσω από την Παναγία Φανερωμένη και κατέληγε στον πύργο που βρίσκονταν στην δυτική πλευρά του λιμανιού. Το Ανατολικό ξεκινούσε από τον πύργο του Τριγωνίου και έφτανε μέχρι τον πύργο της Σαμαρείας, που αργότερα πήρε τη μορφή του Λευκού Πύργου .Μπροστά από το ανατολικό και δυτικό τείχος στα πεδινά περίπου κάτω από το ύψος της οδού Αγίου Δημητρίου, υπήρχε ένα χαμηλό τείχος, το λεγόμενο προτείχισμα .Τέλος κατά μήκος των τειχών υπήρχαν οι πύλες της πόλης, που βρίσκονταν στα πέρατα των μεγάλων δρόμων.

Μια μεγάλη λεωφόρος διέτρεχε κατά μήκος το θαλάσσιο τείχος και έφτανε στα Ανατολικά μέχρι την διπλή πύλη (ΠΟΡΤΑ-ΡΟΜΑ), κοντά στο Λευκό Πύργο. Στις διπλές πύλες η εξωτερική θύρα βρισκόταν στην ευθεία του προτειχίσματος και εσωτερική στο κύριο τείχος. Πρώτη παράλληλη προς την παραλιακή λεωφόρο ήταν η κεντρική αρτηρία της πόλης, η σημερινή οδός Εγνατίας, το Φαρδύ των παλαιών Θεσσαλονικέων. Ο δρόμος αυτός αποτελούσε διακλάδωση της μεγάλης Εγνατίας Οδού (VIA EGNATIA) ,που είχαν κατασκευάσει για στρατιωτικούς λόγους οι ρωμαίοι και η οποία δεν περνούσε μέσα από την πόλη, αλλά παρέκαμπτε την Θεσσαλονίκη πίσω από τα Βουνά και έφτανε μέχρι την Καβάλα. Μια διακλάδωση λοιπόν ,της (VIA EGNATIA) εισχωρούσε στην Θεσσαλονίκη από μια διπλή πύλη ,την ΧΡΗΣΗ ΠΥΛΗ. Προς τα Ανατολικά ,η λεωφόρος έβγαινε από μια άλλη διπλή πύλη, η όποια έως τον 10^ο αιώνα ονομαζόταν Κασσεδρεοτική και αργότερα μετονομάστηκε σε πύλη της Καλαμαριάς.

Δεύτερη μεγάλη παράλληλη λεωφόρος ήταν η σημερινή οδός Αγίου Δημητρίου. Στα Δυτικά οδηγούσε στη Ληταία Πύλη και στα ανατολικά στην νέα Χρυσή Πύλη. Από το ναό του Αγίου Δημητρίου, ο δρόμος διακλαδιζόταν και κατέληγε στη Πύλη των Ασωμάτων, που πηρέ την ονομασία της από τον γειτονικό ναό. Κάθετοι προς τις παράλληλες λεωφόρους ήταν δυο μεγάλοι δρόμοι: ο ένας βρισκόταν κατά μήκος της σημερινής Βενιζέλου και ο δεύτερος βρισκόταν περνούσε μπροστά από το αίθριο της Αχειροποιήτου, δηλαδή λίγο δυτικότερα από την οδό Αγίας Σοφίας .Επίσης βεβαιωμένοι Βυζαντινοί δρόμοι είναι η οδός Ηροδότου, η οδός Παπαρρηγοπούλου και η οδός Αγίου Νικολάου.

Σχετικά με την ρυμοτομία της περιοχής μελέτης μας πρέπει να προστεθεί ότι μέσα στην πόλη υπήρχαν οι διάφορες συνοικίες που υιοθετούσαν την ονομασία τους από τα μνημεία γύρω στα οποία βρίσκονταν. Έτσι έχουμε Γειτονία του Ιπποδρόμου, Γειτονία των Ασωμάτων, Γειτονία της Αχειροποιήτου, Γειτονία του Ομφαλού κλπ. Τα Βυζαντινά Ανάκτορα

βρίσκονταν πίσω από το σημερινό Διοικητήριο ,ενώ η πόλη ήταν γεμάτη από εκκλησίες και μοναστήρια ,που βρίσκονταν διάσπαρτα ανάμεσα στις περιοχές των ιδιωτικών κατοικιών και στα δημόσια κτήρια .

Όταν η Θεσσαλονίκη έπεσε τελικά στα οθωμανικά χέρια στα 1430, όπως είναι γνωστό από τις πηγές, ήταν μια κατεστραμμένη , άδεια πόλη από την μακρά πολιορκία και την επακόλουθη λεηλασία .Οι προσπάθειες άρχισαν σχεδόν αμέσως ώστε να ξαναγυρίσει στη ζωή και να υπηρετήσει το σκοπό για τον οποίο και κατακτήθηκε : να συνεχίσει να είναι ότι ήταν για το Βυζάντιο στην υπηρεσία όμως της οθωμανικής αυτοκρατορίας: ένα σημαντικό εμπορικό λιμάνι και σημαντικό μεταπρατικό κέντρο στο βόρειο άκρο του Αιγαίου .Έτσι η πρώτη αυτή οθωμανική περίοδος χαρακτηρίζεται από ευνοϊκές συνθήκες προσέλκυσης πληθυσμού ποικίλης προέλευσης εθνικότητας και θρησκείας στη Θεσσαλονίκη και από έντονη οικοδομική δραστηριότητα που αναπτύσσεται επάνω στα σπαράγματα της Βυζαντινής πόλης .Με τις συνηθισμένες αρχαίες πρακτικές της λιθορυχίας, τη χρήση των παλιών δομικών υλικών και αρχιτεκτονικών μελών και ενσωμάτωσης, συχνά, παλιότερων ερειπίων στις νέες κατασκευές αναδύεται η νέα αρχιτεκτονική της πόλης .Το γεγονός ότι η περίοδος αυτή είναι η χρονική συνέχεια της λαμπρής παλαιολόγιας περιόδου έχει βέβαια τη σημασία του τόσο από την άποψη της χωροθέτησης των νέων σημαντικών κτιρίων στον ιστό της πόλης .Ένα αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό στη πολεοδομική ανάπτυξη, στο β΄ μισό του 15ου αιώνα, στο κέντρο αλλά και σε ολόκληρη την Θεσσαλονίκη είναι η συνέχιση της Βυζαντινής οικοδομικής παράδοσης και τεχνολογίας καθώς και οι έντονες Βυζαντινές επιρροές στην αρχιτεκτονική.

Έτσι κατά την Οθωμανική περίοδο ,παρά το γεγονός ότι ήταν μια επώδυνη ιστορική τομή είναι παράλληλα μια συνέχεια .Το γεγονός , ότι υπεύθυνοι συντηρητές δημοσίων κτιρίων στην πόλη ήταν, σύμφωνα με πηγές, Έλληνες Χριστιανοί ίσως παίζει ρόλο σ' αυτό .Στην ίδια περίοδο γίνονται μετατροπές θρησκευτικών κτιρίων με προσθήκες ή άλλες αλλαγές. Έτσι οι Βυζαντινοί χώροι λατρείας ,οι περισσότεροι χωρίς να χάσουν τη λατρευτική τους χρήση ,μετατρέπονται από Χριστιανικούς ναούς σε ισλαμικά τεμένη με επεμβάσεις αναγκαίες για τη θρησκευτική έκφραση της νέας εξουσίας .Οι υπόλοιποι ναοί, μη μπορώντας να έχουν την αναγκαία φροντίδα των Χριστιανών που είναι πλέον μειοψηφία στην ίδια τους την πόλη, καταστρέφονται βαθμιαία και εξαφανίζονται. Το ίδιο σε μεγαλύτερο βαθμό φαίνεται να συνέβη με όλα τα μεγάλα κτίρια της Βυζαντινής περιόδου που τόσο για συμβολικούς λόγους όσο και για πρακτικούς μεταβλήθηκαν αργά ή γρήγορα σε οικοδομικό υλικό για νέες κατασκευές.

Η μεγαλύτερη πολεοδομική και αρχιτεκτονική αλλαγή στην πόλη και κατά συνέπεια στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, συντελέστηκε τον Αύγουστο του 1917 και προήρθε από πυρκαγιά που κατέστρεψε το 32% της συνολικής

έκτασης της Θεσσαλονίκης, δηλαδή 1.000.000 τμ. Η περιοχή που κάηκε ήταν μεταξύ των οδών Αγίου Δημητρίου, Λέοντος Σοφού, Νίκης, Εθνικής Αμύνης, Αλεξάνδρου Σβώλου, Εγνατία (από Αγίας Σοφίας), Αγίου Δημητρίου. Αυτή η περιοχή στα επίσημα έγγραφα αναφέρεται ως «πυρίκαυστος ζώνη» και στις λαϊκές διηγήσεις τα «καμένα».

Αμέσως μετά την καταστροφή, εντύπωση προκαλεί η αποφασιστικότητα και ο ρηξικέλευθος τρόπος με τον οποίο η ελληνική κυβέρνηση αντιμετώπισε το πολυδιάστατο πρόβλημα της ανοικοδόμησης της πόλης. Η πρωτοφανής σπουδή με την οποία η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων προχώρησε στον πλήρη ανασχεδιασμό της κεντρικής περιοχής, χωρίς να λάβει υπ' όψιν της τα σχέδια της Επιτροπής Εξωραϊσμού, υπογραμμίζει την διάθεση των ιθυνόντων να παρέμβουν με καταλυτικό τρόπο στο νέο γίνεσθαι της πόλης. Υιοθετώντας τις πλέον πρόσφατες ιδέες και μεθόδους της σύγχρονης πολεοδομίας και αποφασίζοντας να αγνοήσει το προϋπάρχον καθεστώς ιδιοκτησίας και τις παραδοσιακές χρήσεις της γης, η πολιτεία θέλησε να χρησιμοποιήσει την ανοικοδόμηση ως μοχλό για τον κοινωνικό, οικονομικό και χωρικό εκσυγχρονισμό της πόλης, να ασκεί μεταρρυθμιστική πολιτική και να υπογραμμίσει την πολιτική της παρουσία στην Θεσσαλονίκη, προσελκύοντας συγχρόνως το διεθνές ενδιαφέρον σ' ένα φιλόδοξο εγχείρημα.

Θέτοντας σε εφαρμογή τις αποφάσεις της, η κυβέρνηση του Ε. Βενιζέλου συγκρότησε μια επιτροπή, στην οποία κλήθηκαν να συμμετάσχουν ο γάλλος αρχιτέκτονας και αρχαιολόγος Ερνέστ Εμπράρ ,ο άγγλος αρχιτέκτονας Τόμας Μώσον, ο γάλλος λοχαγός του μηχανικού Ζοζέφ Πλεϋμπέρ ,οι αρχιτέκτονες Αριστοτέλης Ζάχος και Κωνσταντίνος Κιτσίκης, ο ειδικός λιμενολόγος Άγγελος Γκίνης και ο δήμαρχος της πόλης Κωνσταντίνος Αγγελάκης. Συγχρόνως μια επιτροπή νομομαθών ,υπό την καθοδήγηση του τότε αρμόδιου υπουργού για την πολεοδομία Αλέξανδρου Παπαναστασίου, ανέλαβε να μελετήσει το αναγκαίο νομικό πλαίσιο που θα επέτρεπε την εφαρμογή του σχεδίου σύμφωνα με τους ευρύτερους κοινωνικούς στόχους που είχαν διατυπωθεί. Μια τρίτη επιτροπή οικονομικών εμπειρογνομόνων και τοπογράφων ανέλαβε να καταγράψει τις ζημιές, να καταρτίσει λεπτομερές κτηματολόγιο και να αξιολογήσει την αξία της δημόσιας και ιδιωτικής γης στην περιοχή που επρόκειτο να ανασχεδιαστεί.

Το σχέδιο που εκπόνησε για τη Θεσσαλονίκη η Διεθνής Επιτροπή Σχεδιασμού υπό την καθοδήγηση του Ερνέστ Εμπράρ αποτελεί μια ενδιαφέρουσα μεταφορά των κυρίαρχων σχεδιαστικών απόψεων της εποχής στις τοπικές γεωγραφικές και ιστορικές ιδιομορφίες. Εισάγει στην Θεσσαλονίκη τις κλασικές χαράξεις (άξονες, διαγώνιους, μνημεία - εστιακά σημεία), ένα ιεραρχημένο οδικό δίκτυο ,τη συγκέντρωση των δημοσίων υπηρεσιών και τη δημιουργία ενός «πολιτικού» κέντρου για την πόλη, την

επιλεκτική ορθολογική οργάνωση και χωροθέτηση των χώρων παραγωγής και κατανάλωσης, την επιλεκτική ανάδειξη των μνημείων, τη διατήρηση ορισμένων «γραφικών» συνοικιών. Η παραδοσιακή εικόνα της Θεσσαλονίκης ξεθωριάζει και αντικαθίσταται μ' ένα χώρο «μοντέρνο», ομοιογενή και χωρίς τις προηγούμενες ιδιαιτερότητες. Το σχέδιο προτείνει νέες επεκτάσεις, ώστε η πόλη να επαρκεί για 350.000 κατοίκους και να καλύπτει 2.400 εκτάρια.

Η καρδιά του κέντρου διαμορφώνεται με δύο πλατείες συνδεόμενες με μια λεωφόρο κάθετη προς τη θάλασσα, που αφήνει ελεύθερη στο εσωτερικό της πόλης τη θέα προς τον Όλυμπο. Η «πολιτική» πλατεία, δίπλα στο χώρο όπου αργότερα ανασκάφηκε η αρχαία αγορά, θα συγκέντρωνε το δημαρχείο, το δικαστικό μέγαρο και τα κτίρια των δημοσίων υπηρεσιών. Η δεύτερη πλατεία, η σημερινή Αριστοτέλους, τόπος λιανικού εμπορίου και αναψυχής, υπογράμμιζε, σύμφωνα με το πρότυπο της Piazzetta της Βενετίας, το άνοιγμα της πόλης προς τη θάλασσα. Για τα κτίρια που βρίσκονταν στις δύο πλατείες και στον συνδετικό άξονα επιβλήθηκε το λεγόμενο «νεοβυζαντινό» στυλ, ώστε σε συνδυασμό με τα δημόσια κτίρια, να λειτουργήσουν ως ένα μνημειακό σύνολο για την πόλη.

Για να γίνει ελκυστικότερο το νέο σχέδιο και ν' αποκτήσει η πόλη τους ελεύθερους χώρους που δεν υπήρχαν στο παρελθόν, ο Εμπράρ χρησιμοποίησε τα Μνημεία της πόλης (κυρίως τα Βυζαντινά, αλλά και τα λιγοστά Οθωμανικά που είχαν σωθεί από την φωτιά) ως εστιακά σημεία ενός δικτύου δημόσιων χώρων (πλατειών, πεζοδρόμων, δενδροφυτευμένων αρτηριών). Στην ίδια λογική οφείλεται η νέα χάραξη που συνδέει την Ροτόντα με την Αψίδα του Γαλερίου και στη συνέχεια, περνώντας από την πλατεία Ναυαρίνου, κατεβαίνει ως τη θάλασσα, συνδυάζοντας τον αρχαιολογικό περίπατο και στοιχεία του τοπίου της πόλης (λόφους, θάλασσα) με μια πολυσύχναστη περιοχή εργασίας και κατοικίας. Πολλές ακόμη καλοσχεδιασμένες πλατείες πλαισίωναν μνημεία και δημόσια κτίρια, όπως τον Λευκό πύργο, την Αχειροποίητο, το Διοικητήριο, το Σιντριβάνι και το Βαρδάρη, καθώς και τα μέγαρα των Συντεχνιών, του Ταχυδρομείου και του Χρηματιστηρίου που δεν κατασκευάσθηκαν ποτέ.

Η Επιτροπή Σχεδιασμού της Θεσσαλονίκης δεν περιορίστηκε στη σύνταξη πολεοδομικών σχεδίων, αλλά προχώρησε και σε πολλές επί μέρους προτάσεις, που αφορούν ιδιαίτερες πτυχές της ανοικοδόμησης της πόλης. Σημαντική υπήρξε η συμβολή της Επιτροπής σε πρότυπα σχέδια για τον νέο τύπο συλλογικής κατοικίας, την πολυκατοικία με διαμερίσματα και την οποία επέβαλαν οι αντιλήψεις για ένα «σύγχρονο» πυκνοδομημένο αστικό χώρο. Την εποχή αυτή πρωτοεμφανίζεται και στη συνέχεια επικρατεί, η οριζόντια ιδιοκτησία εντάσσοντας συγχρόνως την ανέγερση πολυώρων κτιρίων για γραφεία και κατοικίες στην οικονομία της αγοράς.

1.4.Κριτήρια επιλογής μνημείων προς ανάλυση

Αρχικά μας κέντρισε το ενδιαφέρον η τοποθεσία, η πολιτισμική σύγκλιση πολλών εθνοτήτων στην πόλη της Θεσσαλονίκης στην μακρόχρονη ιστορία της δίνει μέσα από τα μνημεία των διαφορετικών εποχών, ένα ξεχωριστό ενδιαφέρον ώστε να διαπιστώσουμε την οικοδομική και αρχιτεκτονική τους εξέλιξη στις χαρακτηριστικές περιόδους της ιστορίας της πόλης. Στην συνέχεια τα κριτήρια επιλογής των μνημείων που θα μελετήσουμε και θα αναλυθούν παρακάτω, έγιναν με βάση τα ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά, οικοδομικά και πολεοδομικά χαρακτηριστικά τους. Στα χαρακτηριστικά αυτά συμπεριλαμβάνονται τα κατασκευαστικά, τα λειτουργικά, τα μορφολογικά καθώς και η χρήση του κάθε μνημείου από την κατασκευή του μέχρι και σήμερα.

Έτσι τα μνημεία που καταλήξαμε να μελετήσουμε χωρίζονται σε τρεις περιόδους:

1. **Μνημεία Ρωμαϊκής Περιόδου** (168π.Χ. - 324μ.Χ.)

Στην Περίοδο αυτή ανήκουν τα ακόλουθα μνημεία, η Ρωμαϊκή Αγορά, η Αψίδα του Γαλέριου (Καμάρα), Οκτάγωνο, Ιππόδρομος, Ανάκτορα και Ροτόντα (η οποία μελετήθηκε και για τις αρχιτεκτονικές και οικοδομικές λεπτομέρειες της).

2. **Μνημεία Βυζαντινής Περιόδου** (324μ.Χ. - 1432μ.Χ.)

Στην Περίοδο αυτή ανήκουν τα ακόλουθα μνημεία, ο Αχειροποίητος, Άγιος Δημήτριος (ο οποίος μελετήθηκε και για τις αρχιτεκτονικές και οικοδομικές λεπτομέρειες του), Όσιος Δαβίδ, Αγία Σοφία, Παναγία Χαλκεών, Άγιος Παντελεήμονας, Άγιοι Απόστολοι, Άγιος Νικόλαος και ο Ναός του Προφήτη Ηλία.

3. **Μνημεία Οθωμανικής Περιόδου** (1432μ.Χ. - 1912μ.Χ.)

Στην Περίοδο αυτή ανήκουν τα ακόλουθα μνημεία, Μπέη Χαμάμ, Γενί Τζαμί, Αλατζά Ιμαρέτ, Λευκός Πύργος (τον οποίο προσπαθήσαμε να μελετήσουμε για τις αρχιτεκτονικές του λεπτομέρειες, αλλά δεν βρήκαμε επαρκή στοιχεία, καθώς τα περισσότερα κατασκευαστικά στοιχεία αυτού του μνημείου καταστράφηκαν κατά την Περίοδο της Τουρκοκρατίας), Μπεζεστένι, Πασά Χαμάμ, Χαμζα Μπέη Τζαμί, Γιαχουντί Χαμάμ και Γενί Χαμάμ.

Κεφάλαιο 2: Καταγραφή Αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών επιλεγμένων μνημείων

2.1. Μνημεία Ρωμαϊκής Περιόδου

2.1.1 Γενικά για τη Ρωμαϊκή Αρχιτεκτονική

Οι Ρωμαίοι, λαός κύρια στρατιωτικός, διατήρησαν και χρησιμοποίησαν πολλά στοιχεία από την ελληνική αρχιτεκτονική και πολεοδομία. Όμως τα έργα τους διακρίνονταν και για την "ορθογωνισμένη" ετρουσκική αντίληψη οργάνωσης των χώρων, που δίνει αρχιτεκτονικές λύσεις στα ρωμαϊκά κτίρια με πολυσύνθετη λειτουργική ποικιλία. Ιδιαίτερα στους όψιμους Αυτοκρατορικούς χρόνους, κυριαρχούν στη Θεσσαλονίκη, όπως άλλωστε και σε κάθε Ρωμαϊκή επαρχία, πάγια λειτουργικά και μορφολογικά κτιριακά στοιχεία παρμένα από το πρότυπο της Ρώμης.

Κατά τη Ρωμαϊκή εποχή η αρχιτεκτονική χαρακτηρίζεται από την επινόηση νέων οικοδομικών υλικών. Χαρακτηριστική επινόηση τους, αποτελεί το επονομαζόμενο κατά το 19^ο αιώνα Ρωμαϊκό σκυρόδεμα, το οποίο ήταν ένα ιδιαίτερα ανθεκτικό μείγμα από ασβέστη, άμμο, χαλίκια ή μικρά σπασμένα κεραμίδια, με βασικό συστατικό την ποζολάνη (βιομηχανικό ορυκτό ηφαιστειακής προέλευσης που περιέχει υψηλό ποσοστό ενεργού διοξειδίου του πυριτίου αλλά και οξείδιο του αργιλίου). Το χρησιμοποίησαν τόσο για την κατασκευή φέροντων οργανισμών όσο και για το γέμισμα των τοίχων. Συγκεκριμένα, λόγω έλλειψης ξυλείας και κατ'επέκταση αδυναμίας κατασκευής ξυλότυπου, για να προβούν σε αυτές τις κατασκευές προχώρησαν στην κατασκευή λιθοδομής, ώστε να μπορέσουν να δημιουργήσουν ένα καλούπι για να εγχυθεί το σκυρόδεμα. Στη συνέχεια, σε αρκετές περιπτώσεις την επιφάνεια των τοίχων την κάλυπταν με ασβεστοκονίαμα ή με πλάκες μαρμάρου.

Απόρροια της κατασκευαστικής ανάγκης των Ρωμαίων και η οποία γίνεται φανερή στα μνημεία της Θεσσαλονίκης, αποτελεί η χρήση καμπυλόγραμμων αρχιτεκτονικών στοιχείων (αψίδα, καμάρα, σταυροθόλιο), τα οποία ήταν εμφανή και υπέργεια, σε αντίθεση με την Ελληνική αρχιτεκτονική όπου χρησιμοποιήθηκαν κυρίως οι ευθείες γραμμές για την κατασκευή των μνημείων και σπάνια οι καμπύλες, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν κυρίως για την κατασκευή υπόγειων τάφων.

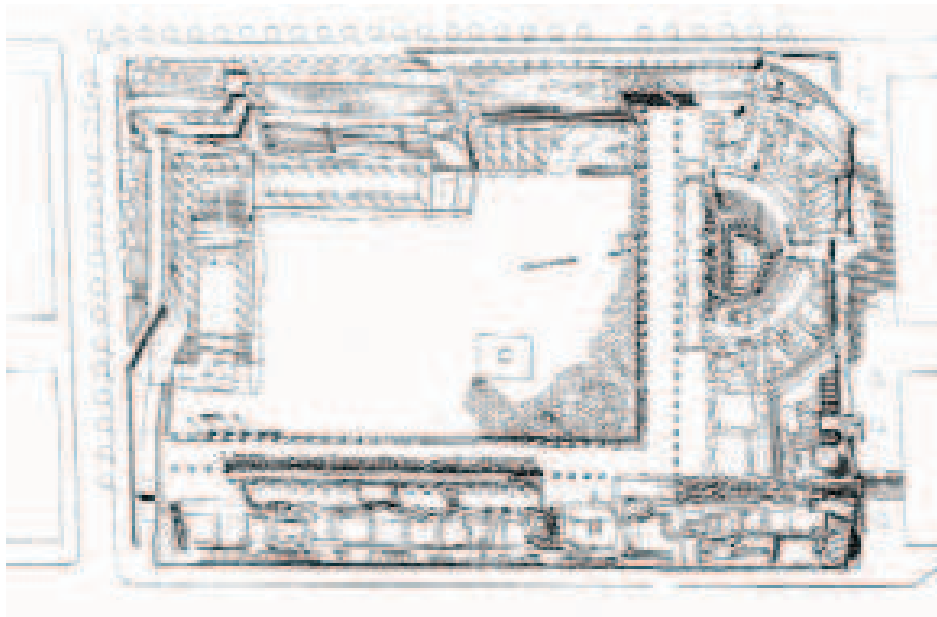
Οι Ρωμαίοι αρχιτέκτονες από τους Ελληνικούς ρυθμούς χρησιμοποίησαν ιδιαίτερα τον Κορινθιακό ο οποίος και κυριάρχησε στην κατασκευή των μνημείων αλλά και της ανοικοδόμησης της πόλης. Στους Αυτοκρατορικούς επικράτησε ο Μικτός ή Σύνθετος ρυθμός και

χαρακτηρίζεται από τον συνδυασμό Ιωνικών και Κορινθιακών στοιχείων. Τα σύνθετα κιονόκρανα χαρακτηρίζονται από την αντικατάσταση της πάνω ζώνης του Απλού Κορινθιακού με ένα πλήρες Ιωνικό κιονόκρανο και μάλιστα του τύπου εκείνου που δεν έχει προσκεφάλαια, αλλά έλικες και στις τέσσερις πλευρές του. Ο άβαξ συνήθως διακοσμείται με ιωνικά ωά και ενίοτε οι έλικες καλύπτονται με ανάγλυφα φύλλα. Συχνά τα κιονόκρανα συνδυάζονται με κίονες αρράβδωτους γιγαντιαίων διαστάσεων και με θριγκούς παρόμοιους με εκείνους του κορινθιακού ρυθμού, που οι έλικες αποκτούν πρωτεύουσα σημασία.

2.1.2 Ανάλυση Ρωμαϊκών Μνημείων

Παρακάτω θα αναλύσουμε μερικά από τα χαρακτηριστικά Ρωμαϊκά μνημεία της Θεσσαλονίκης :

«Ρωμαϊκή Αγορά»

Σχ.2.1 Κάτοψη της Ρωμαϊκής Αγοράς Θεσσαλονίκης

Η Αρχαία Αγορά (ή Ρωμαϊκή Αγορά όπως συχνά καλείται), που βρίσκεται μεταξύ των οδών Φιλίππου, Αγνώστου Στρατιώτου, Ολύμπου και Μακεδονικής Αμύνης, βόρεια και σε μικρή απόσταση από την οδό Εγνατία, αποκαλύφθηκε στις αρχαιολογικές ανασκαφές του 1966. Η επιφάνεια του χώρου είναι περίπου 14000 τμ και η υψομετρική διαφορά από το επίπεδο του περιβάλλοντα αστικού ιστού 3 - 6 μ. Τα ευρήματα των ανασκαφών αυτών υπήρξαν σημαντικά για την τοπογραφία αλλά και για την ιστορία της πόλης. Στο Βορειοδυτικό τμήμα του χώρου των ανασκαφών αποκαλύφθηκε ένας μεγάλος ορθογώνιος χώρος (Πλατεία) με ίχνη μαρμάρινων

πλακοστρώσεων, στο Ανατολικό τμήμα ένα Ωδείο (Εικ.2.3) με διαμορφωμένες οπτοπλινθόκτιστες κερκίδες και σκηνή, το ισόγειο τμήμα μίας πολυώροφης στοάς (cryptorogicus) στο νότιο τμήμα της πλατείας, τμήματα κιονοστοιχίας, ψηφιδωτά δάπεδα, μαρμάρινα σκαλοπάτια, τμήμα λιθόστρωτου δρόμου, οχετοί και αγωγοί αποχέτευσης κ.ά. Ακόμα βρέθηκαν πολλά αργυρά νομίσματα, καθώς και λίθινα και μαρμάρινα γλυπτά. Σε ένα τοίχο διαμερίσματος της στοάς αποκαλύφθηκε μία μεγάλης σημασίας και αξίας παλαιοχριστιανική τοιχογραφία, που παρίστανε δύο ανθρώπους σε στάση προσευχής με ένα σταυρό ανάμεσά τους. Πιο πάνω διακρινόταν ο Χριστός καθισμένος σε θρόνο. Η τοιχογραφία αυτή αποδεικνύει ότι ο χώρος της Αρχαίας Αγοράς χρησιμοποιήθηκε και σαν τόπος συγκέντρωσης των χριστιανών της πόλης κατά τους όψιμους ρωμαϊκούς χρόνους και ακόμα πως ο ίδιος χώρος ταυτίζεται με αυτόν που αναφέρουν οι αρχαίοι συγγραφείς στους Βίους και το Μαρτύριο του πολιούχου της πόλης Αγίου Δημητρίου.

Εικ.2.2 Η Ρωμαϊκή Αγορά

Η Ρωμαϊκή Αγορά (φόρουμ) είναι έργο του 2ου- 3ου αιώνα μ. Χ. Αποτελούσε το κέντρο της Ρωμαϊκής πόλης, όπου υπήρχαν δημόσια κτήρια και διάφοροι χώροι διαμορφωμένοι με ενιαία αρχιτεκτονική αντίληψη σε δύο κλιμακωτά επίπεδα όπως περιγράφηκαν παραπάνω. Το συγκρότημα αποτελούσε τον οικονομικό και εμπορικό πυρήνα της πόλης, ενώ στα αυτοκρατορικά χρόνια απέκτησε μνημειακό χαρακτήρα. Το συγκρότημα της αγοράς δεν καταστράφηκε από το μεγάλο σεισμό του 7ου αι. μΧ., αλλά εγκαταλείφθηκε σταδιακά. Πίσω από την ανατολική πτέρυγα διασώζεται μέχρι και σήμερα το νομισματοκοπείο, το ωδείο και το αρχείο εγγράφων. Η στοά της ήταν διπλή, με κίονες που είχαν ανάγλυφες παραστάσεις (σήμερα φυλάσσονται στο Λούβρο). Σήμερα διοργανώνονται εκθέσεις στην περιοχή της στοάς. Αξιόλογα είναι η πλατεία, τα λουτρά και το ωδείο, που

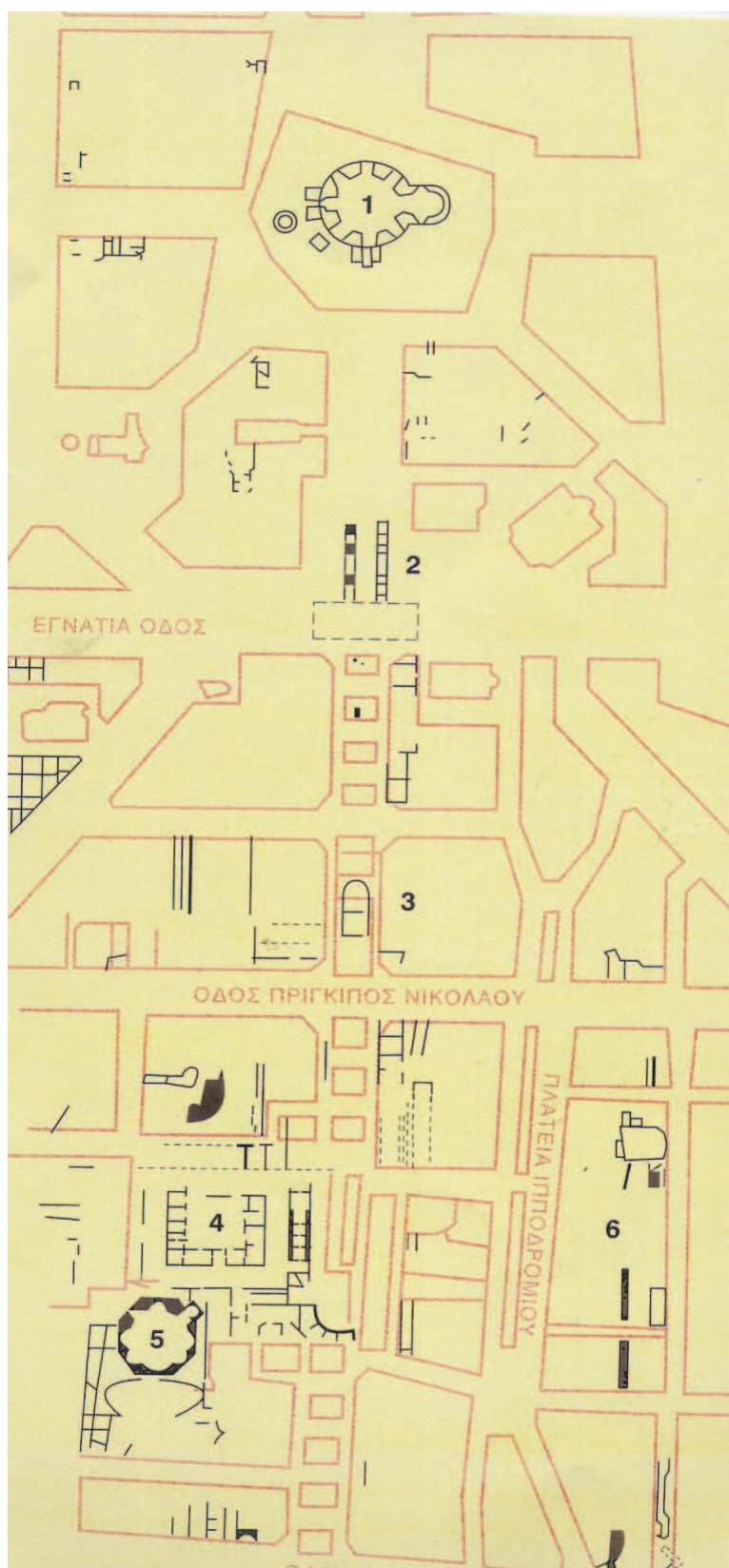
χρησιμοποιείται ως θερινό θέατρο. Στην αγορά υπήρχε μια συστοιχία κιόνων που αποτελούνταν από οκτώ ειδώλια. Τα αγάλματα αυτά ήταν της Μαινάδας, του Διονύσου, της Αριάδνης, της Λήδας, του Γανυμήδη, του Διόσκουρου, της Αύρας και της Νίκης και ήταν γνωστά στους Θεσσαλονικείς ως οι "μαγεμένες". Οι μαγεμένες μεταφέρθηκαν στο μουσείο του Λούβρου το 1864 από τον Γάλλο παλαιογράφο Εμμανουέλ Μίλερ, αλλά ποτέ δεν εκτέθηκαν στο μουσείο.

Εικ.2.3 Το ωδείο της Ρωμαϊκής Αγοράς

«Γαλεριανό Συγκρότημα»

Ο Γαλέριος, χτίζοντας το συγκρότημα που φέρει το όνομα του (Γαλεριανό) δημιούργησε την πιο επιβλητική περιοχή της Θεσσαλονίκης και αποτελεί τομή για την πόλη, καταλαμβάνει το νοτιοανατολικό τμήμα της. Το συγκρότημα αυτό είναι μια μεγάλη, για το μέγεθος και τη σύλληψη, αρχιτεκτονική σύνθεση, που εκτείνεται σε μια περιοχή γύρω στα 180.000 τμ. και στηρίζεται σε δυο κάθετους δρόμους-άξονες, ο ένας βρίσκεται στην ευθεία Καμάρας - Ροτόντας και ο δεύτερος ταυτίζεται με τη σημερινή Εγνατία. Στο σημείο που διασταυρώνονται αυτοί οι δυο άξονες υψώνονται το θριαμβικό τόξο του Γαλέριου, η Καμάρα, στα Βόρεια είναι η Ροτόντα, πνευματική απόληξη όλου του συγκροτήματος, και κάτω από την Καμάρα, στα νοτιοανατολικά ο Ιππόδρομος και στα νοτιοδυτικά τα Ανάκτορα και λίγο πιο κάτω το Οκτάγωνο. Στην παρακάτω εικόνα (Εικ.2.4) διακρίνεται ο χάρτης του Γαλεριανού συγκροτήματος με αριθμημένα τα μνημεία που το αποτελούσαν.

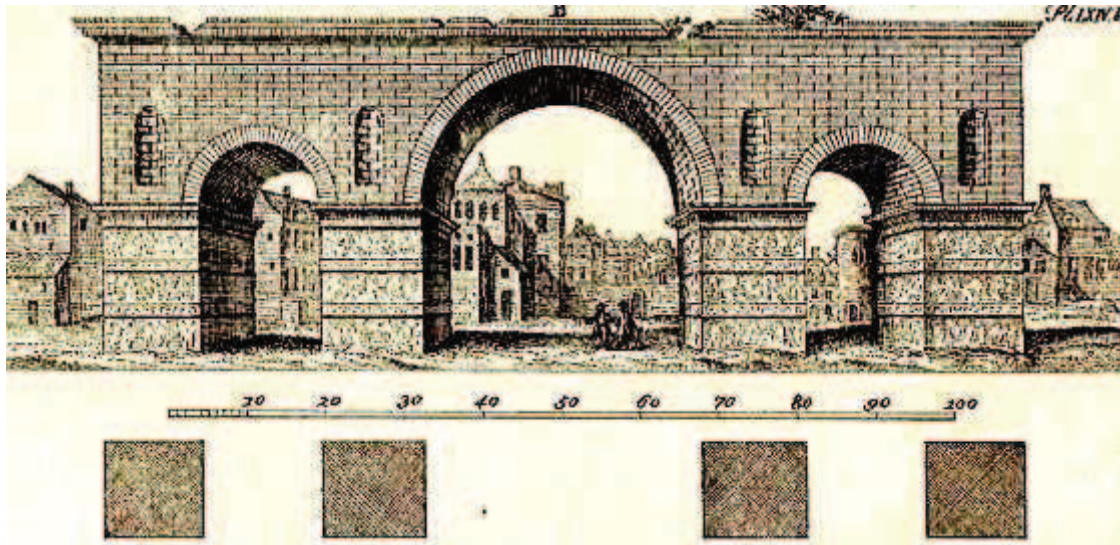

Υπόμνημα Μνημείων

- ✓ Ροτόντα (Αριθμός 1)
- ✓ Αψίδα του Γαλέριου (Αριθμός 2)
- ✓ Κτίριο με κόγχες (Αριθμός 3)
- ✓ Ανάκτορο (Αριθμός 4)
- ✓ Οκτάγωνο (Αριθμός 5)
- ✓ Ιππόδρομος (Αριθμός 6)

Εικ.2.4 Χάρτης του Γαλεριανού Συγκροτήματος

«Αψίδα του Γαλέριου (Καμάρα)»

Σχ.2.5 Η αρχική μορφή της Αψίδας του Γαλέριου

Η Αψίδα του Γαλέριου (Καμάρα) βρίσκεται στην σημερινή πλατεία Ναυαρίνου και ονομάζεται και «θριαμβικό τόξο του Γαλέριου». Αρχικά την αποτελούσαν 8 πεσσοί, σε 2 παράλληλες σειρές. Αυτοί οι πεσσοί ήταν χτισμένοι με μάρμαρο και επένδυση από μαρμάρινες πλάκες. Η κάθε σειρά σχημάτιζε τρία τοξωτά ανοίγματα, με το μεσαίο ψηλότερο. Στο κέντρο της κατασκευής υψωνόταν ημισφαιρικός θόλος, που πατούσε πάνω στα τόξα που ένωναν τους τέσσερις κεντρικούς πεσσούς. Τα δυο ακραία τμήματα στεγάζονταν με ημικυλινδρικές καμάρες. Σήμερα έχει ελλιπή μορφή επειδή λείπει ο τέταρτος νότιος πεσσός του δυτικού τόξου και όλο το ανάλογο ανατολικό τόξο.

Το κτίσμα δεν έχει προορισμό πρακτικό αλλά αναμνηστικό. Ήταν ένα θριαμβικό τόξο που ανήγειρε ο Γαλέριος για να απαθανατίσει τις νίκες του στην Ασία κατά τη νικηφόρα εκστρατεία του εναντίον των Περσών το 297. Για αυτό στους κεντρικούς πεσσούς, οι οποίοι είναι επενδυμένοι με μαρμάρινα ανάγλυφα, παριστάνονται γεγονότα σχετικά με τους περσικούς πολέμους του Γαλέριου. Οι παραστάσεις αναπτύσσονται σε τέσσερις ζώνες. Σε αυτές εικονίζονται ο Γαλέριος που προσφέρει θυσία, ανατολίτες που ζητούν γονατισμένοι την ευμένειά του, πομπές ζώων, σκηνές από τις εκστρατείες, μάχες, υποδοχές του αυτοκράτορα κλπ. Αυτά τα ανάγλυφα είναι από τα καλύτερα δείγματα τέχνης της εποχής. Έχουν αφηγηματικό και διακοσμητικό χαρακτήρα και παρουσιάζουν την τάση να μην αφήσουν καμία επιφάνεια αδιακόσμητη. Όλα παριστάνονται με ένα τρόπο περισσότερο ζωγραφικό, οπτικό, παρά πλαστικό, δηλαδή διαθέτουν όλα τα χαρακτηριστικά της τέχνης της όψιμης αρχαιότητας αλλά, καθώς οι τεχνίτες ήταν Έλληνες, διατηρούσαν ακόμα την ελληνιστική χάρη.

Εικ.2.6 Η Αψίδα του Γαλέριου όπως είναι σήμερα

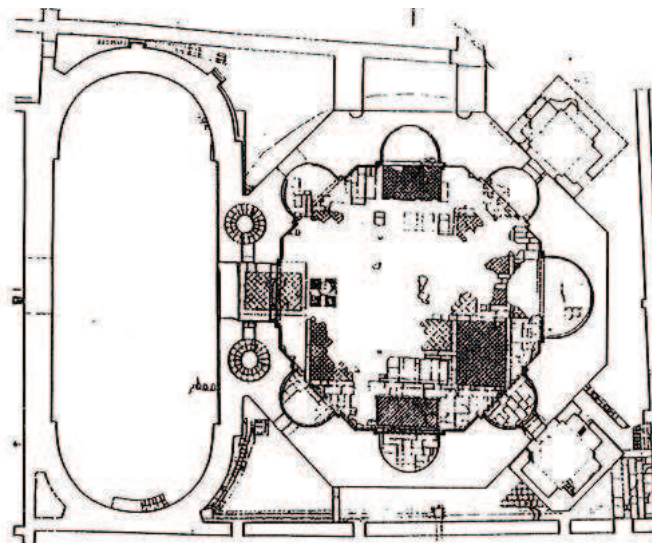
Αφού η εικονογραφία των πλακών σχετίζεται με τις νικηφόρες εκστρατείες του Γαλέριου εναντίον των Περσών (297), οι μελετητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η οικοδόμηση της αψίδας θα πρέπει να τοποθετηθεί μετά το 297 και συγκεκριμένα την τοποθετούν μετά το 305 που ο Γαλέριος έγινε Αύγουστος. Από αυτό το τελευταίο οι Θεσσαλονικείς ονόμασαν το μνημείο «Καμάρα». Κάτω από το Γαλεριανό τόξο συναντιόνταν 2 κάθετοι δρόμοι με κιονοστοιχίες. Ο ένας είναι η σημερινή οδός Εγνατία (η Via Regia των Ρωμαίων ή η Λεωφόρος των Βυζαντινών), ο άλλος ήταν μια πομπική οδός με κατεύθυνση από Βορειοανατολικά προς Νοτιοανατολικά. Σήμερα η Καμάρα είναι ένα σημείο αναφοράς και τόπος συνάντησης των κατοίκων Θεσσαλονίκης καθώς και τουριστικός προορισμός πολλών επισκεπτών.

«Οκτάγωνο»

Εικ.2.7 Το Οκτάγωνο όπως είναι σήμερα

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του Γαλεριανού Συγκροτήματος βρέθηκε ένα μεγάλο οκταγωνικό κτίσμα, το Οκτάγωνο, του οποίου η χρήση δεν προσδιορίστηκε ακόμα και για αυτό είναι ένα από τα αμφιλεγόμενα κτίρια του συγκροτήματος. Είναι ένα ακανόνιστο οκτάγωνο που στην εσωτερική πλευρά διαμορφώνονται επτά ημικυκλικές κόγχες. Η είσοδος ήταν στον νότο, στην οποία υπήρχαν σκάλες. Του οκταγώνου προτάσσεται ένας ορθογώνιος θάλαμος πολύ ευρείς και οι πλευρές του σχηματίζουν κόγχες. Ολόκληρο το δάπεδο αυτού του κτίσματος που έχει διάμετρο 30 μέτρα περίπου, ήταν στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες σε υπέροχη διάταξη. Μέρος αυτής της πλακόστρωσης και πολλά δείγματα της εσωτερικής διακοσμήσεως διασώθηκαν προσδιορίζοντας σχεδόν με βεβαιότητα τα ανάλογα αισθητικά στοιχεία του υπόλοιπου συγκροτήματος.

Σχ.2.8 Κάτοψη του Οκταγώνου και του θαλάμου

Σήμερα σώζεται εντελώς αποσπασματικά και το μεγαλύτερο μέρος του βρίσκεται κάτω από τις πολυκατοικίες. Μπορεί κανείς να εντοπίσει ερείπιά του στις οικοδομές της πλατείας Ιπποδρομίου, της οδού Φιλικής Εταιρείας και της οδού Αλεξάνδρου Σβώλου. Το ανατολικό σκέλος του Ιπποδρόμου αντικατέστησε το τείχος (Εικ.2.9) του 3ου μΧ. Αιώνα, λόγω του ύψους του και κατασκευάστηκε από μαρμάρινους πλίνθους και από δομικό υλικό σε δεύτερη χρήση. Ο Ρωμαϊκός Ιππόδρομος (Circus) είχε ως βάση τον Ιππόδρομο της Αρχαίας Ελλάδας αλλά είχε μεγαλύτερο μήκος, αφού κύρια χρησιμοποιούνταν για ιπποδρομίες και αρματοδρομίες. Έτσι το μήκος του έφτανε κατά κανόνα τα 400 - 500 μέτρα. Για την πραγματοποίηση αθλητικών αγώνων χρησιμοποιούνταν τα στάδια (μικρά ή μεγάλα), που συνδυάζονταν συνήθως με θέρμες (δημόσια λουτρά).

Εικ.2.10 Ανατολικό μέρος του Ιπποδρόμου που αντικατέστησε το τείχος

Από το Ρωμαϊκό Ιππόδρομο της Θεσσαλονίκης αποκαλυφτήκαν τμήματα του ανατολικού μακρού σκέλους, καθώς και λείψανα καμαρών της δυτικής πλευράς, που χρησιμοποιούνταν πιθανά σαν δίοδοι προς τον Ιππόδρομο (carceres). Μία επιγραφή με τη λέξη "μονομάχου", πάνω σε πήλινο edwlio που βρέθηκε στο χώρο αυτό, πείθει πως ο Ιππόδρομος Θεσσαλονίκης χρησιμοποιούνταν για μονομαχίες, θέαμα το οποίο ήταν τόσο προσφιλές στου Ρωμαίους. Εκεί έγινε η σφαγή των Θεσσαλονικέων το 390 μΧ. μετά από διαταγή του αυτοκράτορα Θεοδοσίου, γεγονός που σήμανε και το τέλος της λειτουργία του. Σε κάποια ιστορική φάση της πόλης, που δεν προσδιορίστηκε χρονικά, οι μαρμάρινες κερκίδες του Ρωμαϊκού Ιπποδρόμου ξηλώθηκαν, για να κατασκευασθεί με αυτές εσπευσμένα τμήμα των δυτικών Τειχών, κοντά στη Χρυσή Πύλη της σημερινής πλατείας Δημοκρατίας (Βαρδαρίου).

«Ανάκτορα»

Εικ.2.11 Τα Ανάκτορα όπως σώζονται σήμερα

Από τα στοιχεία των τοικοποιιών που αποκαλύφθηκαν προκύπτει πως τα Ρωμαϊκά Ανάκτορα ήταν ένα μεγάλο και πολυσύνθετο κτιριακό συγκρότημα, στο οποίο κυριαρχούσε μία μεγάλη εσωτερική αυλή (αίθριο ή atrium) και ένα περιστύλιο. Στις τρεις πλευρές της αυλής ανοίγονται δωμάτια που επικοινωνούν απευθείας με αυτή. Τα δωμάτια περιβάλλονται από ευρείς διαδρόμους χάρη στους οποίους εξασφαλίζεται επικοινωνεί με αλλά κτίρια του συγκροτήματος. Υποθέτουμε ότι το ανακτάτο ήταν διώροφο. Διπλά υπάρχει μια ημικυκλική ασίδα που ανήκει σε μια Βασιλική. Ανάμεσα σε αυτό και το οκτάγωνο εντοπίζονται κτίρια που ανήκουν στο νυμφαίο. Συμφωνά με νέες μελέτες τα οικοδομικά αυτά λείψανα υποστηρίζονται ότι φανήκαν σε λουτρά που είναι απαραίτητα για ένα ανάκτορο.

Εικ.2.12 Εσωτερική άποψη των ανακτόρων

Στο ορθογώνιο αυτό κτίριο με τους μεγάλους διαδρόμους ,όπου βρέθηκαν σημαντικής αξίας ψηφιδωτά δάπεδα, θα πρέπει να αναζητηθούν: η αίθουσα του θρόνου, η Βασιλική (αίθουσα) για τις συνεδριάσεις και δίκες, οι χώροι των ναών και τελετών ,οι στρατώνες της ανακτορικής φρουράς, οι κοιτώνες, τα μαυσωλεία κ.ά. Τα ίχνη των κρηνών, των νυμφαίων και των αναβρυτηρίων που εντοπίστηκαν μαζί με τη διώροφη στοά (cryptoporticus) που αποκαλύφθηκε στο ανατολικό τμήμα δίνουν το μέτρο του μεγαλείου και της επιβλητικότητας του Γαλέριου.

«Ροτόντα»

Εικ.2.13 Η Ροτόντα στην σημερινή της μορφή

Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου είναι ένα από τα αρχαιότερα και επιβλητικότερα μνημεία της Θεσσαλονίκης και αποτελούσε τμήμα του κτιριακού συγκροτήματος του Γαλέριου. Είναι κυκλικό κτήριο, με διάμετρο γύρω στα 24μ., καλύπτεται από ημισφαιρικό τρούλο και κτίστηκε στις αρχές του 4ου αιώνα μΧ. από τον Γαλέριο και κατά μια άποψη προοριζόταν από τον ίδιο για μαυσωλείο του. Δεν εξυπηρέτησε ποτέ αυτό το σκοπό, γιατί ο Γαλέριος πέθανε και θάφτηκε μακριά από την Θεσσαλονίκη. Σήμερα χρησιμοποιείται ως τόπος λατρείας αλλά και ως εκθεσιακός χώρος.

Την Ροτόντα θα την μελετήσουμε αναλυτικότερα στην συνέχεια, στο 3^ο κεφάλαιο, για της αρχιτεκτονικές και οικοδομικές της λεπτομέρειες αφού είναι ένα από τα μνημεία που επιλέξαμε να αναλύσουμε.

2.2. Μνημεία Βυζαντινής Περιόδου

2.2.1 Γενικά για τη Βυζαντινή Αρχιτεκτονική

Η Βυζαντινή αρχιτεκτονική άρχισε να αναπτύσσεται στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία από τον 4ο αιώνα. Η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης το 324 συνδέθηκε με τη δημιουργία ενός μεγάλου νέου καλλιτεχνικού, αρχιτεκτονικού κέντρου για το ανατολικό μισό της Αυτοκρατορίας και ειδικότερα ένα κέντρο με έντονα Χριστιανικά στοιχεία.

Για την Βυζαντινή αρχιτεκτονική μπορούμε να διακρίνουμε τρεις βασικές περιόδους:

i. Παλαιοχριστιανική και Πρωτοβυζαντινή Περίοδος (4^{ος}-7^{ος} αιώνες)

Χαρακτηριστική μορφή έκφρασης της παλαιοχριστιανικής αρχιτεκτονικής τέχνης, αποτελεί ένας νέος ρυθμός εκκλησιαστικού ναού, η βασιλική, που συναντάται σε τρεις μορφές, δομική βασιλική, βασιλική με εγκάρσιο κλίτος και σταυροειδής βασιλική και η οποία στα χρόνια του Ιουστινιανού συνοδεύεται και από την παρουσία τρούλου. Έχουμε χρήση των ψηφιδωτών για την κάλυψη επιφανειών, όπως δαπέδων κατοικιών, ανακτόρων ή ναών καθώς και εσωτερικών τοίχων των εκκλησιαστικών ναών. Η θεματολογία της διακόσμησης περιλαμβάνει κυρίως θρησκευτικά σύμβολα και θέματα από την Αγία Γραφή, ενώ σπανιότερα απεικονίζονται μυθολογικά αλληγορικά θέματα. Παράλληλα με την αρχιτεκτονική και την ζωγραφική, αναπτύσσεται και η μικροτεχνία με βάση υλικά όπως το ελεφαντόδοντο, το χρυσάφι ή το ασήμι, αν και δεν διασώζεται σήμερα μεγάλο μέρος δημιουργιών αυτού του είδους.

ii. Εικονομαχία και Μεσοβυζαντινή Περίοδος (8^{ος}-12^{ος} αιώνες)

Κατά την περίοδο της εικονομαχίας πολλές εικόνες και τοιχογραφίες καταστρέφονται ή αντικαθίστανται από άλλες, με αποκλειστικά διακοσμητικά θέματα, που περιλαμβάνουν την απεικόνιση ζώων, πτηνών, ή γεωμετρικών μορφών καθώς και σταυρών. Μετά την εικονομαχία στην αγιογράφιση των ναών, εφαρμόζεται ένας κοινός κανόνας, αν και όχι πάντα με την ίδια ακρίβεια. Συγκεκριμένα, κάθε μέρος του ναού αποκτά μία συγκεκριμένη συμβολική σημασία και κατά συνέπεια και μία ξεχωριστή θεματολογία στην εικονογράφιση. Κατά αυτό τον τρόπο, στον τρούλο απεικονίζεται ο Θεός που περιβάλλεται από τους Προφήτες ενώ στην αψίδα παριστάνεται η Παναγία είτε κρατώντας το θείο βρέφος είτε μόνη. Στο δεύτερο μισό του 9ου αιώνα και κατά τη διάρκεια του 10ου αιώνα, σημαντική άνθηση γνωρίζουν και τα

εικονογραφημένα χειρόγραφα, με μικρογραφίες που διακοσμούν τα θρησκευτικά κυρίως κείμενα.

Την περίοδο της ύφεσης που παρατηρήθηκε στα χρόνια της εικονομαχίας, διαδέχεται η μεγάλη ακμή της βυζαντινής τέχνης στα χρόνια της Μακεδονικής δυναστείας. Σε αυτή την περίοδο, αναπτύσσεται ιδιαίτερα η αρχιτεκτονική, ενώ επικρατεί ο σταυροειδής με τρούλο ναός, χωρίς να απουσιάζει ωστόσο και ο προγενέστερος τύπος της βασιλικής. Οι εκκλησιαστικοί ναοί διακρίνονται από μεγαλύτερη κομψότητα και είναι λιγότερο λιτοί, χωρίς όμως να αποκλίνουν από τον κυρίως σκοπό της πρόκλησης μίας πνευματικής ανάτασης στους πιστούς. Ένας ακόμα τύπος που εμφανίζεται αυτή την περίοδο είναι ο οκταγωνικός, του οποίου η ονομασία προέρχεται από τη στήριξη του τρούλου που είναι οκταγωνική. Τα υλικά που κυριαρχούν είναι οι πλίνθοι και οι ακατέργαστες ή λαξευμένες πέτρες, υλικά που εναλλάσσονται προσδίδοντας ένα χαρακτηριστικό αισθητικό αποτέλεσμα.

iii. Περίοδος των Παλαιολόγων και ύστερη Βυζαντινή (13^{ος}-15^{ος} αιώνας)

Οι αρχιτεκτονικοί τύποι δεν διαφοροποιούνται αισθητά από τα παραδείγματα των προγενέστερων εποχών. Κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η μεγαλύτερη ποικιλομορφία, η οποία εκδηλώνεται με τη δημιουργία συνδυαστικών τύπων. Τα είδη ναών που απαντούν κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο είναι η βασιλική, ο σταυροειδής εγγεγραμμένος τύπος με τρούλο, ο οκταγωνικός, ο μικτός τύπος και ο σταυρεπίστεγος. Επιπλέον, σε ορισμένα μνημεία, αναγνωρίζονται μορφολογικές επιδράσεις της γοτθικής αρχιτεκτονικής που οφείλονται κυρίως στην επιρροή των Φράγκων, με χαρακτηριστικότερο στοιχείο τις οξυκόρυγες αψίδες. Οι εικονογραφίες της εποχής ακολουθούν τα πρότυπα της μεσοβυζαντινή εποχής, ενώ παράλληλα εμπλουτίζονται προοδευτικά με θέματα από την παιδική ηλικία και τα πάθη του Χριστού ή το βίο της Παναγίας. Συνηθίζεται επίσης η χρήση παραστάσεων της Παλαιάς Διαθήκης που θεωρούνται ότι προεικονίζουν την Καινή Διαθήκη.

2.2.2 Ανάλυση Βυζαντινών Μνημείων

Παρακάτω θα αναλύσουμε μερικά από τα χαρακτηριστικά Βυζαντινά μνημεία της Θεσσαλονίκης:

«Αχειροποίητος»

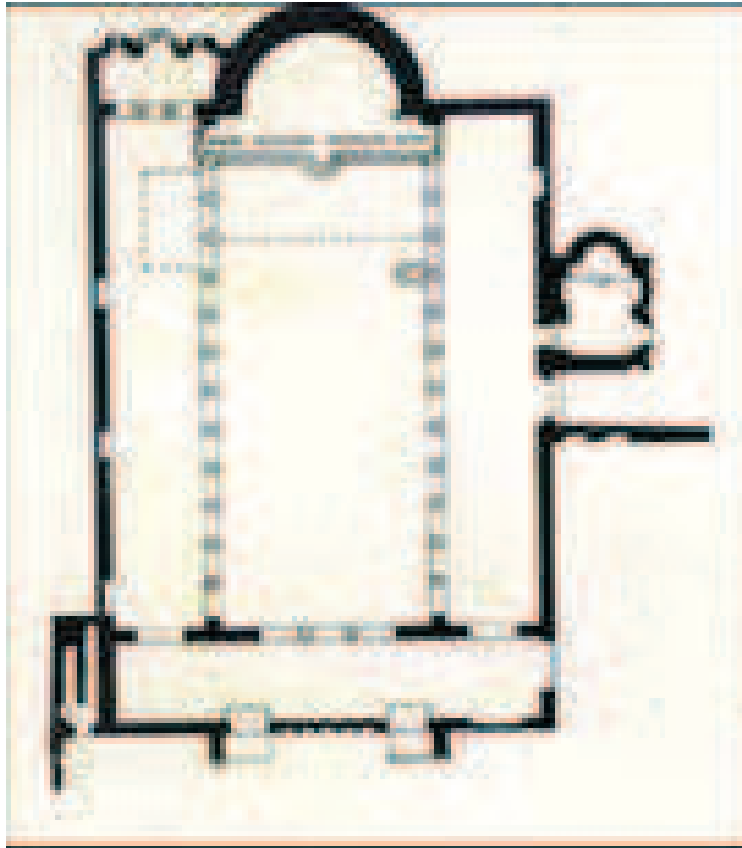
Η εκκλησία της Αχειροποιήτου (Παναγία Αχειροποιήτος) είναι παλαιοχριστιανική βασιλική της Θεσσαλονίκης, σωζόμενη σήμερα στην ίδια μορφή που κατασκευάστηκε τον 5ο αιώνα - γεγονός που την καθιστά μοναδική στην ανατολική Μεσόγειο. Βρίσκεται στην οδό Αγίας Σοφίας, απέναντι από την πλατεία Μακεδονομάχων και η ίδρυσή της τοποθετείται στην περίοδο 450-475. Είναι αφιερωμένη στη Θεοτόκο και η ονομασία της οφείλεται στην "αχειροποίητη" λατρευτική εικόνα της Θεοτόκου δεομένης που βρισκόταν στο ναό.

Εικ.2.14 Η Αχειροποίητος ,εξωτερική άποψη

Ο ναός της Αχειροποιήτου ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο της παλαιοχριστιανική τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής με υπερώα, η οποία καταλήγει στα ανατολικά σε ημικυκλική αψίδα. Έχει μήκος 51,90 μ. και πλάτος 30,80 μ. και είναι κτισμένος με την κλασσική παλαιοχριστιανική τοικοποιία στην οποία ζώνες λιθοδομής εναλλάσσονται με ζώνες πλινθοδομής. Δύο κιονοστοιχίες, με 12 κίονες η καθεμία, διαιρούν το ναό σε τρία κλίτη Το κεντρικό κλίτος, που απολήγει ανατολικά στο ιερό βήμα, έχει πλάτος 14,20 μ. ενώ τα πλάγια κλίτη έχουν πλάτος 6,20 - 6,30 μ. Το βόρειο κλίτος επικοινωνεί ανατολικά με κτίσμα που έγινε παρεκκλήσι στα μεσοβυζαντινά χρόνια και σήμερα τιμάται στο όνομα της Αγίας Ειρήνης. Στον νότιο εξωτερικό τοίχο, η κεντρική θύρα εισόδου φέρει μνημειώδες πρόπυλο, που δείχνει την επικοινωνία του ναού με την πιο σημαντική οδική αρτηρία

της αρχαίας πόλης, τη Λεωφόρο. Προσκολλημένο στη νότια πλευρά του ναού σώζεται ένα πρόσκτισμα που θεωρείται το βαπτιστήριο της βασιλικής κατά μία άποψη και κατά μία άλλη το αρχικό διακονικό του ναού. Σε όλο το πλάτος του ναού στα δυτικά υπάρχει νάρθηκας από όπου εισέρχεται κανείς στον κυρίως ναό μέσα από ένα πολυτελές τρίβηλο με κίονες από πράσινο θεσσαλικό μάρμαρο.

Σχ.2.15 Κάτοψη της Αχειροποίησης

Η στέγη του ναού είναι δίκλινης στο κεντρικό κλίτος και χαμηλότερη στα πλάγια κλίτη. Αρχικά, η κεντρική στέγη ήταν ψηλότερη καθώς υπήρχε ένα υπερυψωμένο τμήμα του κεντρικού κλίτους, που λειτουργούσε ως φωταγωγός, αλλά και το δυτικό υπερώο, κάνοντας τον εξωτερικό όγκο του ναού να φαίνεται ακόμη πιο βαρύς. Το μνημείο υπέστη αρχιτεκτονικές επεμβάσεις τον 7ο αιώνα και στη συνέχεια τον 14ο-15ο αιώνα, καθώς και αναστηλωτικές εργασίες μετά τους σεισμούς του 1978.

Διακοσμητικά ψηφιδωτά σώζονται στα εσωράχια των τοξοστοιχιών του ισογείου και του νότιου υπερώου, στα δύο μεγάλα εγκάρσια τόξα του νάρθηκα, στο τρίβηλο και στο παράθυρο του δυτικού τοίχου. Τα ψηφιδωτά χρονολογούνται στον 5ο αιώνα και πιστοποιούν την ύπαρξη σημαντικών καλλιτεχνικών εργαστηρίων στη Θεσσαλονίκη εκείνη την εποχή.

Ένα μέρος του παλαιού γραπτού διακόσμου του μνημείου σώζεται στην επιφάνεια του τοίχου στο νότιο κλίτος, πάνω από την κιονοστοιχία.

Χρονολογείται στις αρχές του 13ου αιώνα και εικονίζει δεκαοκτώ από τους Σαράντα Μάρτυρες της Σεβάστειας, που μαρτύρησαν επί αυτοκράτορα Λικινίου. Ολόσωμες μορφές πάνω από τους κίονες εναλλάσσονται με προτομές μαρτύρων στην επιφάνεια του τοίχου πάνω από την κορυφή κάθε τόξου. Όλοι εικονίζονται με στρατιωτική ενδυμασία και κρατούν το σταυρό στο δεξί τους χέρι, σύμβολα του μαρτυρικού τους θανάτου. Οι τοιχογραφίες κτυπήθηκαν με σφυρί από τους Τούρκους για να καλυφθούν με σοβά όταν η εκκλησία μετατράπηκε σε τζαμί.

«Άγιος Δημήτριος»

Εικ.2.16 Η είσοδος του Αγίου Δημητρίου

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα βυζαντινά μνημεία της Θεσσαλονίκης και είναι πολιούχος της πόλης. Το 1988 ο ναός ανακηρύχθηκε Μνημείο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς από την UNESCO. Βρίσκεται στην ομώνυμη οδό και είναι πεντάκλιτη βασιλική με εγκάρσιο κλίτος και με πλούσιο ζωγραφικό και μαρμάρινο διάκοσμο με περίτεχνα κιονόκρανα. Στο υπόγειο του ναού βρίσκεται ο χώρος μαρτυρίου του Αγίου. Από τα ψηφιδωτά του, ξεχωρίζει αυτό που απεικονίζει τον ίδιο τον άγιο με δύο μικρά παιδιά και ένα άλλο, που απεικονίζει τον άγιο ανάμεσα στον επίσκοπο και στον έπαρχο οι οποίοι ανακαίνισαν το ναό. Ο σημερινός ναός κτίστηκε από τον επίσκοπο Ιωάννη τον 7ο αιώνα, στα ερείπια παλαιότερου ναού. Το σημερινό κτίσμα είναι ξυλόστεγο χωρίς θόλο και οι διαστάσεις κάτοψής του είναι 43,58μ. (μήκος) και 33 μ. (πλάτος).

Παρακάτω στο 3^ο κεφάλαιο θα αναλύσουμε τις αρχιτεκτονικές και οικοδομικές λεπτομέρειες του Αγίου Δημητρίου.

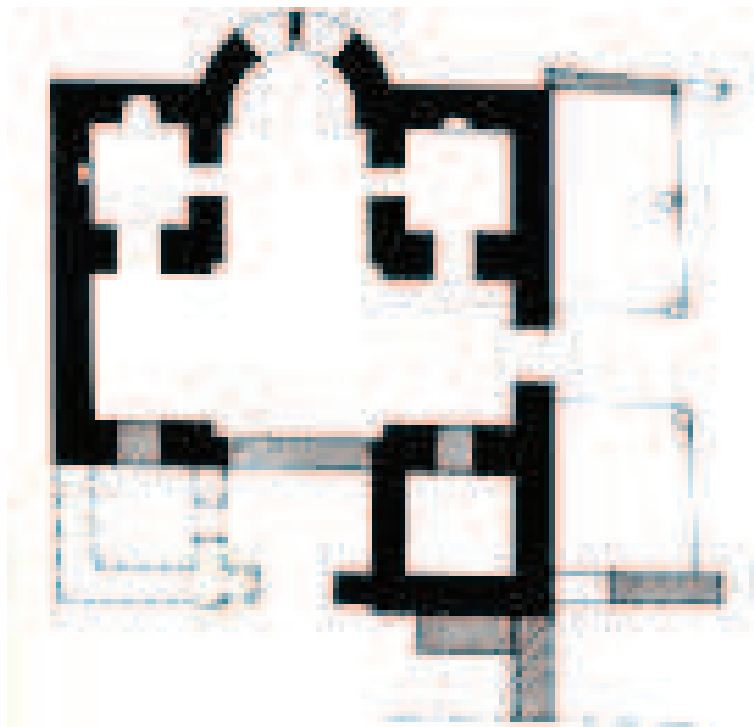
«Όσιος Δαβίδ»

Εικ.2.17 Ναός του Οσίου Δαβίδ

Ο ναός του Οσίου Δαβίδ βρίσκεται στα Βόρεια όρια της περιοχής μελέτης μας, με την Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης, κάτω και νοτιοδυτικά της Μονής Βλατάδων. Είναι ένα από τα δεκαπέντε μνημεία της πόλης που αποτελούν παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά της UNESCO.

Ο μικρός αυτός ναός, που ανάγεται στα τέλη του 5ου ή στις αρχές του 6ου αιώνα, παρόλες τις διαφοροποιήσεις και επεμβάσεις που δέχθηκε κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, είναι μνημείο μοναδικής αρχαιολογικής και ιστορικής αξίας, καθώς αποτελεί τον πρόδρομο του "σταυροειδούς" ναού με τρούλο, όπου εμφανίστηκε πολύ αργότερα (δεύτερη χιλιετία). Αρχικά ο ναός ήταν τετράγωνος, με αψίδα στα ανατολικά, στον οποίο εγγράφονταν τέσσερις καμάρες, σε σχήμα σταυρού. Στο κέντρο ορθώνονταν μία τετράγωνη βάση, που εδραζόταν στους τέσσερις "πεσσούς" των καμαρών. Πάνω στη βάση αυτή διαμορφωνόταν ένας -όχι απόλυτα κανονικός- τρούλος. Σήμερα ένα τμήμα του αρχικού ναού (δυτικό) δεν υπάρχει. Ο τρούλος αντικαταστάθηκε από κεραμωτή στέγη και η είσοδος στο ναό γίνεται από το νότο. Οι επεμβάσεις αυτές, που πραγματοποιήθηκαν όταν στη διάρκεια της τουρκοκρατίας ο ναός μετατράπηκε σε Μουσουλμανικό τέμενος (Σουλτιτζέ ή Κεραμεντίν τζαμί), διαφοροποίησαν σε μεγάλο βαθμό το μοναδικό αυτό "σταυρόσχημο" παλαιοχριστιανικό μνημείο.

Σχ.2.18 Κάτοψη του - αρχικά - σταυρόσχημου Παλαιοχριστιανικού ναού του Οσίου Δαβίδ

Η παράδοση αναφέρει πως το μοναδικό παλαιοχριστιανικό ψηφιδωτό του Χριστού στο ναό κατασκευάστηκε με εντολή της Θεοδώρας, παρόλο ότι αυτό είναι ασφαλώς μεταγενέστερο (5ος ή αρχές 6ου αιώνα). Το ψηφιδωτό αυτό, που είναι τοποθετημένο στην αψίδα του ιερού, παριστάνει το "όραμα" του προφήτη Ιεζεκιήλ με το Χριστό "αγένειο" να κάθεται πάνω σε ένα πολύχρωμο φωτεινό τόξο. Το έργο σκεπάστηκε με "βόειο" δέρμα, για να σωθεί κατά τη διάρκεια της Εικονομαχίας και ανακαλύφθηκε τυχαία στα χρόνια του αυτοκράτορα Λέοντα του Αρμένιου (813-820). Από τότε και ως την τουρκοκρατία το μοναστήρι πήρε το όνομα "Χριστού Σωτήρος", ίσως από την παράσταση του περίφημου ψηφιδωτού του καθολικού του. Κατά την τουρκοκρατία και πάλι σκεπάστηκε με κονίαμα το ψηφιδωτό από τους Τούρκους, για να αποκαλυφθεί μόλις το 1921. Τότε δόθηκε στο ναό το όνομα του Οσίου Δαβίδ περισσότερο από ανάγκη να τιμηθεί ο "εν Θεσσαλονίκη ασκήσας ούτος Άγιος".

Πέρα από το αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει το μνημείο και το περίφημο ψηφιδωτό του, στο ναό του Οσίου Δαβίδ υπάρχουν σημαντικές τοιχογραφίες του 12ου αιώνα, που αποτελούν σπουδαία και χαρακτηριστικά δείγματα της αγιογραφίας που γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση στη Βυζαντινή Θεσσαλονίκη.

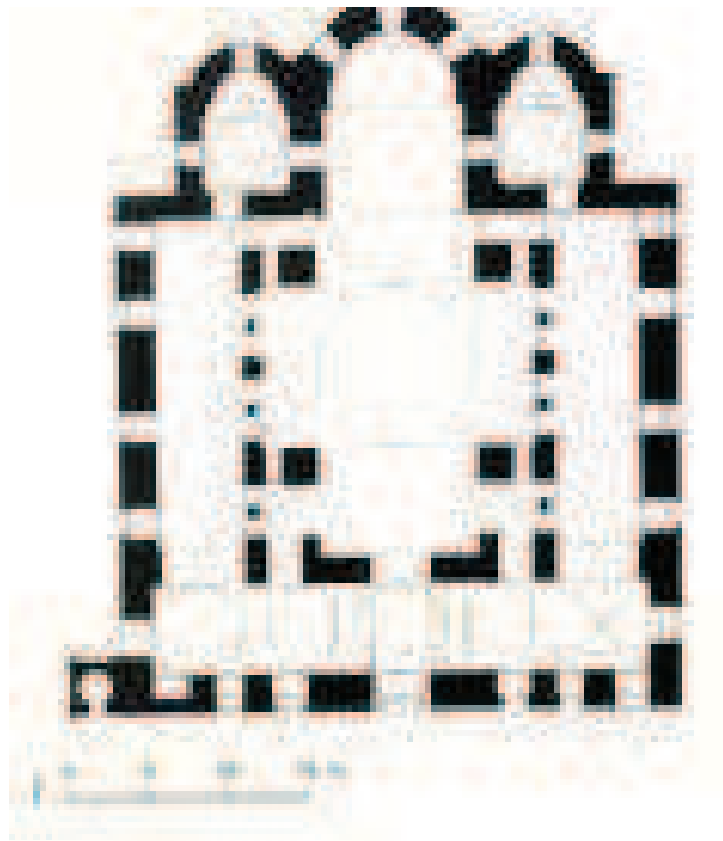
«Αγία Σοφία»

Εικ.2.19 Ο ναός της Αγίας Σοφίας

Ο ναός της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης βρίσκεται νότια της οδού Εγνατία προς τη θάλασσα, σε μικρή απόσταση από το ναό της Αχειροποιήτου και αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά παλαιοχριστιανικά μνημεία της Ελλάδας και ολόκληρης της Ορθοδοξίας.

Ο ρυθμός του κτίσματος μπορεί να ονομασθεί: "Βασιλική με τρούλο". Ειδικότερα, είναι κτίσμα μεταβατικού τύπου από "Βασιλική με τρούλο" σε "τρουλωτό σταυρόσχημο" ναό, κτίστηκε προς τιμή του Χριστού, όπως η Αγία Σοφία Κωνσταντινούπολης, με την οποία έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά. Η ανέγερση του ναού έγινε μετά την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας του 325, όπου ο Χριστός αναγνωρίστηκε σαν ο "Λόγος και η Σοφία" του Θεού. Γύρω πάντως από τη χρονολογία ανέγερσης του ναού δημιουργήθηκε μεγάλο θέμα. Πολλοί υποστήριξαν πως ο ναός κτίστηκε την ίδια χρονική περίοδο με αυτόν της Κωνσταντινούπολης από τον Ιουστινιανό (527-565) με σχέδια μάλιστα του αρχιτέκτονα Ανθέμιου. Άλλοι πάλι, προσπάθησαν να χρονολογήσουν την ημερομηνία ανέγερσής του με βάση τα αρχιτεκτονικά-μορφολογικά του στοιχεία, τα οικοδομικά υλικά που χρησιμοποιήθηκαν ή τα υπέροχα ψηφιδωτά του εσωτερικού του χώρου. Πάντως, η επικρατέστερη άποψη είναι πως η Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης κτίστηκε πάνω μάλιστα σε θεμέλια προϋπάρχουσας "Βασιλικής" στα χρόνια της Εικονομαχίας, ίσως στο τελευταίο τέταρτο του 8ου αιώνα.

Σχ.2.20 Κάτοψη του ναού της Αγίας Σοφίας.

Εσωτερικά, ο ναός χωρίζεται σε 3 κλίτη από εναλλασσόμενους κίονες και πεσσούς, ενώ σε συνέχεια των πλάγιων κλιτών διαμορφώνεται κάθετα ο νάρθηκας, για να σχηματιστεί έτσι ένα κτίριο σχεδόν τετράγωνης βάσης. Στη μέση του κεντρικού κλίτους εδράζεται πάνω σε 4 καμάρες ο τρούλος του ναού, έχει διάμετρο 11 μ., ύψος 5,5 μ., του οποίου η βάση δεν είναι κύκλος αλλά ουσιαστικά πρόκειται για τετράγωνο με στρογγυλεμένες τις γωνίες. Τόσο το γεγονός αυτό όσο και άλλες κατασκευαστικές ατέλειες που παρατηρούνται στη σύνθεση και ανάπτυξη των όγκων και επιφανειών του ναού, πείθουν ότι το κτίριο κτίστηκε σε μία περίοδο μεταβατική, όπου ακόμα ερευνούνταν η εφαρμογή του "σταυροειδούς ναού με τρούλο", ρυθμού μεταγενέστερου στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική.

Στο τύμπανο της βάσης του τρούλου, που εξωτερικά γίνεται τετράγωνο, υπάρχουν 12 παράθυρα, πάνω στα οποία -και σε όλη την εσωτερική επιφάνεια του τρούλου, αναπτύσσεται μία υπέροχη ψηφιδωτή παράσταση της Ανάληψης του Χριστού. Ένα επίσης θαυμάσιο ψηφιδωτό υπάρχει στην αψίδα του ιερού, που παριστάνει την Παναγία καθισμένη σε θρόνο να κρατά στα χέρια της το Χριστό, που ευλογεί με το δεξί του χέρι. Μάλιστα η παράσταση του Χριστού είναι μεταγενέστερη από όλο το ψηφιδωτό και φαίνεται πως στη θέση του Χριστού υπήρχε στα χέρια της Παναγίας Σταυρός, που αντικαταστάθηκε με το Χριστό, όταν σταμάτησε η περίοδος της Εικονομαχίας.

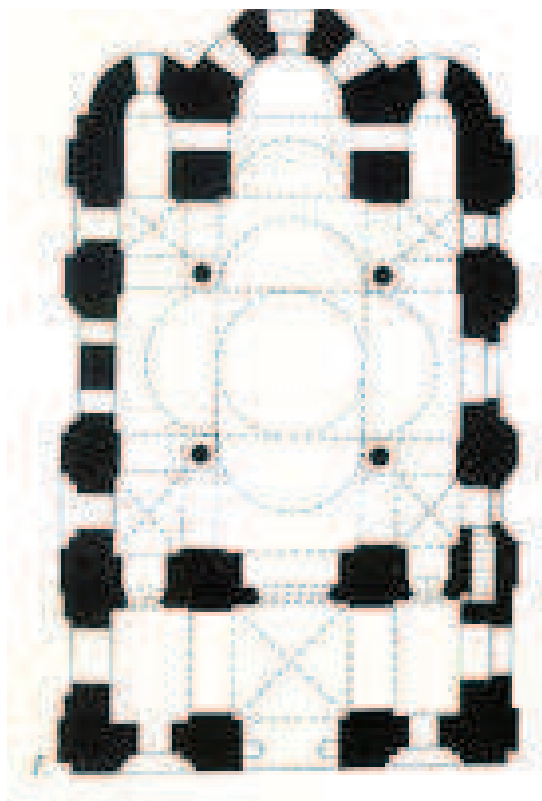
«Παναγιά Χαλκεών»

Εικ.2.21 Όψη του ναού της Παναγίας των Χαλκεών

Στη συμβολή των οδών Εγνατίας και Αριστοτέλους, νοτιοδυτικά του αρχαιολογικού χώρου της Ρωμαϊκής Αγοράς, βρίσκεται ο ναός της Παναγίας Χαλκεών. Κτίστηκε στο χώρο του Μεγαλοφόρου, της κεντρικής αγοράς της Θεσσαλονίκης, κοντά στη Χαλκευτική στοά, όπου έως και σήμερα συναντά κανείς τα εργαστήρια των χαλκωματάδων.

Η κτητορική επιγραφή στο μαρμάρινο υπέρθυρο της δυτικής εισόδου μας πληροφορεί ότι το 1028 ο Χριστόφορος Πρωτοσπαθάριος και Κατεπάνω Λαγουβαρδίας, μαζί με τη σύζυγό του Μαρία και τα παιδιά του Νικηφόρο, Άννα και Κατακαλή, έχτισε το ναό για τη Θεοτόκο. Ο τάφος του κτήτορα βρίσκεται στο μέσο του βόρειου τοίχου

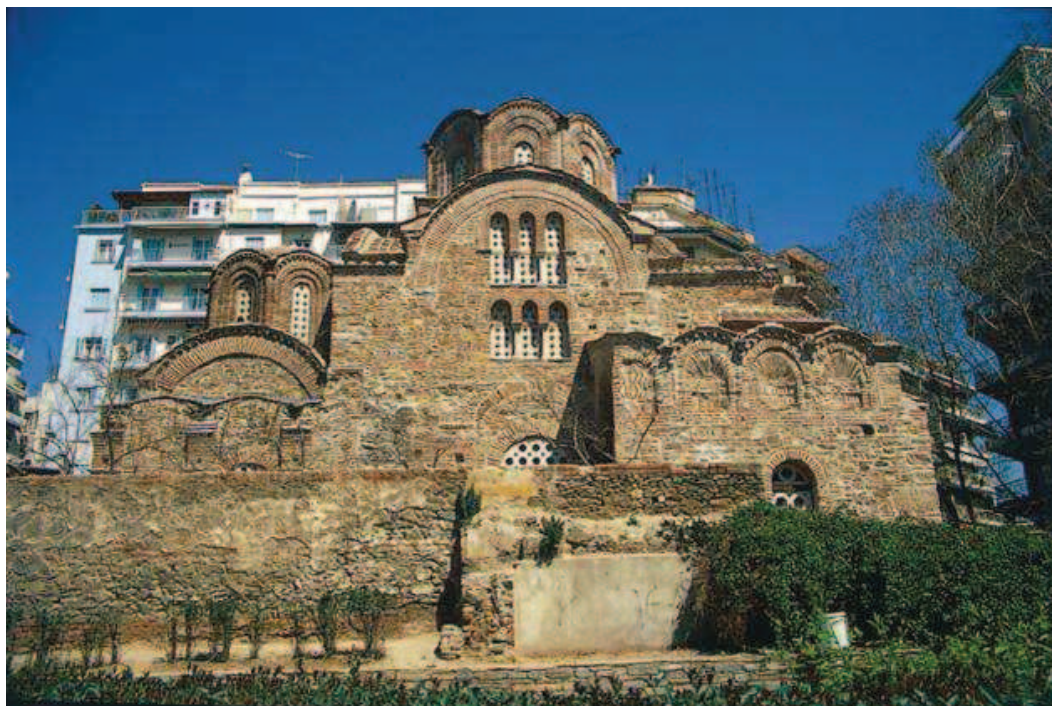

Σχ.2.22 Κάτοψη του ναού της Παναγίας των Χαλκέων.

Η εκκλησία ανήκει στο νέο τύπο που διαμορφώνεται την εποχή της δυναστείας των Μακεδόνων αυτοκρατόρων, το σταυροειδή εγγεγραμμένο με τρούλο ναό. Η επίδραση της αρχιτεκτονικής της Κωνσταντινούπολης είναι εμφανής τόσο στον τύπο του ναού όσο και στην τοικοποιία του που ελαφρύνεται από επάλληλα καμπύλα τόξα και αψιδώματα, κόγχες και ημικυκλικούς κίονες. Μαρμάρινος κοσμήτης περιτρέχει το ναό στο μέσο του ύψους του κάτω από τον οποίο υπήρχε διακοσμητική ζώνη από πήλινα έγχρωμα πλακίδια. Η αποκλειστική χρήση πλίνθων ως οικοδομικό υλικό με τη λεγόμενη "τεχνική της κρυμμένης πλίνθου" έδωσε στο κτίσμα τη λαϊκή προσωνυμία "Κόκκινη Εκκλησιά".

Ο ναός κοσμήθηκε με τοιχογραφίες ταυτόχρονα με την ίδρυσή του, όπως μας πληροφορεί κτητορική επιγραφή στην καμάρα του ιερού Βήματος. Σώζονται λίγες χριστολογικές σκηνές στον κυρίως ναό (Γέννηση, Υπαπαντή, Προσκύνηση των Μάγων, Πεντηκοστή) και λειτουργικές στο ιερό Βήμα, όπου η Πλατυτέρα δεομένη, Ιεράρχες και η Κοινωνία των Αποστόλων. Στο νάρθηκα αναπτύσσεται η Δευτέρα Παρουσία. Στην εποχή των Παλαιολόγων, ανακαινίστηκε ο ζωγραφικός διάκοσμος, με νέες παραστάσεις, από τις οποίες σώζονται η Κοίμηση της Θεοτόκου, λίγες σκηνές του Ακάθιστου Ύμνου και μεμονωμένες μορφές αγίων. Το 1430 μετατράπηκε σε τζαμί με την επωνυμία "Καζαντζιλάρ τζαμί" (= τζαμί των χαλκωματάδων). Μετά τους σεισμούς του 1978 πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης του μνημείου και συντήρησης των τοιχογραφιών του.

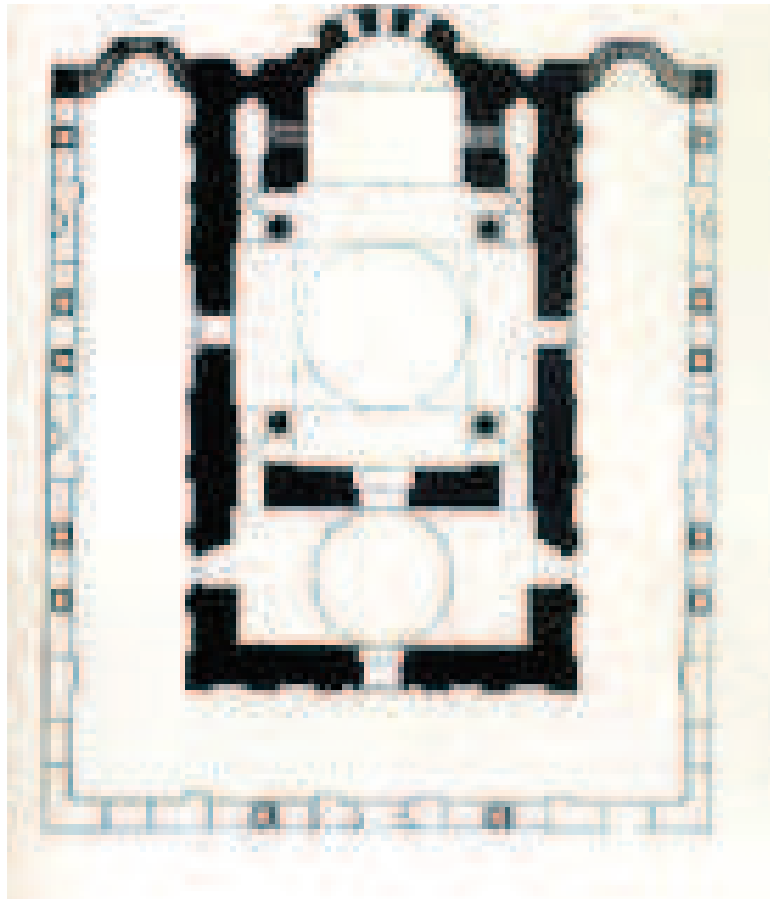
«Άγιος Παντελεήμονας»

Εικ.2.23 Ναός του Αγίου Παντελεήμονα

Ο ναός του Αγίου Παντελεήμονα βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα της παλιάς πόλης της Θεσσαλονίκης, δυτικά της Ροτόντας, πολύ κοντά στην Καμάρα και αποτελεί και αυτός ο ναός παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά της UNESCO.

Στο ναό αυτό διαμορφώνονται για πρώτη φορά τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της λεγόμενης Μακεδονικής Σχολής, δηλαδή γραφική ανόμοια τοιχογραφία με πέτρες και πλίνθους, ελαφρά συνεχόμενα διακοσμητικά αψιδώματα στις προσόψεις του κτιρίου και υπερύψωση των θόλων, που δημιουργούν μία φανερή ανάταση, καθώς πάνω σε αυτούς είναι τοποθετημένος ο τρούλος. Ο κεντρικός αυτός τρούλος στηρίζεται στις τέσσερις καμάρες των θόλων που σχηματίζουν σταυρό και -στη συνέχεια- σε τέσσερις κίονες που καθώς είναι τοποθετημένοι κοντά στους περιμετρικούς τοίχους του κυρίως ναού, συντελούν στο να διευρυνθεί αισθητά ο εσωτερικός χώρος. Ο τρούλος του νάρθηκα είναι τοποθετημένος σε χαμηλότερο επίπεδο, γεγονός που προσδίδει τελικά μία ιδιαίτερη χάρη και κομψότητα στο κτίσμα.

Σχ.2.24 Κάτοψη του ναού του Αγίου Παντελεήμονα.

Αρχικά το ναό του Αγίου Παντελεήμονα περιέβαλλε, από τα τρία μέρη, ανοιχτή στοά (περίστωο) που καταστράφηκε μεταγενέστερα. Η στέγη της στοάς αυτής δε στηριζόταν σε συνεχόμενο τοίχο, όπως στους ναούς της Αγίας Αικατερίνης και Αγίων Αποστόλων, αλλά σε κιονοστοιχίες και μικρά τμήματα τοίχων. Στο τέρμα της βόρειας και νότιας πλευράς της στοάς υπήρχε αντίστοιχα από ένα παρεκκλήσι. Η τοποθέτηση των κιόνων κοντά στους περιμετρικούς τοίχους συντελεί ουσιαστικά στο να διευρυνθεί ο εσωτερικός χώρος του μνημείου.

Σήμερα ο ναός αποτελείται από το νάρθηκα, τον κεντρικό "σταυρικό πυρήνα" και δύο παρεκκλήσια, ενώ η στοά έχει καταστραφεί. Οι τοιχογραφίες που βλέπουμε σήμερα στο νάρθηκα και στον κυρίως ναό ανήκουν στα χρόνια της τουρκοκρατίας, ενώ από τον αρχικό βυζαντινό διάκοσμο διατηρήθηκαν τοιχογραφίες στο χώρο της πρόθεσης και του διακονικού, των οποίων η χρονολόγηση στα όρια του 13ου και 14ου αι. συμφωνεί με την εποχή που ο Ιάκωβος ήταν μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, ενισχύοντας την άποψη που θέλει το ναό να έχει κτιστεί στα τέλη του 13ου αιώνα.

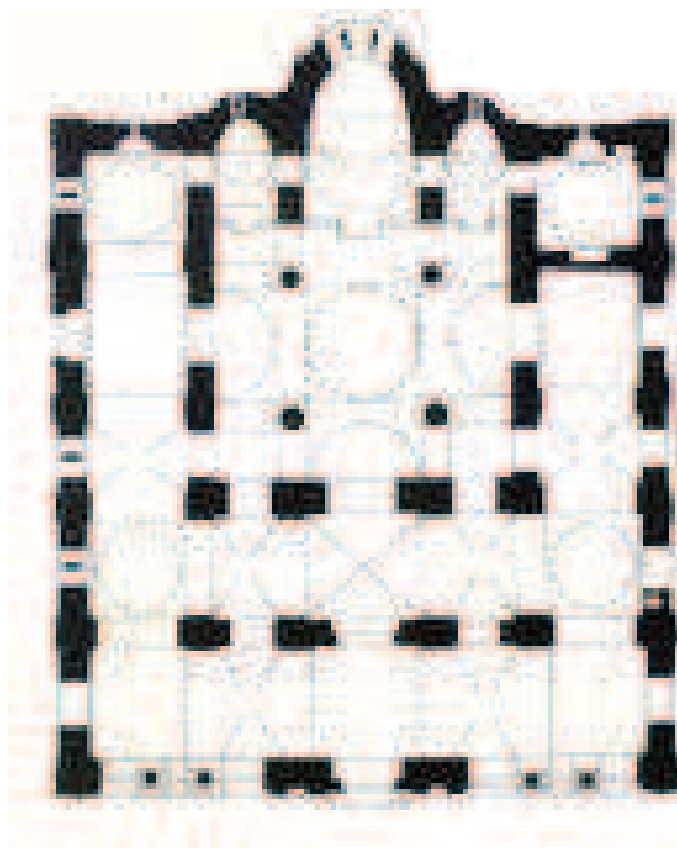
«Άγιοι Απόστολοι»

Εικ.2.25 Ο ναός των Αγίων Αποστόλων σήμερα

Ο ναός των Αγίων (ή Δώδεκα) Αποστόλων βρίσκεται στην αρχή της σημερινής οδού Ολύμπου, νότια της οδού Αγίου Δημητρίου, σχεδόν σε επαφή με τα Δυτικά Τείχη, όπου υπήρχε η αρχαία Ληταία Πύλη. Είναι σημαντικό μνημείο της βυζαντινής Θεσσαλονίκης και ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα αρχιτεκτονικής της Παλαιοιολόγιας περιόδου. Αποτελεί και αυτός ο ναός παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά της UNESCO από το 1988.

Είναι σταυροειδής τρουλωτός ναός της λεγόμενης "Μακεδονικής Σχολής", μία και ο υψηλός κεντρικός του τρούλος εδράζεται στο τετράγωνο που σχηματίζουν τέσσερις καμάρες σε σχήμα σταυρού, στις τρεις πλευρές του, εκτός του ιερού, δημιουργείται ένα χαμηλωμένο κλίτος, στις τέσσερις γωνίες του οποίου ανυψώνονται ισάριθμοι τρούλοι μικρότεροι σε ύψος από αυτόν του κέντρου. Οι απολήξεις, βόρεια και νότια του πλάγιου κλίτους καταλήγουν σε μικρά παρεκκλήσια, ενώ δεξιά και αριστερά του ιερού δημιουργούνται δύο μικρότερες κόγχες που χρησιμεύουν αντίστοιχα για πρόθεση και διακονικό. Στη δυτική όψη, εκτός από την είσοδο, σχηματίζονται 6 συνολικά ανοίγματα, τα οποία διαχωρίζονται μεταξύ τους από 4 μαρμάρινους κίονες με γλυπτά κιονόκρανα, πάνω στα οποία καταλήγουν και εδράζονται ημικυκλικά τόξα. Το πότε κατασκευάστηκε ο ναός προκύπτει από μονόγραμμα του Πατριάρχη Νήφωνα, που υπάρχει χαραγμένο στα επιστύλια των δύο κίωνων της αψίδας του νάρθηκα και από επιγραφή χαραγμένη στο ανώφλι της νότιας εισόδου του ναού (μεταξύ 1312 και 1315).

Σχ.2.26 Κάτοψη του ναού των Αγίων Αποστόλων

Το μνημείο, πέρα από την ιδιαίτερη αισθητική μορφολογία που συνθέτουν οι όγκοι του και τα επιμέρους αρχιτεκτονικά του στοιχεία, διακρίνεται για την πολύ ενδιαφέρουσα και περίτεχνη τοιχοποιία του (πλινθοπερίκλειστος). Προπαντός στο ανατολικό τμήμα (ιερό) σχηματίζονται υπέροχα διακοσμητικά σχήματα, μαϊάνδροι και οδοντωτές ταινίες, που αποδεικνύουν οικοδομική τέχνη πολύ υψηλού επιπέδου. Δύο άλλα αρχιτεκτονικά στοιχεία που σώζονται στον γύρω από το ναό χώρο, το τμήμα ενός πρόπυλου και τμήμα της ανατολικής όψης κτίσματος νότια του ναού, καθώς και μία κτιστή υδατοδεξαμενή ("κινστέρνα") βορειοδυτικά, πείθουν πως ο ναός των Αγίων Αποστόλων υπήρξε καθολικό μοναστηριού. Η χωρητικότητα μάλιστα της υδατοδεξαμενής (750 περίπου κυβικά μέτρα νερού) μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως το μοναστήρι αυτό στα χρόνια της ακμής του θα ήταν ασφαλώς πολυάνθρωπο.

Στο εσωτερικό του ναού υπάρχουν αξιόλογες τοιχογραφίες και ψηφιδωτά άριστης τέχνης της εποχής των Παλαιολόγων (14ος αιώνας) που αποκαλύφθηκαν μόλις το 1940 κατά τη διάρκεια αναστηλωτικών εργασιών. Και εδώ οι τοίχοι έχουν επιχριστεί με κονίαμα κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, όταν ο ναός μετατράπηκε από τους τούρκους σε μουσουλμανικό τέμενος (τζαμί) με το όνομα "Σοούκ-Σου τζαμί".

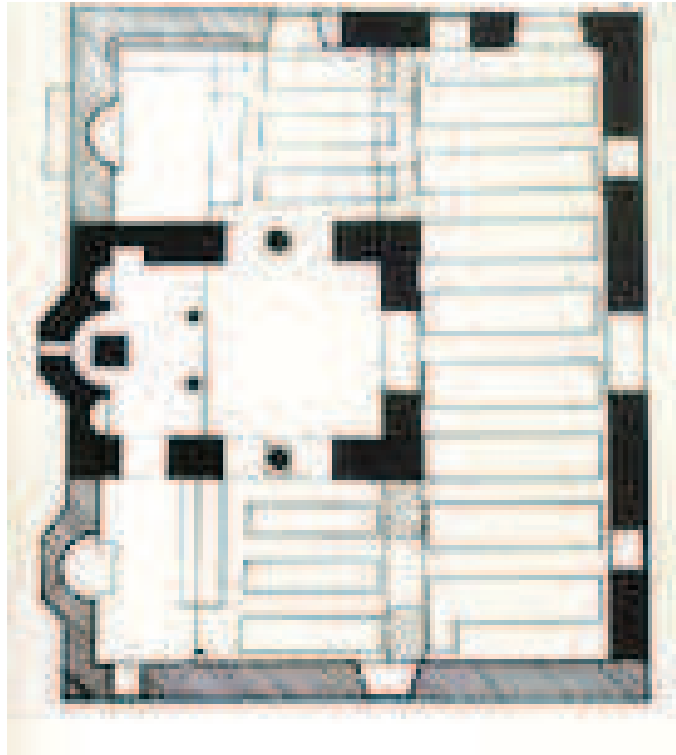
«Άγιος Νικόλαος»

Εικ.2.27 Ο ναός του Αγίου Νικολάου Ορφανού

Ο ναΐσκος του Αγίου Νικολάου Ορφανού βρίσκεται στο τέρμα της οδού Αποστόλου Παύλου και ανατολικά της οδού Ηροδότου, είναι ένα ακόμα από τα μνημεία της Θεσσαλονίκης που αποτελεί παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά της UNESCO.

Αποτελείται από ένα κεντρικό υπερυψωμένο τμήμα και από μια στεγασμένη και κλειστή στοά σε σχήμα "Π", που τον περιβάλλει από τις τρεις πλευρές του (νότια, δυτική, βόρεια). Το κεντρικό τμήμα που είναι και το παλιότερο, στεγάζεται με ξύλινη σαμαρωτή στέγη, ενώ τα πλάγια μέρη της στοάς στεγάζονται με μονοκλινή στέγη. Η επικοινωνία του κεντρικού τμήματος με τη στοά που το περιβάλλει γίνεται με δύο "δίλοβα" ανοίγματα (νότος, βορράς) και μία θύρα (δύση). Οι μαρμάρινες κολώνες που υποβάσταν τα "δίλοβα" ανοίγματα έχουν ενδιαφέροντα "Θεοδοσιανά" παλαιοχριστιανικά κιονόκρανα με διπλές σειρές φύλλων ακάνθου, ενώ μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το μαρμάρινο τέμπλο του κεντρικού τμήματος που σώζεται. Δεξιά και αριστερά του τέμπλου στο ανατολικό τέρμα των αντίστοιχων "στοών" εσωτερικά, δημιουργούνται δύο μικρά παρεκκλήσια, από τα οποία το ένα (βόρειο) συγκοινωνεί, με θύρα, με το ιερό και χρησιμοποιείται ως "πρόθεση".

Σχ.2.28 Κάτοψη του Αγίου Νικολάου Ορφανού

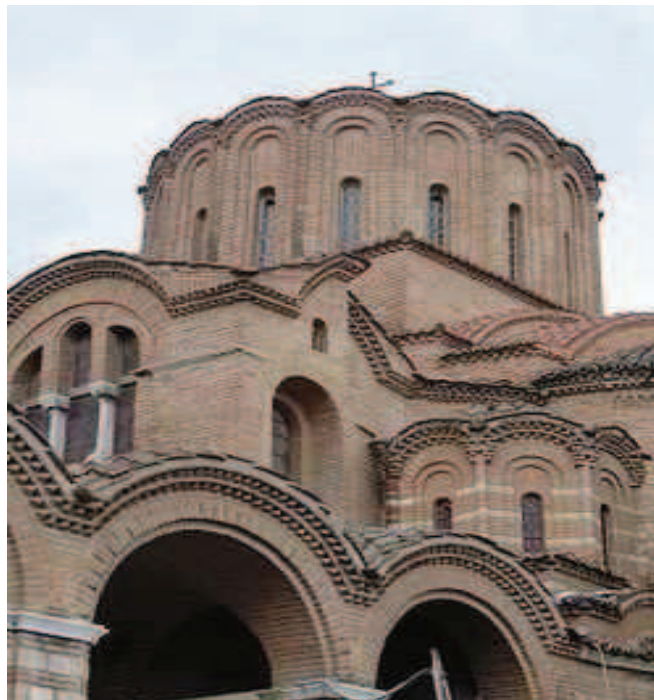
Εσωτερικά, όλες οι πλευρές του κεντρικού τμήματος είναι καλυμμένες με αγιογραφίες άριστης τέχνης που ανάγονται χρονικά στο 14ο αιώνα. Οι αγιογραφίες αυτές έχουν συνθετική δύναμη, χρωματικό πλούτο και ενδιαφέρουσα θεματολογία. Ακόμα αποτελούν ένα έργο συνολικά μοναδικό, καθώς οργανώνονται με τρόπο αξιοθαύμαστο στο διαθέσιμο χώρο και στις επιφάνειες των τοίχων. Η τοιχογράφηση γίνεται βασικά με μία αρχή δημιουργίας ζωνών. Στην κάτω ζώνη εικονίζονται ολόσωμοι άγιοι, πιο πάνω μπούστα αγίων και μετά από αυτά αναπτύσσονται ολόκληρες παραστάσεις από το Δωδεκάορτο, τα Πάθη και την Ανάσταση του Χριστού. Άλλες τοιχογραφίες που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι εικόνες από το βίο του Αγίου Γερασίμου, παραστάσεις της Παναγίας, θαύματα Αγίων, ο Ακάθιστος Ύμνος, ο βίος του Αγίου Νικολάου και σκηνές από το Μηνολόγιο.

Η τοικοδομία του μνημείου επίσης παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, καθώς μάλιστα είναι φανερή μία ουσιαστική διαφοροποίηση στα υλικά δόμησης του κεντρικού τμήματος και της κεντρικής στοάς. Στην πρώτη περίπτωση η δόμηση γίνεται με σειρές πλίνθων και διακοσμητικά σύνολα. Αντίθετα η στοά που είναι νεότερη, έχει πιο απλό τρόπο κτισίματος. Πάντως, γενικά εμφανίζονται στο κτίσμα πολλά κοινά χαρακτηριστικά και ομοιότητες -κύρια σε ότι αφορά τη δόμηση- με το καθολικό της Μονής των Βλατάδων, το ναό των Ταξιαρχών και τον ναό των Αγίων Αποστόλων Θεσσαλονίκης. Είναι σχεδόν βέβαιο πως και ο ναΐσκος του Αγίου Νικολάου Ορφανού είναι κτίσμα του πρώτου μισού του 14ου αιώνα.

«Ναός Προφήτη Ηλία»

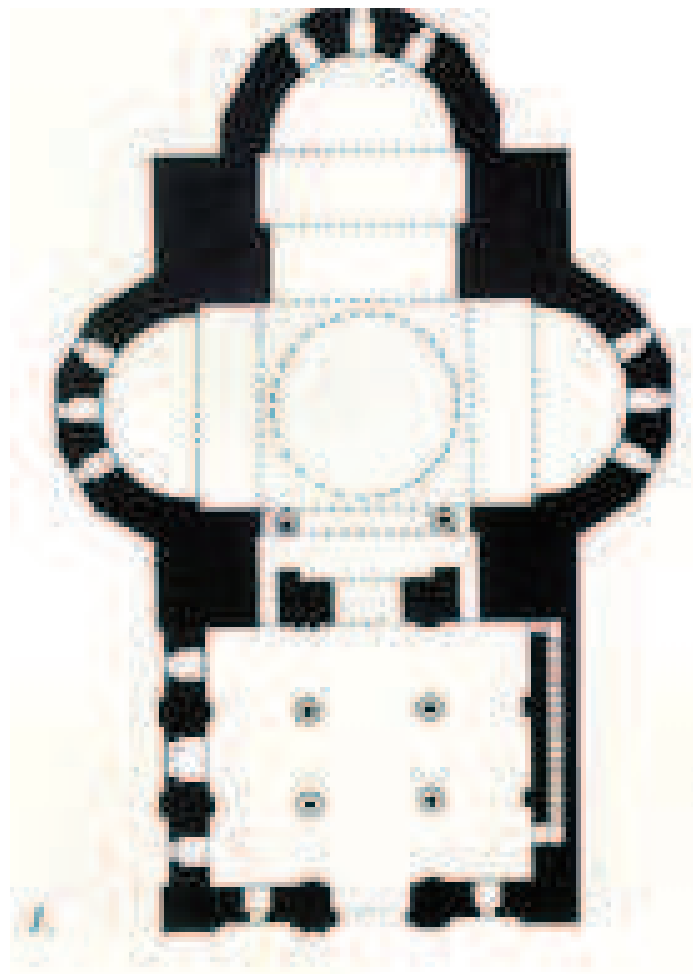
Ο ναός του Προφήτη Ηλία βρίσκεται μεταξύ των οδών Αγίου Δημητρίου και Αθηνάς (Ολυμπιάδας), πίσω από το Διοικητήριο. Έχει σχήμα σταυροειδούς τρουλωτού ναού "μετά λιτής" κατά το πρότυπο των μοναστηριακών "καθολικών" του Αγίου Όρους. Ο κεντρικός τρούλος στηρίζεται, όπως σε όλους τους ναούς αυτού του τύπου, σε τέσσερις καμάρες που σχηματίζουν σταυρό. Πέρα από την ασίδα του ιερού, ανάλογες ασίδες δημιουργούνται και στη βόρεια και νότια πλευρά -είναι οι λεγόμενοι "χοροί"- έτσι ώστε η κάτοψή του να μοιάζει με τριφύλλι (τριφυλλοειδής, τρίκογχος ναός). Στο δυτικό μέρος, προ του κυρίως ναού, υπάρχει τετράγωνος "τετρακιόνιος" νάρθηκας ("λιτή"), ο οποίος εκτός του ότι επικοινωνεί με τρία ανοίγματα με το ναό, συνδέεται με κτιστή κλίμακα με "υπερώο", που καλύπτει το νάρθηκα και χρησιμοποιούνταν -πιθανότατα- ως σκευοφυλάκιο ή και βιβλιοθήκη.

Με τα μοναστηριακά χαρακτηριστικά του ναού του Προφήτη Ηλία (ύπαρξη "λιτής", "χορών" για τους ψάλτες και υπερώο), δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ήταν καθολικό Μονής που κτίστηκε μετά το 1293, οπότε για πρώτη φορά στο Μακεδονικό χώρο εφαρμόστηκε η "λιτή" στη Μονή Χελανδαρίου του Αγίου Όρους. Σύμφωνα μάλιστα με την άποψη που επικρατεί, ο ναός του Προφήτη Ηλία υπήρξε καθολικό της ονομαζόμενης "Νέας Μονής", που έκτισε ο Μακάριος Χούμνος κατά το 1360 πάνω σε ερείπια των παλιών βυζαντινών ανακτόρων.

Εικ.2.29 Ο ναός του Προφήτη Ηλία

Πολλά στοιχεία συνηγορούν στο ότι ο ναός του Προφήτη Ηλία κτίστηκε πάνω σε ερείπια των βυζαντινών ανακτόρων της Θεσσαλονίκης. Από αρχαιολογικές ανασκαφικές έρευνες μικρής κλίμακας που έγιναν γύρω από το ναό, διαπιστώθηκε πως είναι θεμελιωμένος κατά ένα μεγάλο μέρος σε βράχο και κατά το άλλο σε ερείπια παλιών κτισμάτων, πολλά μαρμάρινα στοιχεία των οποίων υπάρχουν και ακόμα σήμερα στη γύρω περιοχή. Η θεμελίωση αυτή του ναού πάνω σε ανομοιογενή βάση ήταν η αιτία των πολλών ζημιών και ρηγματώσεων που έπαθε με την πάροδο των χρόνων, γεγονός που ανάγκασε να ληφθούν μέτρα για την προστασία του κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, με την κατασκευή τεράστιων λίθινων αντηρίδων, που κατεδαφίσθηκαν μετά τη ριζική αναστήλωση του μνημείου.

Σχ.2.30 Κάτοψη του ναού του Προφήτη Ηλία

Ο ναός, πέρα από την ενδιαφέρουσα αρχιτεκτονική του μορφολογία και την περίτεχνη τοικοποιία του με επάλληλα τόξα και διακοσμητικές ταινίες, έχει ενδιαφέρουσες τοιχογραφίες στο νάρθηκα, που όμως υπέστησαν σοβαρές ζημιές κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας.

2.3. Μνημεία Οθωμανικής Περιόδου

2.3.1 Γενικά για τη Οθωμανική Αρχιτεκτονική

Όταν η Θεσσαλονίκη έπεσε τελικά στα Οθωμανικά χέρια στις 29 Μαρτίου 1430, ήταν μια κατεστραμμένη, άδεια πόλη από την μακρά πολιορκία και την επακόλουθη λεηλασία. Οι προσπάθειες άρχισαν σχεδόν αμέσως ώστε η πόλη να επανέλθει και να ξαναγίνει ένα σημαντικό εμπορικό λιμάνι. Έτσι η πρώτη αυτή Οθωμανική Περίοδος χαρακτηρίζεται από ευνοϊκές συνθήκες προσέλκυσης πληθυσμού ποικίλης εθνικότητας και θρησκείας στη Θεσσαλονίκη και από έντονη οικοδομική δραστηριότητα που αναπτύσσεται επάνω στα ερείπια και κατάλοιπα της Βυζαντινής πόλης. Με τις συνηθισμένες παραδοσιακές λιθοδομές, τη χρήση των παλιών δομικών υλικών και αρχιτεκτονικών μελών και ενσωμάτωσης, συχνά παλιότερων ερειπίων στις νέες κατασκευές αναδύεται η νέα αρχιτεκτονική της πόλης.

Το γεγονός ότι η περίοδος αυτή είναι η χρονική συνέχεια της λαμπρής παλαιολόγιας περιόδου έχει βέβαια τη σημασία του τόσο από την άποψη της χωροθέτησης των νέων σημαντικών κτιρίων στον ιστό της πόλης. Ένα αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής που αναπτύσσεται στο β' μισό του 15ου αιώνα στη Θεσσαλονίκη είναι η συνέχιση της βυζαντινής οικοδομικής παράδοσης και τεχνολογίας καθώς και οι έντονες βυζαντινές επιρροές στην αρχιτεκτονική.

Έτσι η οθωμανική αρχιτεκτονικής του 15^{ου} αιώνα, στη Θεσσαλονίκη, παρά το γεγονός ότι αντανακλά μια επώδυνη ιστορική τομή είναι παράλληλα μια συνέχεια. Το γεγονός, ότι υπεύθυνοι συντηρητές δημοσίων κτιρίων στην πόλη ήταν, Έλληνες Χριστιανοί ίσως παίζει ρόλο σ' αυτό.

Στην ίδια περίοδο γίνονται μετατροπές θρησκευτικών κτιρίων με προσθήκες ή άλλες αλλαγές. Έτσι οι περισσότεροι Βυζαντινοί χώροι λατρείας, χωρίς να χάσουν τη λατρευτική τους χρήση, μετατρέπονται από χριστιανικούς ναούς σε ισλαμικά τεμένη με επεμβάσεις αναγκαίες για τη θρησκευτική έκφραση της νέας εξουσίας. Οι υπόλοιποι ναοί, μη μπορώντας να έχουν την αναγκαία φροντίδα των Χριστιανών, οι οποίοι αποτελούν πλέον μειοψηφία στην ίδια τους την πόλη, καταστρέφονται βαθμιαία και εξαφανίζονται. Το ίδιο φαίνεται να συνέβη με όλα τα μεγάλα κτίρια της Θεσσαλονίκης κατά την Βυζαντινή Περίοδο που τόσο για συμβολικούς λόγους όσο και για πρακτικούς μεταβλήθηκαν αργά ή γρήγορα σε οικοδομικό υλικό για νέες κατασκευές.

2.3.2 Μνημεία Οθωμανικής Περιόδου

Παρακάτω θα μελετήσουμε μερικά από τα μνημεία της αρχιτεκτονικής κατά την Οθωμανική περίοδο:

«Μπέη Χαμάμ»

Εικ.2.31 Όψη του Μπέη Χαμάμ

Στην κατηγορία των δημόσιων λουτρών ανήκει το παλαιότερο κτίριο που σώζεται από την περίοδο αυτή στη Θεσσαλονίκη, το λεγόμενο Μπέη Χαμάμ. Τα δημόσια λουτρά της πόλης ήταν αφιερωμένα συνδεδεμένα με κάποιο τέμενος ή ναό που είχε μετατραπεί σε τέμενος. Με αυτή την έννοια το θρησκευτικό στοιχείο αποτελεί δέσμευση για τον σχεδιασμό, την εσωτερική λειτουργικότητα και την εξέλιξή τους. Το Μπέη Χαμάμ, γνωστό σήμερα ως λουτρά «Παράδεισος» κτίστηκε κατ' εντολήν του Μουράτ του Β' στα 1444, σύμφωνα με την επιγραφή του, δηλαδή 14 χρόνια μετά την άλωση. Βρίσκεται επί της Εγνατίας οδού στο νότιο άκρο της περιοχής της ρωμαϊκής αγοράς και συμμετρικά προς αυτήν, απέναντι στην Παναγιά Χαλκεών. Δεν έχει ερευνηθεί τι προϋπήρχε στην περιοχή αυτή.

Το Μπέη Χαμάμ είναι ένα διπλό λουτρό με ανδρικό και γυναικείο τμήμα. Βρίσκει κανείς εδώ μια τυπολογία που δείχνει όχι μόνον τις προθέσεις αλλά τις γνώσεις την εμπειρία και τη συνθετική ικανότητα του αρχιτέκτονα που συνδύασε τη Βυζαντινή αντίληψη με τις απαιτήσεις της εποχής του. Οι αρχιτεκτονικές λύσεις που χρησιμοποιούνται στο κτίριο συγκρίνονται με αυτές σημαντικών κτιρίων της ίδιας εποχής ή και

προγενέστερων στην Προύσα κυρίως και στην περιοχή της. Η δόμηση είναι από πλίνθους και αργούς λίθους. Ο πλούτος της αρχιτεκτονικής σύνθεσης αλλά και αυτός της εσωτερικής διακόσμησης με τους σταλακτίτες των τρούλων και των λοφίων των ζεστών χώρων και τις τοιχογραφίες των μεγαλύτερων τρούλων είναι μοναδικός.

«Γενί Τζαμί»

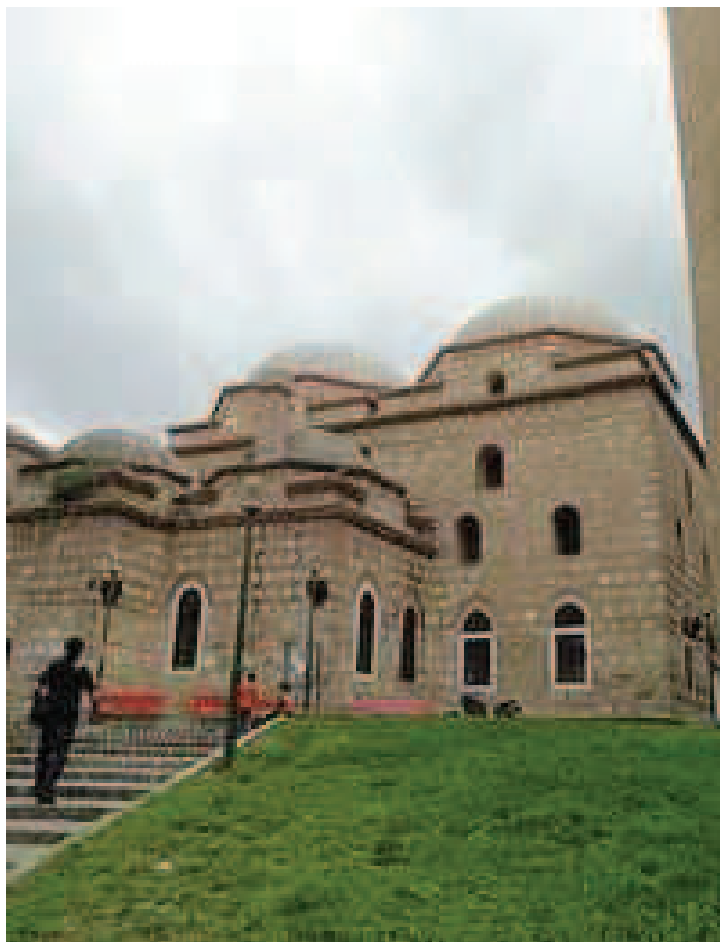

Εικ.2.32 Πρόσωση από το Γενί Τζαμί

Ανατολικά της οδού Βασιλίσσης Όλγας, στην οδό Αρχαιολογικού Μουσείου 30, βρίσκεται το Γενί Τζαμί. Ήταν το τζαμί των εξισλαμισμένων Εβραίων της πόλης (ντονμέδων) και χτίστηκε το 1902 από τον αρχιτέκτονα Βιταλιάνο Ποζέλι. Μετά την ανταλλαγή (1922), στέγασε για μικρό διάστημα πρόσφυγες, και από το 1925 έως το 1963 χρησιμοποιήθηκε ως αρχαιολογικό μουσείο της πόλης. Σήμερα είναι εκθεσιακός χώρος του Δήμου Θεσσαλονίκης.

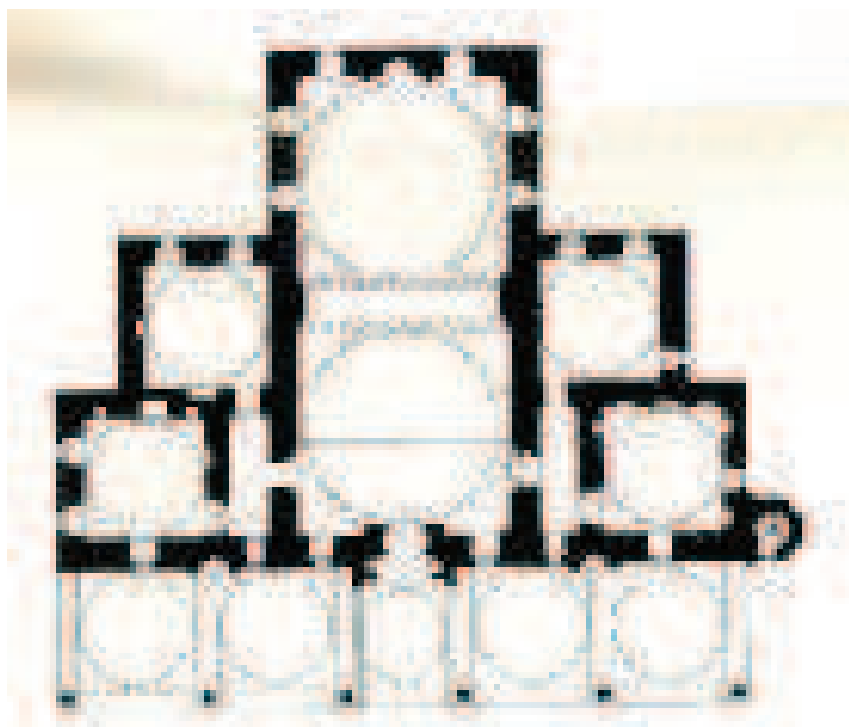
Το κτίριο έχει δύο ορόφους, συνδυάζει τη μουσουλμανική παράδοση με τον αρχιτεκτονικό συρμό του καιρού του (εκλεκτιστικά στοιχεία που χρησιμοποίησε ο αρχιτέκτονας και σε πολλά άλλα κτίρια του, που σώζονται στην πόλη, όπως στο Διοικητήριο, το κτίριο της παλιάς Φιλοσοφικής, το Γ' Σώμα Στρατού, τη βίλα Αλλατίνη κ.ά.). Στο προαύλιό του φυλάσσεται πλούσια συλλογή μαρμάρινων γλυπτών της Ρωμαϊκής εποχής και των πρωτοχριστιανικών χρόνων (σαρκοφάγοι, επιτύμβια, ανάγλυφα, τιμητικές και ταφικές στήλες κ.λπ.) από ολόκληρη τη Θεσσαλονίκη.

«Αλατζά Ιμαρέτ»

Εικ.2.33 Εξωτερική άποψη του Αλατζά Ιμαρέτ

Το Αλατζά (πολύχρωμο) Ιμαρέτ χτίστηκε από τον Ινεγκιόλ Ισαάκ Πασά (ο οποίος ήταν Μεγάλος Βεζίρης επί Μωάμεθ Β' και διοικητής της Θεσσαλονίκης επί Βαγιαζίτ Β') το 1484 και λειτουργούσε ως τζαμί και πτωχοκομείο της περιοχής . Βρίσκεται στην οδό Κασσάνδρου βορειανατολικά της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου . Η ονομασία Αλατζά Ιμαρέτ οφείλεται στους πολύχρωμους λίθους (alaşa) σε ρομβοειδή σχήματα που κοσμούσαν το μιναρέ του τζαμιού από τον οποίο σήμερα σώζεται μόνο η βάση του.

Σχ.2.34 Κάτοψη του Αλατζά-Ιμαρέτ τζαμί

Το κτίριο έχει σχήμα ανεστραμμένου Τ με έναν δίδυμο κεντρικό χώρο με δύο τρούλους, που πλαισιώνεται από τέσσερις μικρότερους τρουλαίους χώρους συμμετρικά και βαθμιδωτά δίπλα στον κεντρικό. Στη δυτική πλευρά μπροστά στην κύρια είσοδο ένα τρουλαίο προστώ με τον κεντρικό του τρούλο ψηλότερο από τους άλλους, ενώ στη νότια πλευρά υψωνόταν πολύχρωμος μιναρές, σήμερα μισογκρεμισμένος. Το μνημείο κτίστηκε με εξαιρετική φροντίδα από άριστα υλικά -πλίνθοι και λαξευμένοι λίθοι- σε πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Θύρες και παράθυρα είναι πλαισιωμένα με μαρμάρινα πλαίσια και στο εσωτερικό οι τοίχοι και οι τρούλοι καλυμμένοι με φυτόμορφο ζωγραφικό διάκοσμο και διακοσμητική επιγραφή, ενώ ένα νεώτερο ανάγλυφο μικράμπ κοσμεί την ανατολική πλευρά του κεντρικού χώρου.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι στα κτίρια του είδους αυτού λατρευτικός και κοινωνικός χαρακτήρας είναι δύσκολο να ξεχωρίσουν. Σήμερα το Αλατζά Ιμαρέτ, αφού χρησιμοποιήθηκε μερικά χρόνια για προγράμματα ειδικής κατάρτισης του Δήμου Θεσσαλονίκης και για καλλιτεχνικές εκδηλώσεις είναι αντικείμενο εργασιών συντήρησης με σκοπό να συνεχίσει την ύπαρξή του ως χώρος πολιτισμού.

«Γενί Χαμαμ»

Εικ.2.35 Το Γενί Χαμάμ όπως σώζεται σήμερα.

Το Γένι Χαμάμ είναι ένα ακόμα κτήριο της Οθωμανικής περιόδου στη γωνία των σημερινών οδών Κασσάνδρου και Αγίου Νικολάου στη Θεσσαλονίκη . Εικάζεται ότι κτίστηκε το τελευταίο τέταρτο του 16ου αιώνα από τον Χουσρέφ Κεντχουντά, κάτοχο ακινήτων στη Θεσσαλονίκη ο οποίος πιθανώς τελούσε χρέη Κεχαγιά (διαχειριστή) για τον Βεζίρη Σοκολού Μεχμέτ πασά το γνωστό σήμερα κέντρο πολλαπλών χρήσεων «Αίγλη».

Πρόκειται για πολύ μεγάλο κτίσμα διπλού λουτρού που σήμερα σώζεται μόνον κατά το ένα τρίτο περίπου , αφού είναι κατεδαφισμένοι όλοι οι ζεστοί χώροι του. Από τη βορειοδυτική πλευρά του είναι θαμμένο περί τα 2,5 μέτρα, στο μήκος της οδού Κασσάνδρου . Φέρεται ότι ανήκε στο συγκρότημα του αφιερώματος του Κασιμίε Τζαμί, που ήταν ναός του Αγίου Δημητρίου και ότι κτίστηκε το 1531. Υπάρχουν όμως ενδείξεις στις πηγές ότι πιθανόν παλιότερο λουτρό να βρισκόταν εκεί, η υπόθεση όμως δεν έχει διερευνηθεί επαρκώς. Πάντως σημαντικές επεμβάσεις και επισκευές της Οθωμανικής περιόδου είναι ορατές στο μνημείο. Επιπλέον οι σημερινοί δύο τρουλαίοι χώροι υποδοχής που σώζονται έχουν ενοποιηθεί στον 20^ο αιώνα για να παραλάβουν σύγχρονες χρήσεις. Είναι το μόνο από τα Οθωμανικά μνημεία της κατηγορίας του στη Θεσσαλονίκη που γίνεται χρήση πέτρινων μεγάλων δομών και όχι μόνον χρήση του πλινθοπερίκλειστου συστήματος. Και το τελευταίο όμως χρησιμοποιήθηκε εδώ μ' έναν ιδιαίτερο τρόπο. Σύμφωνα με ορισμένα ερευνητικά συμπεράσματα πιθανότατα το κτίσμα να έγινε σύμφωνα με τα πρότυπα του περίφημου αρχιτέκτονα Σινάν.

«Μπεζεστένι»

Εικ.2.36 Το Μπεζεστένι σήμερα

Το Μπεζεστένι (υφασματαγορά) ήταν ένας πολύ σημαντικός θεσμός των οθωμανικών πόλεων , εκεί πωλούνταν πολύτιμα αντικείμενα, φυλάσσονταν έγγραφα και περιουσιακά στοιχεία, γινόταν έλεγχος της ποιότητας των εμπορευμάτων και καθορίζονταν οι ισοτιμίες των νομισμάτων της Θεσσαλονίκης, ένα καίριο για την πόλη κτίριο και ενδεικτικό για την εμπορική της σημασία. Βρίσκεται στη συμβολή των οδών Βενιζέλου και Σολωμού, απέναντι από το Χαμζά Μπέη Τζαμί και το δημαρχείο της πόλης, κτίστηκε επί Σουλτάνου Μεχμέτ Β'(1455-1459).

Απλό στην τυπολογία του, με έξι ίσους ημισφαιρικούς μολυβδοσκεπάστους τρούλους, με δίδυμα τόξα σε δύο ισχυρότατους εσωτερικούς πεσσούς και χαρακτηριστική δόμηση με πλίνθους και λίθους, αποτελούσε χώρο δοσοληψιών και διαπραγματεύσεων , φύλαξης πολύτιμων αγαθών και τρέχοντος εμπορίου υφασμάτων και πολύτιμων λίθων. Περιελάμβανε πολλά μαγαζιά, όπως και σήμερα, αλλά με διαφορετικό περιεχόμενο. Η χρήση του ως κέντρου εμπορίου δεν άλλαξε ποτέ ,μόνον προσαρμόστηκε στην αλλαγή των αναγκών και των εποχών . Πριν την πυρκαγιά του 1917, που κατέστρεψε το μεγαλύτερο μέρος της πόλης, το Μπεζεστένι αριθμούσε 113 καταστήματα. Μετά την πυρκαγιά περιμετρικά του κεντρικού χώρου προστέθηκαν εξωτερικά καταστήματα .Τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 έγιναν εργασίες στερέωσης του κτιρίου καθώς είχε υποστεί καθίζηση και απόκλιση από την κατακόρυφο .Σήμερα το Μπεζεστένι αναστηλωμένο πλέον, είναι επισκέψιμο και στους χώρους πάνω από τα ισόγεια καταστήματα, με δυνατότητες παραλαβής νέων χρήσεων πολιτιστικού χαρακτήρα. Μπεζεστένια σαν αυτό της Θεσσαλονίκης χτίστηκαν πολλά κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα, όσο η Οθωμανική αυτοκρατορία επεκτεινόταν και ανερχόταν οικονομικά. Στον τύπο του Μπεζεστενιού Θεσσαλονίκης ανήκουν αυτό των Σερρών, του Γαλατά στην Κωνσταντινούπολη, του Σαράγιεβου, της Λάρισας κ.ά.

«Πασά Χαμάμ»

Το Λουτρό Πασά Χαμάμ γνωστό ως «Φοίνικας» κτίστηκε στη δεκαετία 1520-1530 από τον Κεζερίμ Κασίμ Πασά, βεζίρη των σουλτάνων Βαγιαζίτ Β΄ και Σελίμ Α΄, που διορίστηκε διοικητής της Θεσσαλονίκης όταν ανέβηκε στο θρόνο ο Σουλεϊμάν ο Α΄ ο Μεγαλοπρεπής. Κατασκευάστηκε κοντά στα δυτικά τείχη στη συμβολή των σημερινών οδών Πηνειού, Κάλβου και Π.Καρατζά. Αρχικά επρόκειτο για ένα μονό απλό λουτρό με την κλασική αρχιτεκτονική διάταξη, αλλά η δόμησή του είναι εξαιρετικά επιμελημένη, ενώ αργότερα λειτούργησε ως διπλό (μετά τις αναγκαίες προσθήκες). Το νέο τμήμα προοριζόταν για τους άνδρες, ενώ το αρχικό για τις γυναίκες. Το 1977 απαλλοτριώθηκε από το ελληνικό Δημόσιο και λειτούργησε έως το 1981 με την ονομασία Λουτρά Φοίνιξ, οπότε και σταμάτησε καθώς οι εγκαταστάσεις του κρίθηκαν επικίνδυνες, από τότε είναι κενό, ενώ μια μελέτη τεκμηρίωσης έχει γίνει από την αρμόδια υπηρεσία. Ενδιαφερόμενοι πολίτες έχουν επίσης κάνει ενέργειες για την ανάδειξή του.

Εικ.2.37 Το Πασά Χαμάμ όπως σώζεται σήμερα.

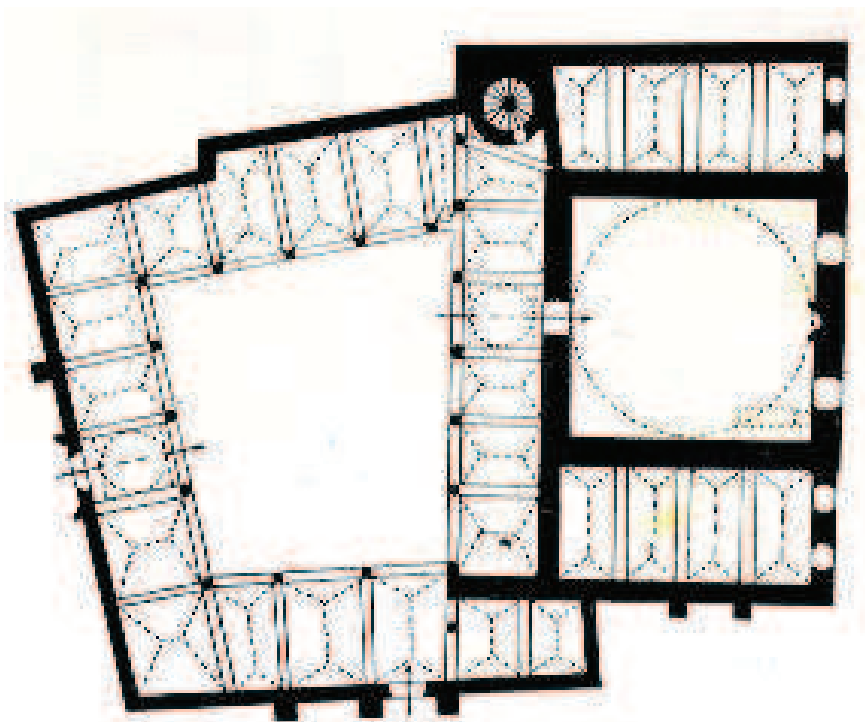
«Χαμζά Μπέη Τζαμί»

Το Χαμζά-μπέη γνωστότερο ως Αλκαζάρ (από τον κινηματογράφο που στεγαζόταν εκεί), χτίστηκε το 1467 την εποχή του Μουράτ του Β' με εντολή της κόρης του Χαμζάμπεη προς τιμή του, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή που βρίσκεται εντοιχισμένη στη δυτική πλευρά του κτιρίου. Παρά την κεντρική του θέση, σήμερα δίπλα στο δημαρχείο, επί της Εγνατίας οδού, ήταν περιφερειακό τέμενος.

Εικ.2.38 Αναστηλωτικές εργασίες στο Χαμζά-Μπέη τζαμί

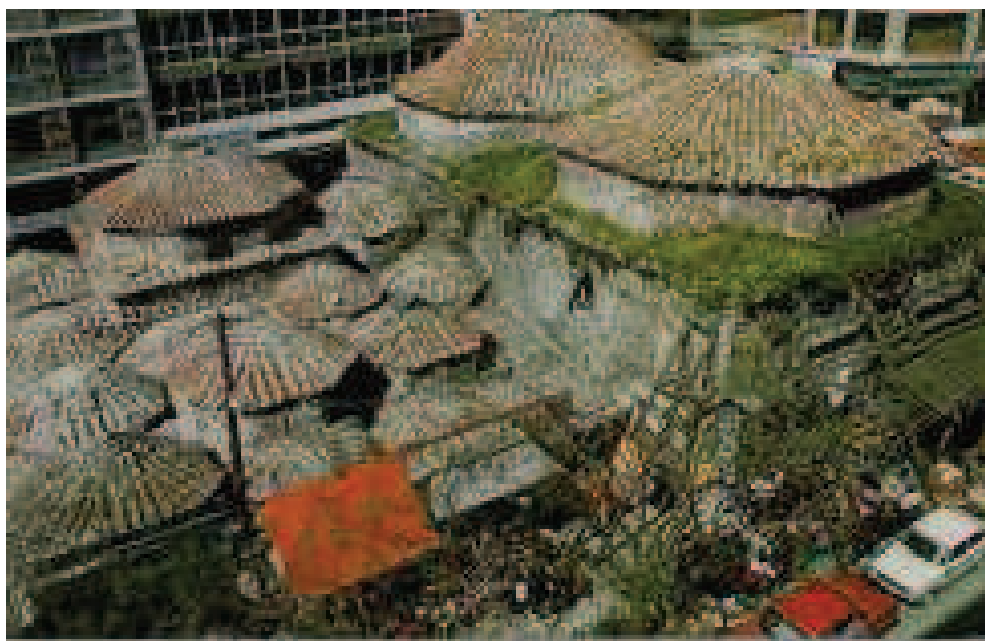
Αρχικά το τζαμί αποτελούταν από μια τετράπλευρη αίθουσα καλυμμένη με μολυβδοσκέπαστο τρούλο και πιθανόν είχε στοά στη δυτική πρόσοψη. Η τοικοποιία του αρχικού κτίσματος αποτελείται κυρίως από ζώνες πλίνθων, ανάμεσα σε ζώνες λίθων και κατά τόπους πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Στο περιστύλιο χρησιμοποιήθηκαν παλαιοχριστιανικά κιονόκρανα. Στο εσωτερικό δε του τεμένους διατηρείται ο διάκοσμος με σταλακτίτες από γυψοκονίαμα και τοιχογραφίες με φυτικά και γεωμετρικά θέματα. Αργότερα με την αύξηση του μουσουλμανικού στοιχείου στην πόλη κατά τη διάρκεια του 16ου αιώνα, το τέμενος μεγάλωσε με την προσθήκη δύο ορθογώνιων θολωτών χώρων, μιας ασύμμετρης περιμετρικής στοάς (που το καθιστά μοναδικό στην Ελλάδα) και ενός μιναρέ.

Σχ.2.39 Κάτοψη του Χαμζά-Μπέη τζαμί

Το 1620 υπέστη μεγάλες ζημιές από σεισμό ή πυρκαγιά και στη συνέχεια ανακατασκευάστηκε, από τον Καπί Μεχμέτ Μπέη, σύμφωνα με άλλη επιγραφή που βρίσκεται επάνω από την είσοδο. Το όλο συγκρότημα προσαρμόζεται στην ύπαρξη παρακείμενου λουτρού που δεν σώζεται σήμερα και φθάνει στη σημερινή του μορφή. Μετά την επανάκτηση από τους Έλληνες επί χρόνια η χρήση του λατρευτικού αυτού μνημείου μετατράπηκε σε εμπορικό κέντρο με καταστήματα και κινηματογράφο. Σήμερα, με σημαντικές ζημιές και αλλοιώσεις στο κτίριο, από τη λειτουργία του αυτή, ανακατασκευάζεται για να μετατραπεί σε μουσείο που θα περιέχει τα ευρήματα που ανακαλύφθηκαν κατά την κατασκευή του μετρό της Θεσσαλονίκης.

«Γιαχουντί Χαμάμ»

Εικ.2.40 Το Γιαχουντί Χαμάμ

Σημαντικό κτίριο της κατηγορίας των δημόσιων λουτρών είναι το λουτρό της αγοράς Παζάρ Χαμάμ γνωστό παλαιότερα ως Γιαχουντί Χαμάμ, αλλά και με άλλα ονόματα που δείχνουν τις αλλαγές που υπέστη ως προς τη χρήση του ή ως προς τη σημασία του στην περιοχή. Οικοδομήθηκε ως αφιέρωμα του Χαλίλ Αγά, αξιωματούχου του χαρεμιού της Πύλης, λίγο πριν το 1500 στο κέντρο της εμπορικής περιοχής κοντά στα παραθαλάσσια τείχη. Μεγάλες επεμβάσεις επισκευής έγιναν σε αυτό κατά τον 19^ο αιώνα, οι οποίες στην ουσία επιβάρυναν το κτίριο. Αρχαίο υλικό αρχιτεκτονικών μελών από τα ρωμαϊκά, παλαιοχριστιανικά, Βυζαντινά κτίρια έχει χρησιμοποιηθεί τόσο στην αρχική οικοδόμηση του κτιρίου όσο και στις επισκευές του. Διπλό λουτρό και αυτό, έχει τη χαρακτηριστική Οθωμανική αρχιτεκτονική με τις Βυζαντινές επιδράσεις στο σύστημα κατασκευής και δόμησης, με πλούσιο εσωτερικό διάκοσμο από σταλακτίτες και σταμπωτές διακοσμήσεις στο κονίαμα και με ενδιαφέρουσες κατασκευαστικές λύσεις. Είναι θαμμένο περί τα δύο μέτρα στο έδαφος, είχε κλεισμένες τις κύριες όψεις του μέχρι πρόσφατα από προσκτίσματα και ακόμα μέχρι τώρα είναι μεγάλο μέρος του στα χέρια αυθαίρετων χρηστών. Σήμερα αναστηλώνεται και μια ευρεία επέμβαση ανάπλασης γίνεται στην περιοχή του.

«Λευκός Πύργος»

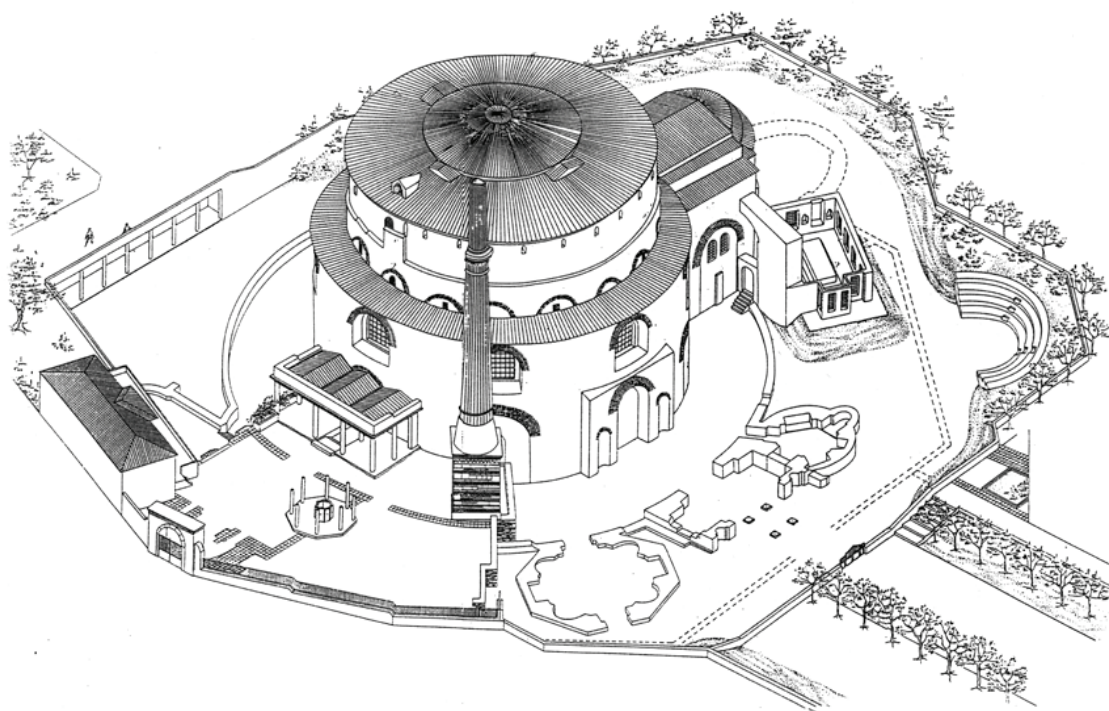
Εικ.2.41 Όψη του Λευκού Πύργου

Ο Λευκός Πύργος αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό μνημείο της Θεσσαλονίκης και ταυτόχρονα έμβλημα της πόλης. Βρίσκεται στην παλιά παραλία και είναι κατασκευασμένος στα μέσα του 15ου αιώνα μΧ., αντικατέστησε τον παλιό κατεστραμμένο πια εκείνο τον καιρό, βυζαντινό πύργο, που όριζε το πέρας του οχυρωματικού τείχους προς την πλευρά της θάλασσας. Παρότι αποτελεί το αγαπημένο μνημείο της πόλης, η ιστορία του διά μέσου των αιώνων, είναι αρκετά σκοτεινή. Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα το μνημείο χρησιμοποιήθηκε και ως φυλακή για τους μελλοθάνατους.

Πλέον ο Λευκό Πύργο, φιλόξενη μια νέα μόνιμη έκθεση, αφιερωμένη στην πόλη της Θεσσαλονίκης και αναψυκτήριο στον τελευταίο όροφο. Παρακάτω στο 3^ο κεφάλαιο θα αναλύσουμε τις αρχιτεκτονικές και οικοδομικές λεπτομέρειες αλλά και την νέα χρήση αυτού του μνημείου σύμβολο για την πόλη της Θεσσαλονίκης.

Κεφάλαιο 3: Αρχιτεκτονικές - Οικοδομικές Λεπτομέρειες Επιλεγμένων Μνημείων

3.1 Αρχιτεκτονικές - Οικοδομικές Λεπτομέρειες «Ναού Αγίου Γεωργίου (Ροτόντα)»

Σχ.3.1 Προοπτική απεικόνιση της Ροτόντας της Θεσσαλονίκης

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

Στη διασταύρωση των οδών Αποστόλου Παύλου και Φιλίππου, εκατό περίπου μέτρα από την «Καμάρα», υψώνεται η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου, ένα από τα αρχαιότερα και επιβλητικότερα Μνημεία της Θεσσαλονίκης. Αποτελούσε τμήμα ενός μεγάλου κτιριακού συγκροτήματος, που απλωνόταν γύρω από τις σημερινές πλατείες Ναβαρίνου και Ιπποδρόμου, το οποίο έκτισε ο Καίσαρας Γαλέριος, όταν, στα χρόνια της πρώτης ρωμαϊκής τετραρχίας (γύρω στα 300μ.Χ.), κατέστησε έδρα του την Θεσσαλονίκη.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Η Ροτόντα κτίστηκε στην πρώτη δεκαετία του 4^{ου} μΧ. αιώνα από τον Γαλέριο και κατά μια άποψη προορίζονταν από τον ίδιο για μαυσωλείο του. Ωστόσο είναι σίγουρο ότι το κτίσμα δεν εξυπηρέτησε ποτέ αυτό τον σκοπό, γιατί ο Γαλέριος πέθανε και θάφτηκε μακριά από τη Θεσσαλονίκη. Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, που είναι και επικρατέστερη, η Ροτόντα είναι κτήριο λατρευτικό και μάλιστα ναός αφιερωμένος στους Κάβειρους ή τον Δία, τον προστάτη των συναρχόντων Διοκλητιανού και Γαλέριου. Παρόλο που τα ευρήματα δεν επιτρέπουν να καθοριστεί με βεβαιότητα ο προορισμός του μνημείου ωστόσο είναι δυνατό να υποστηριχτεί με μεγάλη πιθανότητα ότι σε αυτό τελούνταν οι επίσημες γιορτές των ανακτόρων. Άλλωστε ο δρόμος με τις αντιμέτωπες στοές που ένωνε το Τόξο με την Ροτόντα χρησίμευε για την μετάβαση του αυτοκράτορα και της ακολουθίας του σ' αυτήν.

Στη συνέχεια το ειδωλολατρικό τέμενος μετατράπηκε σε χριστιανική εκκλησία και λειτούργησε πιθανόν ως Μαρτύριο, ως τόπος λατρείας των λειψάνων μαρτύρων. Σ' αυτό συνηγορεί τόσο η κυκλική μορφή του κτίσματος, όσο και οι παραστάσεις των μαρτύρων που απεικονίζονται στα μωσαϊκά του τρούλου. Για την μετατροπή του ρωμαϊκού κτίσματος σε χριστιανικό ναό έχουν προταθεί διάφορες χρονολογίες, από τα τέλη του 4^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 6^{ου} αιώνα, οι περισσότεροι όμως μελετητές την τοποθετούν στα χρόνια του Μεγάλου Θεοδοσίου, στα τέλη δηλαδή του 4^{ου} αιώνα.

Από τον 10^ο ως τον 12^ο αιώνα και από το 1525 ως το 1591 ο χριστιανικός ναός χρησιμοποιήθηκε και ως μητρόπολη της Θεσσαλονίκης. Το έτος 1951, όπως μας πληροφορεί η επιγραφή στο υπέρθυρο της δυτικής εισόδου, οι Τούρκοι με πρωτοβουλία του σεΐχη Hortaci Suleiman Efendi κατέλαβαν το μνημείο και το μετέτρεψαν σε τζαμί.

Ύστερα από την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης στα 1912 το κτίριο αποδόθηκε και πάλι στη χριστιανική λατρεία ως το 1920. Λίγο πριν ,στα 1918 άρχισαν οι αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή της Ροτόντας και του τόξου του Γαλέριου από τον Γάλλο αρχιτέκτονα Ernest Hebrard, που ήταν μέλος της αρχαιολογικής αποστολής της Armee d'Orient. Αργότερα ,στα 1939 ο Δανός αρχαιολόγος και αρχιτέκτονας Dyggve συνέχισε τις έρευνες του Hebrand, επεκτείνοντας τες σε όλο το Γαλεριανό συγκρότημα.

Κατά τα έτη 1952 και 1953 έγινε για πρώτη φορά από την Αρχαιολογική Υπηρεσία ο καθαρισμός και η συντήρηση των ψηφιδωτών του τρούλου, τα οποία είχε επισημάνει παλαιότερα ο Dyggve. Το 1974 διενεργήθηκε από την Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης περιορισμένη ανασκαφική έρευνα, που είχε στόχο να διευκρινίσει ορισμένα

προβλήματα στο χώρο του νότιου πρόπυλου του χριστιανικού ναού. Με τους σεισμούς του 1978 που έπληξαν την Θεσσαλονίκη, επιδεινώθηκαν τα στατικά προβλήματα από παλαιότερα στο κτίριο ,ενώ έπαθαν αρκετές ζημιές και τα ψηφιδωτά. Επίσης έπεσαν τμήματα του εξώστη και του μιναρέ.

Με την εποπτεία των καθηγητών Νικολάου Μουτσόπουλου και Γεωργίου Πενέλη, που ήταν επικεφαλής της ομάδας που συγκρότησε η Υπηρεσία Αποκαταστάσεων Ζημιών Βορείου Ελλάδας για την Ροτόντα έγιναν ξύλινες υποστυλώσεις στη νότια πλευρά του μνημείου. Ταυτόχρονα πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές μέσα και έξω από την Ροτόντα, καθώς και έρευνες πάνω στο ίδιο το κτίριο, των οποίων τα πορίσματα παρέμειναν αδημοσίευτα. Παράλληλα συνεργείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας αποτοίχισε προσωρινά τα ψηφιδωτά των εσωραχίων της δυτικής ,νότιας και ανατολικής καμάρας τα οποία τα επανατοποθέτησαν μετά τη συντήρησή τους. Τέλος στα ψηφιδωτά του τρούλου έγιναν τοπικοί εμποτισμοί.

ΟΝΟΜΑΣΙΑ

Σχετικά με την πρώτη ονομασία του χριστιανικού ναού δεν υπάρχει πλήρη ομοφωνία. Ο Ammann παλαιότερα και πρόσφατα ο E.Kleinbauer υποστήριξαν ότι αρχικά ο ναός ήταν αφιερωμένος στον Χριστό με το όνομα Δύναμις θεού. Επικρατέστερη όμως φαίνεται η άποψη του Γεώργιου Θεοχαρίδη ότι ο ναός καθιερώθηκε στην μνήμη των Ασωμάτων ή Αρχαγγέλων, απ' όπου και ολόκληρη η συνοικία ονομάστηκε «γειτονία των Ασωμάτων» και η αντίστοιχη πύλη του ανατολικού τείχους «πύλη των Ασωμάτων».

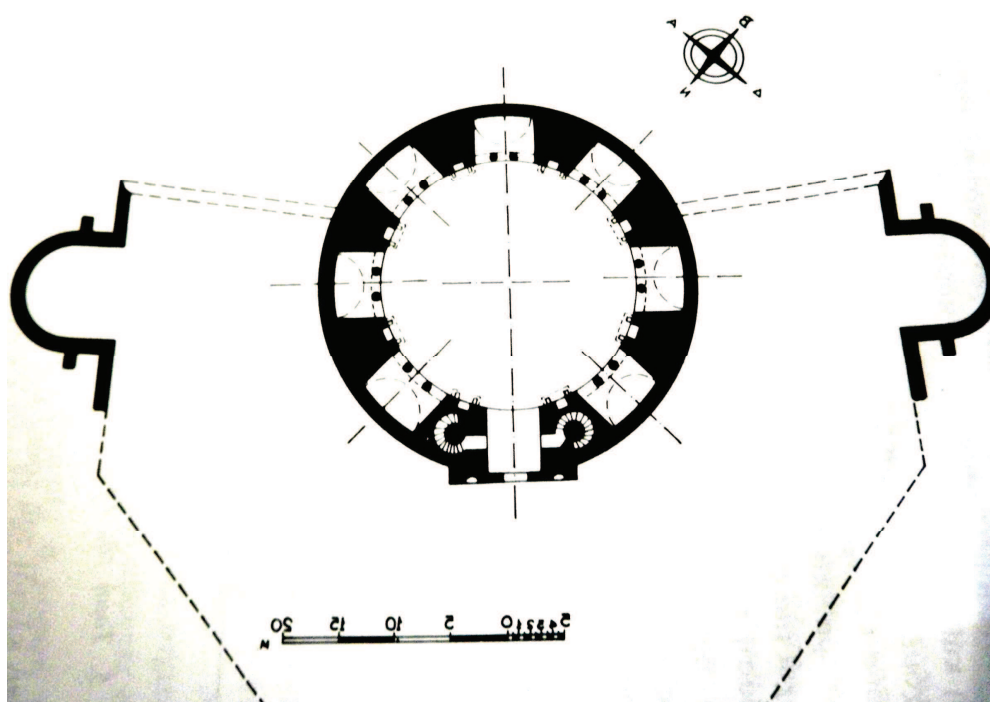
Το σημερινό όνομα «Άγιος Γεώργιος» το πήρε ο ναός στα νεότερα χρόνια απ' το μικρό εκκλησάκι που βρίσκεται απέναντι απ' τη δυτική είσοδο του περιβόλου του. Σ' αυτό μεταφέρθηκαν τα ιερά σκεύη και οι φορητές εικόνες ,όταν ο ναός έγινε τζαμί στα 1951. Με την αλλαγή αυτή ξεχάστηκε η παλαιά ονομασία του μεγάλου ναού και επικράτησε το όνομα του γειτονικού ναΐσκου.

Κατά την τουρκοκρατία, μετά το 1951, ο ναός ονομάζονταν Hortac Efendi Camici καθώς και Mitropoliye ή παλαιά Μητρόπολις, γιατί όπως ήδη επισημάνθηκε είχε χρησιμεύσει και ως μητρόπολη της Θεσσαλονίκης. Σήμερα παράλληλα ή και σε συνδυασμό με το «Άγιος Γεώργιος» χρησιμοποιείται και το όνομα «Ροτόντα» που το συναντάμε για πρώτη φορά σε κείμενα των περιηγητών του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

1. Το Ρωμαϊκό κτίσμα

Η Ροτόντα ανήκει στα λεγόμενα περίκεντρα οικοδομήματα, σε αυτά δηλαδή που είναι κτισμένα γύρω από ένα ιδεατό κέντρο και καλύπτονται από ξύλινη κωνική στέγη ή ημισφαιρικό θόλο. Τα κτίρια αυτά έχουν σχήμα κυκλικό ή πολυγωνικό και χρησιμοποιήθηκαν ως Μαυσωλεία, ως μνημεία πάνω από τους τάφους Μαρτυρίων (Μαρτύρια), αλλά και ως βαφτιστήρια και ναοί. Ο αρχιτεκτονικός αυτός τύπος είναι εξίσου γνωστός στην ανατολή και τη Δύση και με δυσκολία μπορεί να πει κανείς ποιο είναι το πρότυπό του. Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου θα μπορούσε ίσως να παραλληλιστεί με το Πάνθεο της Ρώμης ή και με το Μαυσωλείο του Διοκλητιανού στο Σπαλάτο, αν και το τελευταίο έχει οκταγωνική μορφή.

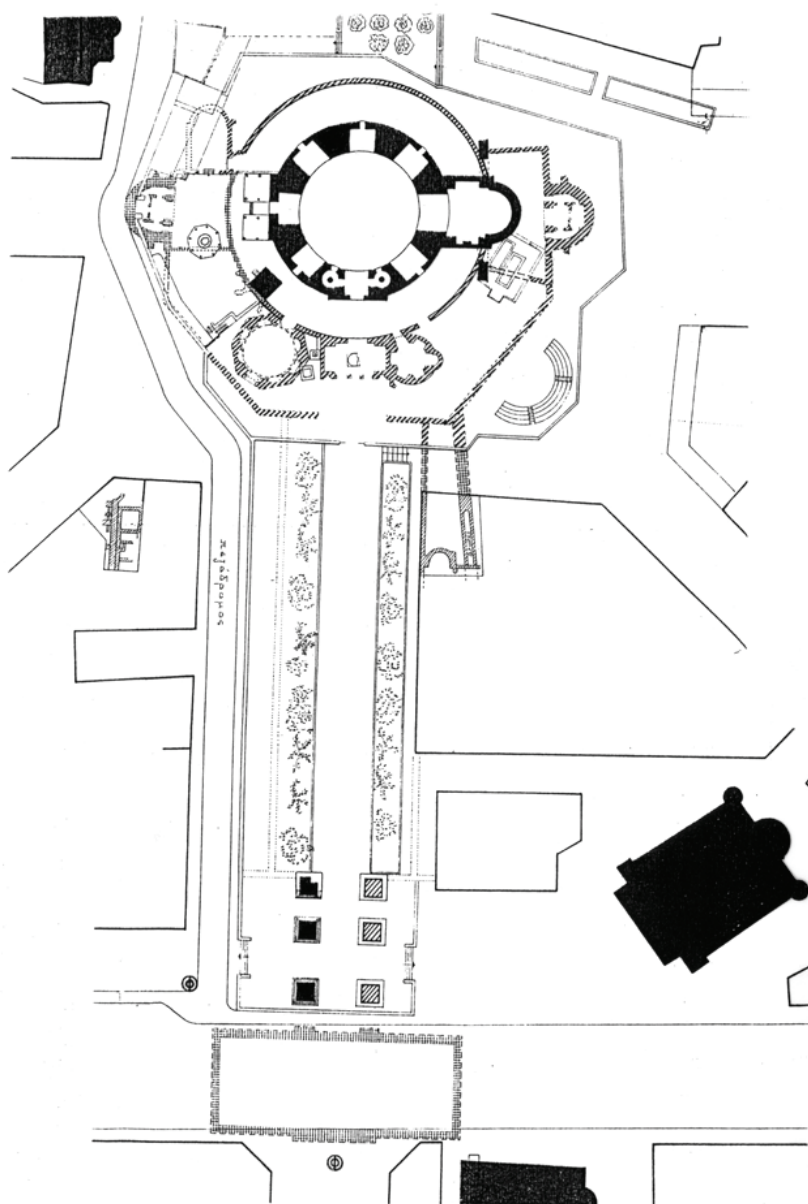

Σχ.3.2 Κάτοψη της Ροτόντας κατά τα ρωμαϊκά χρόνια

Αρχικά η Ροτόντα ήταν πολύ απλή στην κάτοψη της: ένας τεράστιος κύλινδρος στεγασμένος με ένα ημισφαιρικό θόλο (Σχ.3.2). Οι τοίχοι είναι κτισμένοι με την χαρακτηριστική τεχνική της εποχής, αποτελούνται δηλαδή από επάλληλες σειρές πλίνθων, που εναλλάσσονται με πλατιές ζώνες αργολιθοδομής. Μόνο στο θόλο και τα τοξωτά ανοίγματα χρησιμοποιήθηκαν αποκλειστικά πλίνθοι, ένα σύστημα δομής που έχει τις ρίζες του στην Ανατολή. Η σύνδεση τόσο των πλίνθων όσο και των αργών λίθων γίνεται με ισχυρό κεραμοκονίαμα. Οι εξωτερικοί τοίχοι συνεχίζονται ισοπαχείς (6,30μ.) ως την βάση του τρούλου. Από εκεί και πάνω γίνονται λεπτότεροι εφόσον προορισμός τους είναι να προστατεύουν απλώς τον θόλο και στηρίζουν την

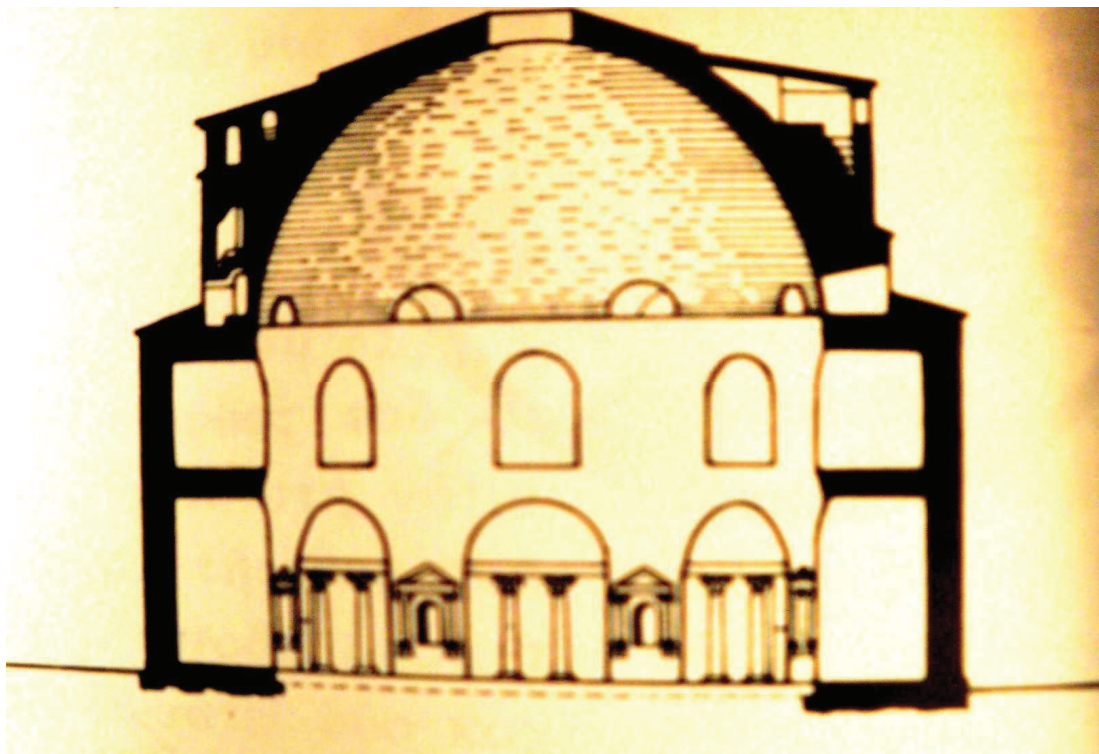
κεραμοσκεπή στέγη, που ασκεί οπωσδήποτε πολύ λιγότερες πιέσεις από τον τρούλο. Η διαφοροποίηση του πάχους των τοίχων επέβαλε μια κλιμάκωση της στεγάσεως σε τρία βασικά επίπεδα: το πρώτο βρίσκεται στη βάση του τρούλου, το δεύτερο λίγο ψηλότερα και το τρίτο στην κύρια στέγη, που είναι κωνική με τριβαθμιδωτή διαμόρφωση.

Η είσοδος του οικοδομήματος στα ρωμαϊκά χρόνια ήταν στη νότια κάμαρα που συμπίπτει με τον άξονα της πομπικής οδού (Σχ.3.3). Δεξιά και αριστερά από την είσοδο, μέσα στο πάχος του τοίχου, έχουν κατασκευαστεί δύο κοχλιωτές κλίμακες που οδηγούν στην στέγη (σήμερα η ανατολική είναι εντειχισμένη).

Σχ.3.3 Κάτοψη της Ροτόντας και του περιβάλλοντα χώρου

Η εσωτερική κυκλική αίθουσα της Ροτόντας έχει διάμετρο 24,5μ και ύψος από το δάπεδο έως το κλειδί του τρούλου 29,80μ. Στη βάση του τοίχου ανοίγονται οκτώ μεγάλες τετράγωνες κόγχες, που καλύπτονται με ημικυκλικές καμάρες. Στην πρόσοψη κάθε κόγχης, είναι ενδεχόμενο να δημιουργούταν τρίβηλα ανοίγματα από δυο κίονες που κρατούσαν καμπύλο επιστύλιο. Ψηλότερα και αντίστοιχα με τις κάτω κόγχες υπάρχει μια σειρά από οκτώ πάλι τοξωτά παράθυρα. Τη βάση του τρούλου διατρέχει ένα στεφάνι από οκτώ ημικυκλικά ανοίγματα που διατρυπούν το πάχος της τοιχοποιίας και βοηθούν στον φωτισμό του εσωτερικού χώρου (Σχ.3.4).

Σχ.3.4 Τομή της Ροτόντας κατά τα Ρωμαϊκά χρόνια

Το κλειδί του τρούλου υπήρχε οπαίο, επίσης για φωτισμό αλλά και για εξαερισμό, όπως δείχνει το βαθύ αποχετευτικό φρεάτιο που είναι σκαμμένο στο κέντρο της κυκλικής αίθουσας.

Από αισθητική άποψη το μνημείο, εξωτερικά τουλάχιστον φαίνεται πολύ βαρύ. Στο εσωτερικό όμως έγινε προσπάθεια να εξουδετερωθεί αυτή η βαρύτητα. Τόσο οι μεγάλες κόγχες στη βάση του κυκλικού τοίχου, όσο και τα παράθυρα και οι φωτιστικές θυρίδες ψηλότερα, έχουν σκοπό να ελαφρύνουν το βάρος του μνημείου, ώστε να δημιουργείται η εντύπωση ότι δεν στηρίζεται σε έναν βαρύ τοίχο, αλλά στους χοντρούς πεσσούς, που σχηματίζονται ανάμεσα στις κόγχες. Στην ελάφρυνση του συνόλου συντελούσαν και οι μικρές ορθογώνιες κόγχες που ήταν κατασκευασμένες στη βάση περίπου κάθε πεσσού. Κάθε κόγχη πλαισιωνόταν από δυο κιονίσκους, που πατούσαν σε δυο προεξέχοντα μάρμαρα (κιλλίβαντες) και

υποβάσταζαν το τοξωτό η τριγωνικό αέτωμα. Έτσι οι κόγχες έμοιαζαν με ναΐσκους, μέσα στους οποίους ήταν τοποθετημένα μικρά λατρευτικά αγάλματα. Από τις κόγχες μόνο δυο είναι ανοιχτές σήμερα. Η μια μάλιστα διατηρεί και τους κιλλίβαντες στη θέση τους (Εικ.3.5).

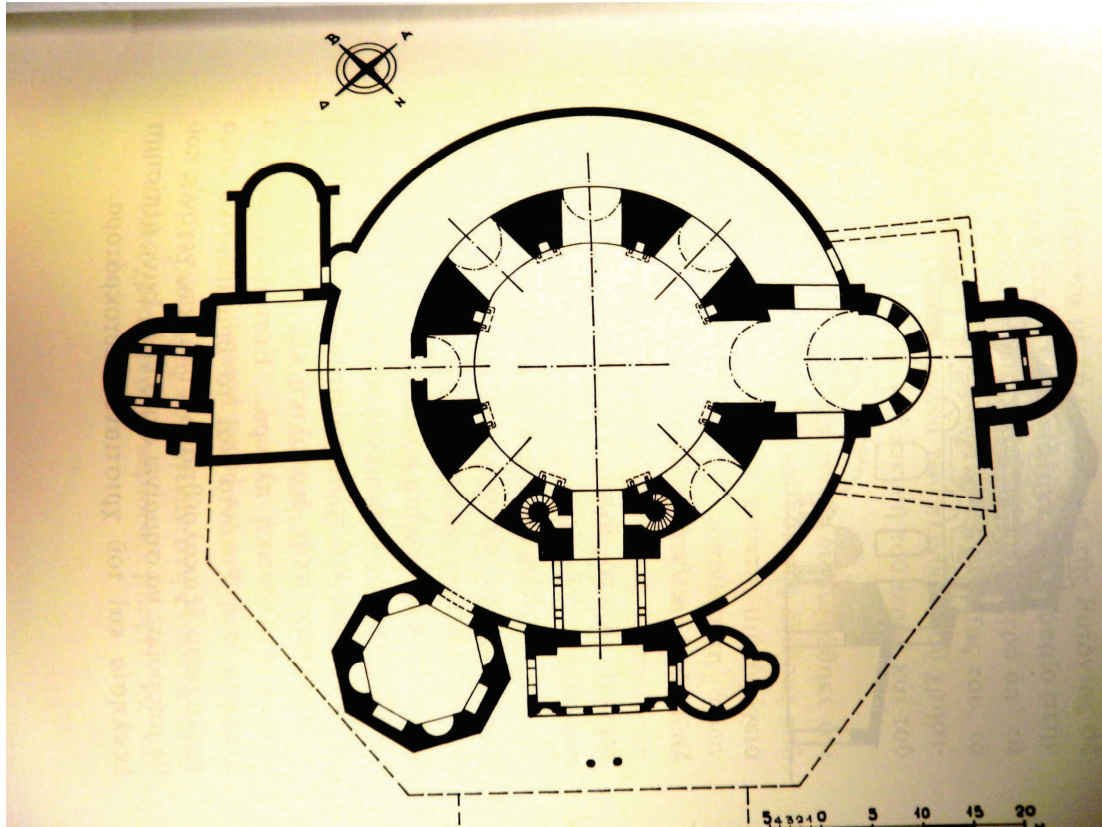

Εικ.3.5 Κόγχη εσωτερικά του ναού ,στη βάση του πεσσού

Αυτή ήταν σε γενικές γραμμές η μορφή της Ροτόντας στα ρωμαϊκά χρόνια. Ο Dyggve απέδειξε ότι το κτίριο είχε κτιστεί μέσα σε ένα τέμενος, δηλαδή σε ένα ιερό χώρο, που προστατεύονταν από ένα κτιστό ημιοκταγωνικό περίβολο με δύο κόγχες ή εξέδρες ,μια στα ανατολικά και μια στα δυτικά (Σχ.3.2).

2. Ο Βυζαντινός ναός

Όταν πήραν το κτίριο οι Χριστιανοί, χρειάστηκε να επιφέρουν σε αυτό ορισμένες τροποποιήσεις και προσθήκες, ώστε να ανταποκριθεί στις λατρευτικές ανάγκες της νέας θρησκείας (Σχ.3.6 και Σχ.3.7).

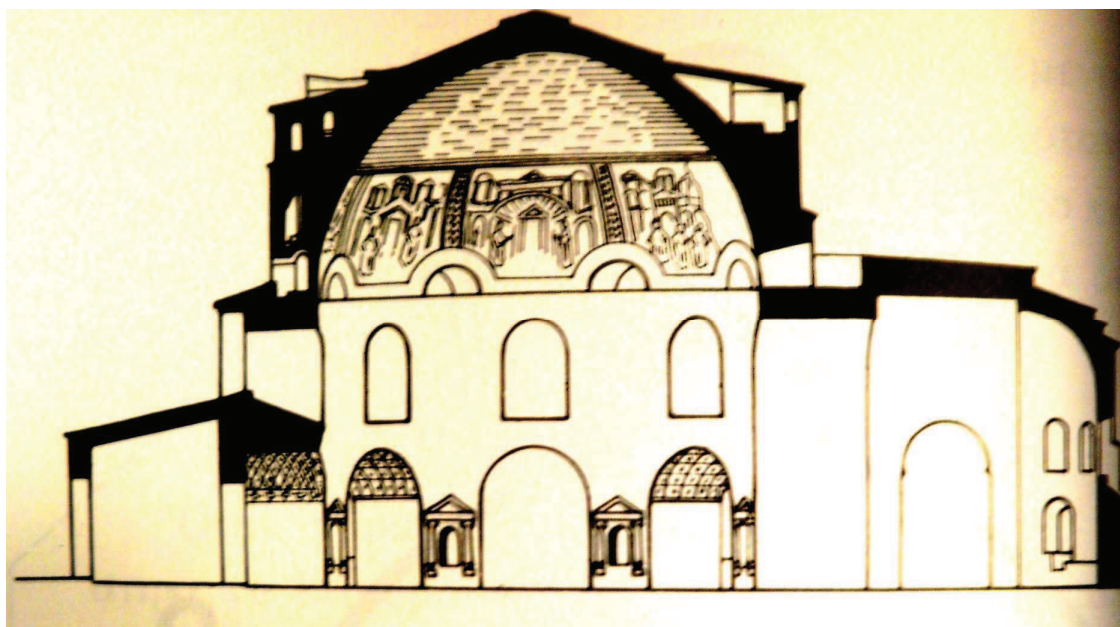

Σχ.3.6 Κάτοψη της Ροτόντας κατά τα βυζαντινά χρόνια

Η σπουδαιότερη και μονιμότερη αλλαγή υπήρξε η προσθήκη του ιερού στην ανατολική καμάρα, ενός ορθογώνιου δηλαδή χώρου που κατέληγε σε ημικυκλική ασπίδα εξωτερικά. Γύρω από τον εξωτερικό τοίχο του ναού, σε απόσταση οκτώ μέτρων, κτίστηκε ένας δακτύλιος, ένας κυκλικός δηλαδή τοίχος. Ταυτόχρονα αφαιρέθηκαν οι κίονες και τα καμπύλα επιστύλια στις όψεις των ισογείων κογχών, οι οποίες διανοίχτηκαν προς τον δακτύλιο. Έτσι στον αρχικό χώρο του ναού προστέθηκε ένας περίπατος, μια κυκλική δηλαδή ισόγεια στοά που διπλασίαζε σχεδόν το εμβαδόν του, ώστε να εξυπηρετείται καλύτερα το μεγάλο πλήθος των χριστιανών. Η στέγη του νέου κυκλικού τοίχου έφτανε περίπου ως το ύψος της βάσης των μεγάλων παραθύρων του ναού.

Στη μεγάλη δυτική κόγχη, απέναντι από το ιερό ανοίχτηκε νέα είσοδος και μπροστά από αυτήν κατασκευάστηκε ένας νάρθηκας. Η νότια είσοδος δεν αχρηστεύτηκε, αλλά τονίστηκε περισσότερο με την προσθήκη πρόπυλου, το οποίο είχε την μορφή στοάς και πλαισιωνόταν από ένα

κυκλικό παρεκκλήσιο στην ανατολική και ένα οκταγωνικό κτίσμα στην δυτική πλευρά. Έτσι η επικοινωνία ανάμεσα στη Ροτόντα και το θριαμβευτικό τόξο τουλάχιστον εξακολουθούσε να υπάρχει, γεγονός που θα μπορούσε να σημαίνει ότι ο ναός έγινε επίσημη εκκλησία και του χριστιανικού αυτοκράτορα.

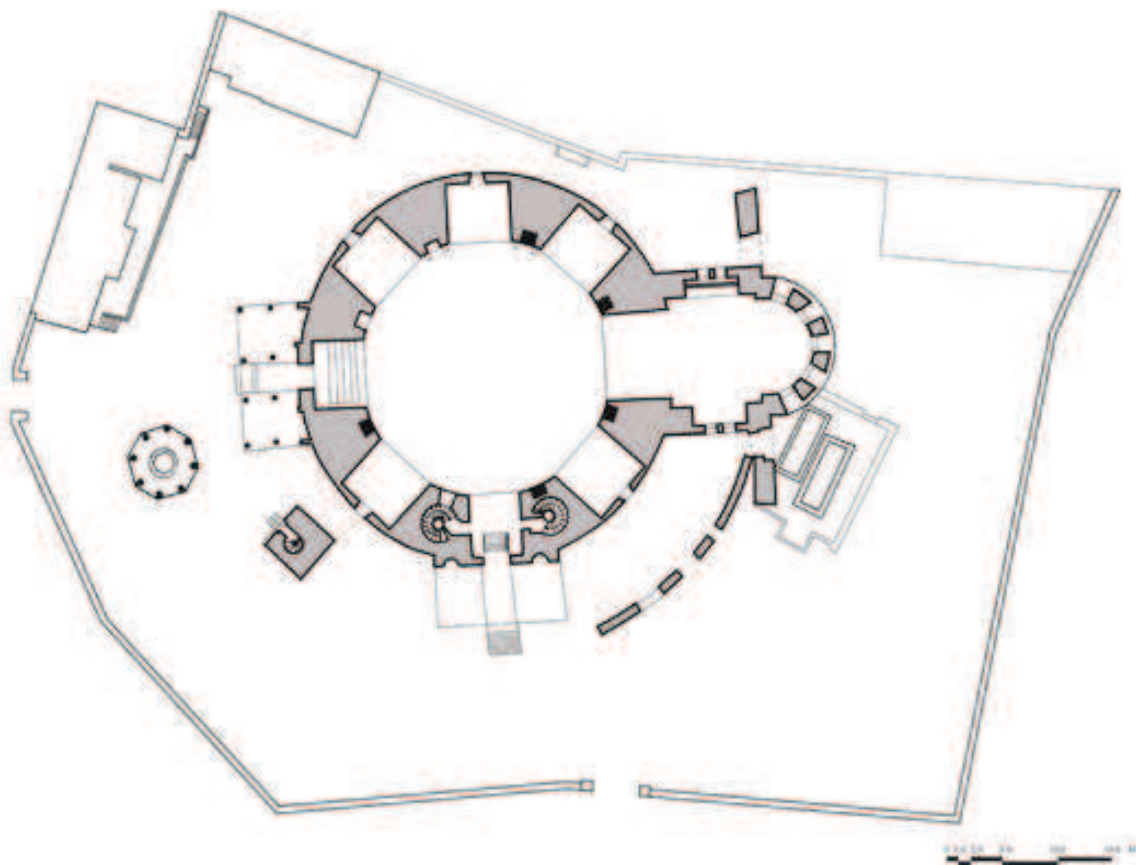
Σχ.3.7 Τομή της Ροτόντας κατά τα βυζαντινά χρόνια

Ταυτόχρονα με την κατασκευή της Ροτόντας σε χριστιανική εκκλησία κλείστηκε και το οπαίο στην κορυφή του τρούλου. Αυτό γίνεται φανερό από τα σφραγίσματα των πλίνθων της τοικοποιίας του, τα οποία είναι ίδια με εκείνα των πλίνθων που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του ιερού και του εξωτερικού κυκλικού τοίχου. Με τις ανασκαφικές έρευνες διαπιστώθηκε ότι στην θέση της ανατολικής και δυτικής εξέδρας του περιβόλου κτίστηκε από μια κρύπτη, μια υπόγεια δηλαδή κατασκευή για την τοποθέτηση αγίων λειψάνων. Κάθε μια από τις κρύπτες επικοινωνούσε με το ναό, για να διευκολύνεται η λειτουργική πομπή, που αποτελούσε ουσιώδες μέρος της λατρείας των αγίων λειψάνων.

Οι κρύπτες που αντικατέστησαν τις παλαιές εξέδρες του τεμένους καθώς και η ορθογώνια αψιδωτή αίθουσα του ιερού στα ανατολικά της Ροτόντας, έδωσαν στο κτίριο έναν ευκρινή άξονα από δυτικά προς ανατολικά. Ωστόσο ο νέος εκκλησιαστικός άξονας δεν κατέργησε τον παλιό αυτοκρατορικό από βορά προς νότο, αλλά διασταυρώθηκε με αυτόν.

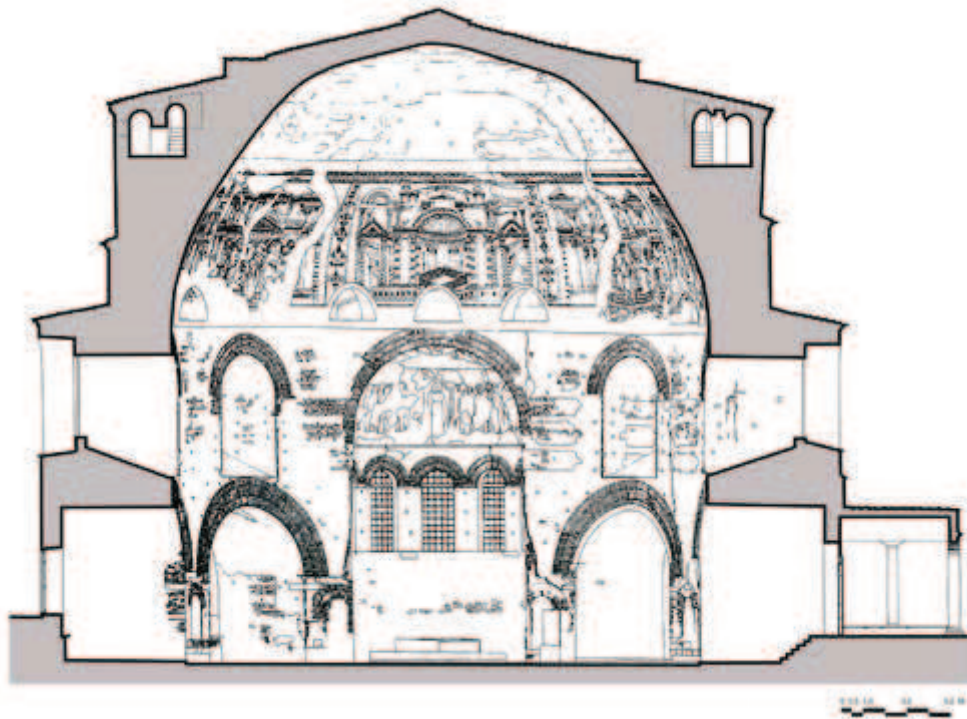
3. Η σημερινή μορφή του Μνημείου

Από τις αλλαγές που έγιναν στην Ροτόντα κατά τα Βυζαντινά χρόνια, μπορεί να δει κανείς σήμερα μόνο το ιερό. Σε μια περίοδο που δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια αλλά που τοποθετείται με πιθανότητα στον 11^ο αιώνα, κατέπεσε -ίσως σε κάποιο σεισμό- ένα μέρος από την βάση του τρούλου και του θριαμβευτικού τόξου, τα οποία και ανακατασκευάστηκαν. Με την ευκαιρία των εργασιών αυτών φαίνεται ότι προστέθηκαν και οι δυο εγκάρσιες αντηρίδες για να προφυλάξουν το ιερό από μια ενδεχόμενη κατάρρευση (Σχ.3.8 και Σχ.3.9).

Σχ.3.8 Κάτοψη της Ροτόντας όπως είναι σήμερα

Ο κυκλικός τοίχος που έχει προστεθεί γύρω από τον ναό, καθώς και ο νάρθηκας και το πρόπυλο της νότιας εισόδου πιθανόν να καταστράφηκαν σε κάποιο σεισμό πριν από τον 9^ο αιώνα. Πάντως στα 1951, όταν δηλαδή ο ναός μετατράπηκε σε τζαμί, δεν πρέπει να σώζονταν, γιατί ο μιναρές είναι κτισμένος μέσα στο χώρο της κυκλικής στοάς.

Σχ.3.9 Τομή της Ροτόντας όπως είναι σήμερα

Η τουρκοκρατία δεν αλλοίωσε βασικά το μνημείο, οπωσδήποτε όμως, άφησε τα σημάδια της. Εξωτερικά βλέπει κανείς τον μιναρέ - τον μοναδικό που σώζεται στην Θεσσαλονίκη - έργο του Σινάν Πασά ,τη φιάλη στα νοτιοδυτικά της δυτικής εισόδου, καθώς και τα δυο προστώα που στήθηκαν μπροστά από την νότια και δυτική είσοδο. Επίσης πρέπει να αναφερθεί και ο μικρός περίβολος, έξω από τη νότια γωνία της κόγχης του ιερού, που περικλείει τους μαρμαρίνους τάφους του Hortacı Efendi και του άγνωστου κατά τα αλλά Yusuf Bey. Ο τελευταίος κατασκεύασε και τον τάφο του Hortacı, όπως μαρτυρεί η επιγραφή στο υπέρθυρο της εισόδου στον περίβολο.

Στο εσωτερικό του ναού είναι ακόμα ορατή η βάση του mihrab (κόγχη σε ένα τζαμί, προσανατολισμένη προς τη Μέκκα, από όπου ο ιμάμης κατευθύνει την προσευχή) στην αψίδα του ιερού, καθώς και τα ίχνη γύρω γύρω στους τοίχους από την υπερύψωση του δαπέδου που έκαναν οι Τούρκοι.

4. Ο Διάκοσμος του Βυζαντινού Ναού

Οι χριστιανοί πέρα από τις τροποποιήσεις που έκαναν στο ναό, συμπλήρωσαν και την πολύχρωμη ορθομαρμάρωση των εσωτερικών τοίχων και διακόσμησαν τον τρούλο, τα εσωρράχια των καμαρών στο ισόγειο και τις φωτιστικές θυρίδες στη βάση του τρούλου με εξαιρετα ψηφιδωτά. Η γενικά αποδεκτή χρονολογία για τον εσωτερικό διάκοσμο, όπως και για τη μετατροπή του κτιρίου σε χριστιανική εκκλησία είναι τα τέλη του 4^{ου} αιώνα, παρόλο που νεότεροι μελετητές προτιμούν μια οψιμότερη χρονολόγηση στον 5^ο ή και στον 6^ο αιώνα ακόμη. Η τοιχογραφία της Αναλήψεως, που παριστάνεται στο τετρατοσφαίριο της κόγχης του ιερού, έγινε αργότερα, κατά την μεσοβυζαντινή περίοδο.

i. Ορθομαρμάρωση

Σήμερα η εσωτερική επιφάνεια των τοίχων είναι εντελώς γυμνή. Οι πολυάριθμες όμως τρύπες και τα καρφιά που διακρίνονται στους τοίχους σε συνδυασμό και με τα ανασκαφικά ευρήματα δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για την επένδυση των τοίχων από το δάπεδο ως την γένεση του τρούλου με πολύχρωμες μαρμάρινες πλάκες. Ο E.Dyggve παίρνοντας ως βάση τις τρύπες και τα καρφιά στους τοίχους, αναπαρέστησε με την παραμικρή λεπτομέρεια το σχέδιο της ορθομαρμαρώσεως.

Οι τοίχοι χωρίζονταν με ψευτοπαραστάδες και οριζόντιες ταινίες σε μεγάλα ορθογώνια τμήματα, ενώ τα διάφορα τοξωτά ανοίγματα πλαισιώνονταν από τοξωτές επίσης ταινίες. Στα μεγάλα διάχωρα ,που σχημάτιζαν οι οριζόντιες και κάθετες μαρμάρινες ταινίες, ήταν τοποθετημένα ομφάλια με πολύχρωμα μαρμαροθετήματα και ποικίλα σχέδια.

ii. Ψηφιδωτά

Η ψηφιδωτή διακόσμηση του Αγίου Γεωργίου δεν σώζεται σε ολοκληρωμένη μορφή σήμερα. Ο καθαρισμός όμως και οι στερεώσεις, που έγιναν το 1953, δίνουν στον επισκέπτη τη δυνατότητα να χαρεί τον πλούτο και την ομορφιά των χρωμάτων των ψηφιδωτών που έχουν απομείνει. Τη σημασία τους μπορεί να εκτιμήσει κανείς καλύτερα ,αν λάβει υπόψη του ότι είναι τα αρχαιότερα εντοίχια ψηφιδωτά της ανατολής, έργα ενός μεγάλου καλλιτεχνικού εργαστηρίου της Θεσσαλονίκης.

Τα ψηφιδωτά που έχουν διατηρηθεί αποτελούν με βάση τα θέματα τους, δυο μεγάλες ομάδες: στην πρώτη υπάγονται αυτά που κοσμούν τις φωτιστικές θυρίδες του τρούλου και τα εσωρράχια των καμαρών στη βάση του κτιρίου, στη δεύτερη ομάδα ανήκουν οι μεγάλες συνθέσεις στην κάτω ζώνη και την κορυφή του τρούλου.

Τα ψηφιδωτά της πρώτης ομάδας έχουν χαρακτήρα διακοσμητικό. Τα θέματα τους είναι είτε γεωμετρικά είτε παρμένα από τον ζωικό και φυτικό κόσμο: τεμνόμενοι κύκλοι, φατνώματα οροφής, φολιδωτά κοσμήματα, καθώς και πουλιά, κάνιστρα γεμάτα καρπούς και αγγεία με λουλούδια απλώνονται σε όλη την επιφάνεια των εσωραχίων (Εικ.3.11, Εικ.3.12).

Εικ.3.10, 3.11 Εσωρράχιο καμάρας νοτιοανατολικής κόγχης

Μόνο η διακόσμηση της νότιας καμάρας ξεχωρίζει: στον αργυρό κάμπο του ψηφιδωτού λάμπει ένας μεγάλος λατινικός σταυρός, που πλαισιώνεται γύρω γύρω από αστέρια, πουλιά με ταινίες στο λαιμό τους, άνθη και καρπούς, τοποθετημένα με σχετική συμμετρία (Εικ.3.12).

Εικ.3.12 Εσωρράχιο καμάρας νότιας κόγχης

Η ομοιότητα ανάμεσα στο ψηφιδωτό διάκοσμο των φωτιστικών θυρίδων και των εσωρραχιών των μεγάλων καμαρών περιορίζεται μόνο στα θέματα .Ο χρωματισμός τους όμως είναι τελείως διαφορετικός. Στις μεγάλες καμάρες κυριαρχούν τα έντονα χρώματα, όπως κόκκινο βαθύ ,πράσινο και γαλάζιο σε χρυσό ή αργυρό κάμπο. Αντίθετα στα φωτιστικά ανοίγματα του τρούλου έχουν χρησιμοποιηθεί απαλότερα χρώματα: πράσινο ανοιχτό, πρασινοκίτρινο, λεμονί και ρόδινο πάνω σε ένα βάθος από λευκές μαρμάρινες ψηφίδες. Η χρωματική αντίθεση δεν είναι τυχαία, αλλά οφείλεται στη διαφορά του φωτισμού. Οι τοξωτές δηλαδή θυρίδες του τρούλου δεν διακοσμήθηκαν με ζωηρά χρώματα, διότι έρχονταν σε άμεση επαφή με το φώς σε αντίθεση με τις κάτω καμάρες που δέχονταν έμμεσο φώς. Και στις δυο περιπτώσεις όμως η χρωματική ποικιλία και ο πετυχημένος συνδυασμός μικρών και μεγάλων ψηφίδων δημιουργούν την εντύπωση ζωγραφικής παραστάσεως περισσότερο παρά μωσαϊκού.

Τα θέματα και η φυσιοκρατική απόδοση των ψηφίδων της ομάδας αυτής προέρχονται από την μεγάλη καλλιτεχνική παράδοση των ελληνιστικών χρόνων. Τα ίδια θέματα συνηθίζονται τόσο σε ψηφιδωτά δάπεδα όσο και σε υφαντά της εποχής αυτής, Ο τεχνίτης όμως του Αγίου Γεωργίου προσπάθησε, με την κατάλληλη επιλογή πτηνών και καρπών και την τοποθέτηση του μεγάλου σταυρού στη νότια καμάρα, να δώσει κάποιον θρησκευτικό συμβολισμό στις διακοσμητικές αυτές παραστάσεις.

Στη δεύτερη ομάδα ψηφιδωτών του Αγίου Γεωργίου (Ροτόντα) συγκαταλέγονται, όπως είπαμε, τα ψηφιδωτά του τρούλου, τα οποία χωρίζονται σε τρεις επάλληλες ζώνες. Από αυτές η κάτω είναι πλατύτερη και καλύτερα διατηρημένη και ήταν το μοναδικό ορατό τμήμα των ψηφιδωτών του τρούλου ,πριν από τον καθαρισμό στα 1952 - 1953. Η πλατιά ζώνη ,που είναι γνωστή ως ζωφόρος των μαρτύρων ,έχει σαν βάση της μια ψηφιδωτή πάλι ταινία από προεξέχοντες γεισηπόδες, που συνδέονται μεταξύ τους με μικρά τόξα. Τα χρώματα των ψηφιδωτών είναι πολύ έντονα: κόκκινο, χρυσό, γαλάζιο, πράσινο και κίτρινο. Η ταινία αυτή με τα ζωηρά χρώματα και την ισχυρή προοπτική απόδοση μοιάζει περισσότερο με αρχιτεκτονικό γλυπτό και αποτελεί κατά κάποιο τρόπο τη μετάβαση από την ορθομαρμάρωση των τοίχων στον ψηφιδωτό διάκοσμο του τρούλου. Η κύρια ζώνη διαιρείται σε οκτώ ίσια διάχωρα, ανάμεσα στα οποία μεσολαβούν κάθετες ταινίες σαν παραστάδες, που κοσμούνται με επάλληλα φύλλα σχηματοποιημένης άκανθας και ανακρατούν πλούσια διακοσμημένο γείσο (Εικ.3.13, Εικ.3.14). Το γείσο συνθέτουν μια σειρά αστραγάλων, γεισηπόδισμα, ιωνικό κυμάτιο και τέλος μια ταινία από αντιμέτωπα μοτίβα σε σχήμα S. Το αρχιτεκτονικό αυτό πλαίσιο ,που καθορίζει την άνω απόληξη της ζώνης συνθέτουν χρυσές και αργυρές ψηφίδες και άλλες σε βαθύ και ανοιχτό θαλασσί, κόκκινο, βαθύ γαλάζιο και μαύρο.

Σε κάθε διάχωρο το αρχιτεκτονικό βάθος αποτελούν διώροφα οικοδομήματα, που εδράζονται πάνω σε χαμηλό πόδιο. Απεικονίζονται τέσσερις αρχιτεκτονικοί τύποι κτιρίων - με μικρές παραλλαγές μεταξύ τους - που επαναλαμβάνονται κατά ζεύγη. Έτσι το ΒΑ διάχωρο αντιστοιχεί με το ΝΑ, το Β με το Ν (Εικ.3.14) και το ΒΔ με το ΝΔ (Εικ.3.13) .Το ανατολικό διάχωρο έχει καταστραφεί, θα πρέπει όμως κι αυτό να ανταποκρινόταν προς το δυτικό ,στη θέση που σήμερα υπάρχει μια απομίμηση με ελαιογραφία, που έγινε από τον Ιταλό S.Rossi στα 1889. Στο κέντρο των αρχιτεκτονικών αυτών συνθέσεων, που αστράφτουν από το χρυσάφι και το ασήμι και από όλων των χρωμάτων, τους τόνους, βρίσκεται πάντα μια αψίδα, εξέδρα ή άνοιγμα. Η κεντρική αυτή αρχιτεκτονική μορφή πλαισιώνεται από πυργωτές κατασκευές με ραβδωτούς και στριφτούς κίονες ή πεσσούς, που υποβαστάζουν τα τόξα, τριγωνικά αετώματα, θόλους και αβαθείς καμάρες. Όλα αυτά είναι διακοσμημένα με μαργαριτάρια και κάθε είδους πολύτιμα πετράδια και αρχιτεκτονικά κοσμήματα. Τα πλούσια παραπετάσματα ανάμεσα στους κίονες, τα καντήλια που κρέμονται από τους θόλους, τα αγγεία και οι σταυροί στις στέγες, τα παγώνια και τα άλλα πουλιά με τα πολύχρωμα φτερά, αυξάνουν τη μεγαλοπρέπεια της όλης σκηνής.

Εικ.3.13 Νοτιοδυτικό διάχωρο της ζωφόρου των μαρτύρων

Εικ.3.14 Νότιο διάχωρο της ζωφόρου των μαρτύρων

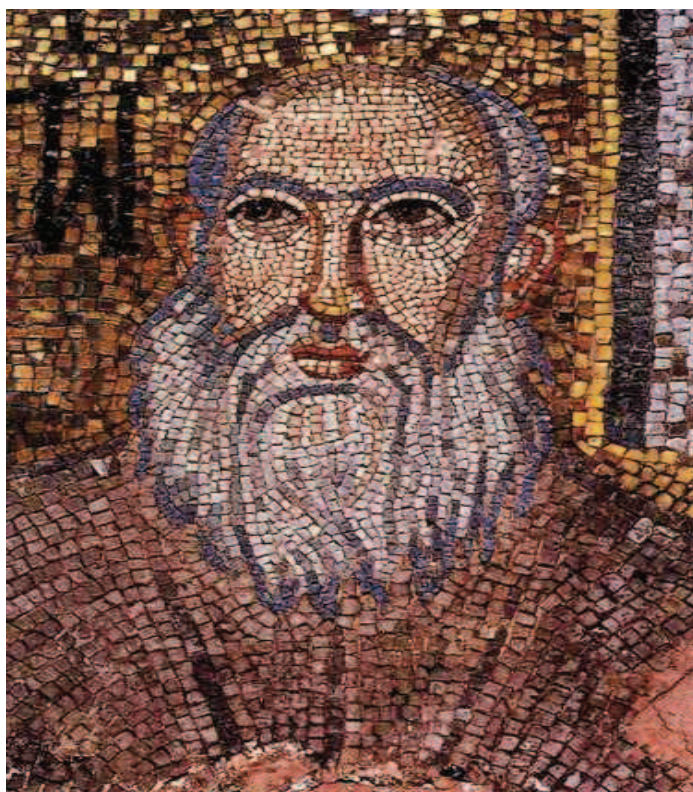
Στο βόρειο και νότιο διάχωρο (Εικ.3.14) ακριβώς κάτω από την κεντρική αψίδα, υπάρχει ένα κιβώριο με εξαγωνικό ουρανό και ένα μεγάλο σταυρό, πάνω στον οποίο κατεβαίνει το Άγιο Πνεύμα, μπροστά στο κέντρο του βορειοδυτικού και νοτιοδυτικού διαχώρου (Εικ.3.13) ένα κιβώριο με σφαιρικό ουρανό καλύπτει μια τράπεζα με ένα κλειστό πολυποίκιλτο βιβλίο, προφανώς ευαγγέλιο. Στο δυτικό διάχωρο τη θέσει του κιβωρίου έχει πάρει ένα χαμηλό φράγμα από θωράκια, σαν αυτό των παλαιοχριστιανικών τέμπλων. Κατά την επικρατέστερη άποψη ο πυρήνας των αρχιτεκτονημάτων απεικονίζει το ιερό μιας χριστιανικής εκκλησίας. Την ερμηνεία ενισχύουν τόσο οι άγιες τράπεζες με τους σταυρούς και τα ευαγγέλια ,όσο και τα πολυτελή βήλα και τα κιγκλιδώματα. Ορισμένοι, προχωρώντας ακόμα περισσότερο, υποστηρίζουν ότι τα αρχιτεκτονήματα απεικονίζουν όχι μόνο το ιερό βήμα, αλλά ολόκληρη την εκκλησία και μάλιστα την ουράνια εκκλησία, αντίτυπο της οποίας είναι και η επίγεια.

Ως προς την μορφή τα κτίρια μοιάζουν περισσότερο με μια προοπτικά δοσμένη πρόσοψη, στην οποία κυριαρχεί η συμμετρία και η μεγαλοπρέπεια. Οι διώροφες κατασκευές με την τριμερή διαίρεση, που περιγράψαμε παραπάνω, είναι ένα στοιχείο πολύ συνηθισμένο στα ρωμαϊκά χρόνια, που έχει όμως βαθιές ρίζες στον ελληνικό κόσμο. Έτσι οι προσόψεις των τάφων, που είναι λαξευμένες στους βράχους του Khaszne και El Deir της Πετραίας Αραβίας παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες με τα αρχιτεκτονήματα του Αγίου Γεωργίου. Την ίδια μορφή συναντάμε και σε δημόσια κτίρια - όπως στην βιβλιοθήκη της Εφέσου και την Αγορά της Μιλήτου - αλλά και σε τοιχογραφίες της Πομπηίας και της Ρώμης. Παρόμοιες διαμορφώσεις έχουν και οι *scenae frontis*, οι προσόψεις δηλαδή της σκηνής των θεάτρων των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Στα παραδείγματα που αναφέραμε αλλά και σε πραγματικές παλαιοχριστιανικές εκκλησίες της Συρίας και της Παλαιστίνης, θα πρέπει να αναζητηθούν τα πρότυπα όπου εμπνεύστηκε ο τεχνίτης του Αγίου Γεωργίου.

Στο πρώτο επίπεδο των αρχιτεκτονημάτων στέκονται όρθιοι δυο ή τρεις μάρτυρες χωρίς φωτοστέφανο, με υψωμένα τα χέρια σε στάση δεήσεως, είναι όλοι άγιοι που έχουν καταγωγή τους από την Ανατολή, η λατρεία τους όμως ήταν γενικευμένη σε όλη την αυτοκρατορία, δίπλα στον καθένα είναι γραμμένο το όνομα, το επάγγελμα και η ημερομηνία του εορτασμού του. Κατά τον τρόπο αυτό δημιουργείται ένα μνημειώδες εικονογραφημένο ημερολόγιο, που παρουσιάζεται ίσως για πρώτη φορά στην χριστιανική τέχνη. Η εκλογή έγινε από τις διάφορες κατηγορίες των μαρτύρων, για να αντιπροσωπεύσουν όλους τους μάρτυρες που η μνήμη τους τιμάται και στους δώδεκα μήνες του έτους και που αποτελούν την ουράνια εκκλησία. Σήμερα σώζονται δεκαπέντε άγιοι και μικρά τμήματα ενός επιπλέον ζευγαριού.

Μερικοί από τους αγίους που εικονίζονται παρακάτω, ήταν στην επίγεια ζωή τους κληρικοί, όπως ο Ρωμανς στο Δ διάχωρο (σώζεται μόνο η επιγραφή του), ο αδιάγνωστος άγιος στο ΒΔ και οι Φίλιππος (Εικ.3.15) και Κύριλλος στο ΒΑ.

Οι πιο πολλοί όμως ήταν στρατιώτες, όπως ο Λέων (Εικ.3.16) στο ΝΑ διάχωρο, ο Ονησιφόρος (Εικ.3.17) στο Ν, ο αδιάγνωστος άγιος και ο Ευκαρπίων στο Δ, οι Βασιλίσκος (Εικ.3.18) και Πρίσκος (Εικ.3.19) στο Β και ο Θερινός (Εικ.3.30) στο ΒΑ. Έχουμε ακόμα δυο γιατρούς, τους Κοσμά (Εικ.3.21) και Δαμιανό στο ΝΔ διάχωρο, έναν αυλήτη, τον Φιλήμονα στο ΝΑ και τέλος έναν υπηρέτη τον Πορφύριο (Εικ.3.22) στο Ν.

Εικ.3.15 Ψηφιδωτό Φιλίππου (κληρικός)

Εικ.3.16 Ψηφιδωτό του Λέων (στρατιώτης)

Εικ.3.17 Ψηφιδωτό Ονησιφόρου (στρατιώτης)

Εικ.3.18 Ψηφιδωτό Βασιλίσκου (στρατιώτης)

Εικ.3.19 Ψηφιδωτό Πρίσκου (στρατιώτης)

Εικ.3.20 Ψηφιδωτό Θερινού (στρατιώτης)

Εικ.3.21 Ψηφιδωτό Κοσμά (ιατρός)

Εικ.3.22 Ψηφιδωτό Πορφύριου (υπηρέτης)

Οι ιερείς και οι μη στρατιωτικοί άγιοι φορούν ποδήρη χιτώνα και φαιλόνιο, ενώ οι στρατιώτες είναι ντυμένοι με μακρύ χιτώνα, ζωσμένο στη μέση και Χλαμύδα που πορπώνεται στον δεξιό ώμο. Οι τελευταίοι έχουν μπροστά στο στήθος τους το «ταβλίον», ένα ρομβοειδές ύφασμα δηλωτικό του αξιώματος τους. Ο αδιάγνωστος άγιος στο ΒΔ διάχωρο και ο γιατρός Κοσμάς στο ΝΔ, φορούν γκριζόασπρα φαιλόνια με μενεξελιές αποχρώσεις, ενώ το φαιλόνιο του Δαμιανού (ΝΔ διάχωρο) παρουσιάζει σκιές με πρασινοκίτρινους τόνους. Όλοι οι άλλοι κληρικοί και μη στρατιωτικοί άγιοι έχουν πορφυρά, μενεξελιά φαιλόνια με πτυχώσεις και σκιές σε αρκετές διαβαθμίσεις του ίδιου χρώματος. Από τους στρατιωτικούς άγιους ο Λέων (ΝΑ διάχωρο) και Ευκαρπίων (Δ διάχωρο) είναι ντυμένοι με χλαμύδες από το ίδιο βαθύ μενεξελί χρώμα, ενώ οι υπόλοιποι στρατιωτικοί άγιοι φορούν ολόασπρες χλαμύδες με αποχρώσεις ασημένιες, γκρίζες, μενεξελιές και κίτρινες.

Ο τεχνίτης δεν ενδιαφέρεται καθόλου για την απόδοση των όγκων του σώματος, το οποίο χάνεται κυριολεκτικά κάτω από τα πλούσια πτυχολόγια των ενδυμάτων. Όλη την προσπάθεια του την έχει συγκεντρώσει στο να απεικονίσει την πνευματική έκφραση και την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του κάθε προσώπου. Έτσι μας παρουσίασε μια σειρά από θαυμάσια πορτραίτα με κοντή κόμμωση - άλλοτε ίσια και άλλοτε σπαστή - με λεπτά χαρακτηριστικά και μεγάλα μάτια, που ατενίζουν εκστατικά τον κόσμο. Στα πορτραίτα εκπροσωπούνται όλες οι ανθρώπινες ηλικίες: νέοι, μεσήλικες και γέροι. Στα πρόσωπα μερικών μαρτύρων είναι αποτυπωμένη μια κλασική ομορφιά και αρμονία, όπως του Ονησιφόρου και Πορφύριου. Σε άλλα πάλι παρατηρεί κανείς μια σεμνότητα και μειλιχιότητα που ταιριάζει σε άγιους, όπως του Κοσμά, του αδιάγνωστου αγίου και του επισκόπου Φιλίππου. Τέλος υπάρχουν και πρόσωπα, στα οποία διακρίνει κανείς, μια αθωότητα και παιδιάστικη καλοσύνη, όπως του Λέοντα και του Πρίσκου.

Εκείνο που αξίζει ιδιαίτερα να τονιστεί είναι η μεγάλη χρωματική ποικιλία των ψηφίδων που έχουν χρησιμοποιηθεί για την απόδοση των λεπτομερειών του προσώπου και κυρίως των μαλλιών και της γενειάδας. Αν και τα χρώματα είναι αφύσικα - κόκκινο, κίτρινο, πορτοκαλί και μενεξελί για την κόμη, βαθύ γαλάζιο για τα γένια - παρόλα αυτά είναι τόσο σοφά συνδυασμένα, ώστε όχι μόνο δεν ενοχλούν, αλλά αντίθετα χαρίζουν μια σπάνια αισθητική απόλαυση. Οι μορφές των αγίων πέρα από τα ιδιαίτερα υποκειμενικά χαρακτηριστικά τους, έχουν κοινά γνωρίσματα τα μικρά κεφάλια σε σχέση με το σώμα και τα πρόσωπα που αποδίδουν πλαστικά, χωρίς έντονα και βαθύχρωμα περιγράμματα.

Εικ.3.23 Η «δόξα» του Χριστού με τους αγγέλους στον ομφαλό του τρούλου

Η μεσαία ζώνη του τρούλου είναι σχεδόν εξολοκλήρου κατεστραμμένη. Σώζεται μόνο το κάτω τμήμα της, που έχει στο έδαφος του, χαμηλή χλόη ή θαμνοειδή φυτά, ανάμεσα στα οποία διακρίνονται είκοσι δυο ή είκοσι τέσσερα ζεύγη ποδιών και κάπου κάπου σημαντικό μέρος από το ένδυμα των μορφών. Οι μορφές κατανεμημένες σε ομάδες από τρία πρόσωπα, φαίνεται ότι παρουσίαζαν έντονη κίνηση, αντίθετα με την βαθιά σιωπή που επικρατούσε στην ζώνη των μαρτύρων. Πρόκειται για ένα σμήνος λευκοντυμένων αγγέλων σε ελεύθερες στάσεις δοξολογίας και με το κεφάλι στραμμένο πιθανώς προς τον Χριστό. Ο οποίος παριστάνεται στον ομφαλό του τρούλου μέσα σε μια λαμπρή «δόξα», που τη συνθέτουν τα χρώματα του ουράνιου τόξου, ένα στεφάνι με όλων των εποχών τους καρπούς και τα λουλούδια και πολυάκτινα αστέρια που εγγράφονται σε κύκλο, από τα οποία σώζονται δέκα τέσσερα (Εικ.3.23). Το στεφάνι της «δόξας» ανακρατούν τέσσερις άγγελοι που πετούν, τοποθετημένοι στους διαγώνιους άξονες του ναού. Σώζονται σε ψηφιδωτό τα κεφάλια τριών αγγέλων, τα χέρια τους και τα οριζόντια ανοιγμένα δυνατά φτερά τους. Στα πρόσωπα τους είναι αποτυπωμένη η ουράνια γαλήνη και ομορφιά (Εικ.3.24). Από την κυκλική κίνηση των σωμάτων διατηρούνται μόνο φευγαλέες γραμμές του προσχεδίου με κάρβουνο πάνω στις πλίνθους του τρούλου.

Εικ.3.24 Λεπτομέρεια από την «δόξα» του Χριστού με τους αγγέλους στον ομφαλό του τρούλου

Ανάμεσα στους δύο αγγέλους προς το μέρος του ιερού εικονίζεται το μυθικό πτηνό φοίνικας. Το σώμα του προβάλλεται πάνω σε ένα ερυθρό δίσκο από το κέντρο του οποίου ξεχύνεται δέσμη φωτεινών ακτινών. Στο κέντρο της «δόξας», σε αργυρό κάμπο, στέκονταν όρθιος ο Χριστός, προβάλλοντας ελαφρά το δεξί πόδι και υψώνοντας το δεξί χέρι σε χειρονομία θριάμβου με το άλλο κρατούσε μια σταυροφόρα ράβδο, σύμβολο της νίκης του. Φορούσε έναν μακρύ ανεμιζόμενο χιτώνα. Αντίθετα με τους μάρτυρες, το κεφάλι του Χριστού περιβαλλόταν από χρυσό φωτοστέφανο. Το αγένειο πρόσωπο του πλαισίωναν μακριά μαλλιά, που έπεφταν πλούσια στους ώμους. Αυτός είναι ο τύπος του λεγόμενου νεανικού Χριστού, που τον ξέρουμε και από άλλες ανάλογες παραστάσεις. Εδώ παρουσιάζεται σαν θριαμβευτής, σαν νικητής του θανάτου και της ζωής, όπως αποδεικνύεται τόσο από την στάση του όσο και από την σταυροφόρα ράβδο που κρατά. Την εσχατολογική σημασία της παραστάσεως τονίζει ακόμη περισσότερο και η παρουσία του φοίνικα, που συμβολίζει την αιωνιότητα και την αθανασία.

Από την μορφή του Χριστού έχουν απομείνει μόνο τα δάχτυλα του δεξιού χεριού, ένα μικρό μέρος από το φωτοστέφανο και η κορυφή της σταυροφόρας ράβδου του. Τα υπόλοιπα μπορούν να συμπληρωθούν από τα περιγράμματα με κάρβουνο που διακρίνονται πάνω στην τοιχοποιία, τα οποία ήταν καθοδηγητικά για τον τεχνίτη και πολύ διδακτικά για μας, γιατί έτσι διαπιστώνουμε ότι η σύνθεση των ψηφιδωτών γίνονταν στο έδαφος τμηματικά και ακολουθούσε η προσαρμογή τους στην αντίστοιχη θέση του

τοίχου. Αυτό γίνεται φανερό και από τα καρφιά με κεφάλι σε σχήμα Τ ή Γ που σώζονται στον τρούλο και είχαν προορισμό να συγκρατούν το κονίαμα.

Τελειώνοντας την εξέταση των ψηφιδωτών του τρούλου πρέπει να παρατηρήσουμε ότι όλα δένονταν σε ένα ενιαίο και αδιάσπαστο σύνολο. Ο Χριστός στην κορυφή αποτελεί το ιδεατό κέντρο, γύρω από το οποίο οργανώνεται όλη η διακόσμηση. Η φωτεινή «δόξα» και οι δυο εικονογραφικές ζώνες πιο κάτω συμβολίζουν τη μακαριότητα της ουράνιας εκκλησίας, με τους αγγέλους και όλους τους αγίους, που υμνούν και δοξολογούν τον αναστάνα Χριστό.

iii. Τοιχογραφία της Αναλήψεως

Εκτός από τα μωσαϊκά υπάρχει στον Άγιο Γεώργιο και μια τοιχογραφία, που καλύπτει το τετρατοσφαίριο της κόγχης του ιερού. Δεν σώζεται όμως σε καλή κατάσταση, γιατί είχε επιχριστεί κι αυτή με ασβεστοκονίαμα από τους Τούρκους (Εικ.3.25). Αυτό γίνεται φανερό από τα άφθονα σφυροκοπήματα που διακρίνονται σε όλη την επιφάνεια της. Η τοιχογραφία παριστάνει την Ανάληψη του Χριστού σε δυο επάλληλες ζώνες. Επάνω ο Χριστός κάθεται σε ουράνιο τόξο, μέσα σε φωτεινό ελλειψοειδή δίσκο, που τον ανασηκώνουν δυο άγγελοι. Στην κάτω ζώνη, στον ίδιο άξονα με τον Χριστό, στέκεται ή Παναγία σε στάση δεήσεως, πλαισιωμένη από δυο αγγέλους και από τα ημικόρια των αποστόλων με επικεφαλής τους κορυφαίους Πέτρο και Παύλο.

Πάνω από τον άγγελο που είναι προς τα δεξιά και από τους δυο πρώτους αποστόλους σώθηκε η ακόλουθη ευαγγελική φράση:

«Ούτος ο Ιησούς ο αναληφθείς

αφ' υμών εις τον ουρανόν

ούτος ελεύσεται ον τρόπον

πον εθεάσασθαι πορευόμενον εις τον ουρανόν»

Την παρυφή της τοιχογραφίας περιτρέχει ελικωτός βλαστός.

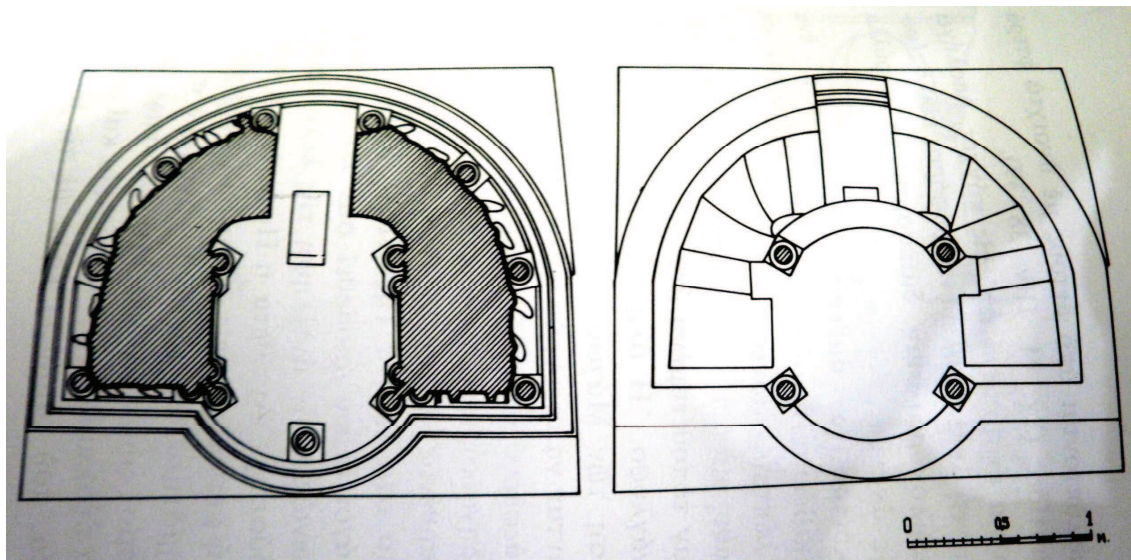
Εικ.3.25 Η τοιχογραφία της Αναλήψεως στο τετρατοσφαίριο της κόγχης του ιερού

Η παράσταση αυτή είναι πολύ αξιόλογη τόσο για την τεχνοτροπία της, όσο και για τη θέση της. Οι μορφές χαρακτηρίζονται από μεγάλα και ζωηρά μάτια, έντονα περιγράμματα για την απόδοση των λεπτομερειών του προσώπου, αδέξιες πτυχές στα ενδύματα, αλλά ταυτόχρονα και από μια ασυνήθιστη ποικιλία και ελευθερία στις στάσεις και τις κινήσεις. Πιθανόν ο τεχνίτης να είχε υπόψη του έργο παλαιότερο, το οποίο όμως δεν μιμήθηκε δουλικά, αλλά το απέδωσε σύμφωνα με το πνεύμα της εποχής του (9^{ος} αιώνας). Μερικοί ερευνητές διαπιστώνουν στενή σχέση ανάμεσα στην Ανάληψη του Αγίου Γεωργίου και στο ψηφιδωτό με το ίδιο θέμα στον τρούλο της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης. Το γεγονός αυτό τους έκανε να διατυπώνουν την άποψη ότι τα δύο έργα είναι σύγχρονα και ίσως μάλιστα να εκτελέστηκαν και από τον ίδιο τεχνίτη.

Η θέση της Αναλήψεως στη κόγχη του ιερού είναι σύμφωνη με την εικονογραφία της εποχής διότι κατά τον 9^ο αιώνα αλλά και λίγο παλαιότερα κατά την εικονομαχία δηλαδή, η Ανάληψη δεν εικονίζεται στον κεντρικό τρούλο αλλά στο τετρατοσφαίριο της κόγχης ή στους κάθετους τοίχους του ιερού. Αργότερα η Ανάληψη μετατοπίζεται στην καμάρα πάνω από το ιερό βήμα.

5. Ο Άμβωνας

Εκεί που ήταν άλλοτε το νότιο πρόθυλο του ναού μπορεί να δει κανείς σήμερα τη μαρμάρινη βάση του άμβωνα. Δυο αρκετά μεγάλα τμήματα του σώματος του είναι εκτεθειμένα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κωνσταντινούπολης όπου τα μετέφεραν οι Τούρκοι το 1900. Πρωτύτερα το ένα βρίσκονταν στον Άγιο Γεώργιο και το άλλο στον Άγιο Παντελεήμονα Θεσσαλονίκης. Το έργο θεωρείται γλυπτικό αριστούργημα τόσο για την σύνθεσή του, όσο και για τη λεπτή επεξεργασία του. Ανήκει στην κατηγορία των αμβώνων που έχουν το σχήμα ανοικτού ριπιδίου. Το σώμα του είναι σκαλισμένο πάνω σε δυο ογκώδη κομμάτια μαρμάρου που στηρίζονταν σε ξεχωριστή βάση. Η κύρια όψη του έχει ημικυκλικό κέντρο και από ένα ευθύγραμμο πτερύγιο δεξιά και αριστερά. Η άνοδος γίνονταν από το πίσω μέρος με μια διπλή κλίμακα (Σχ.3.26).

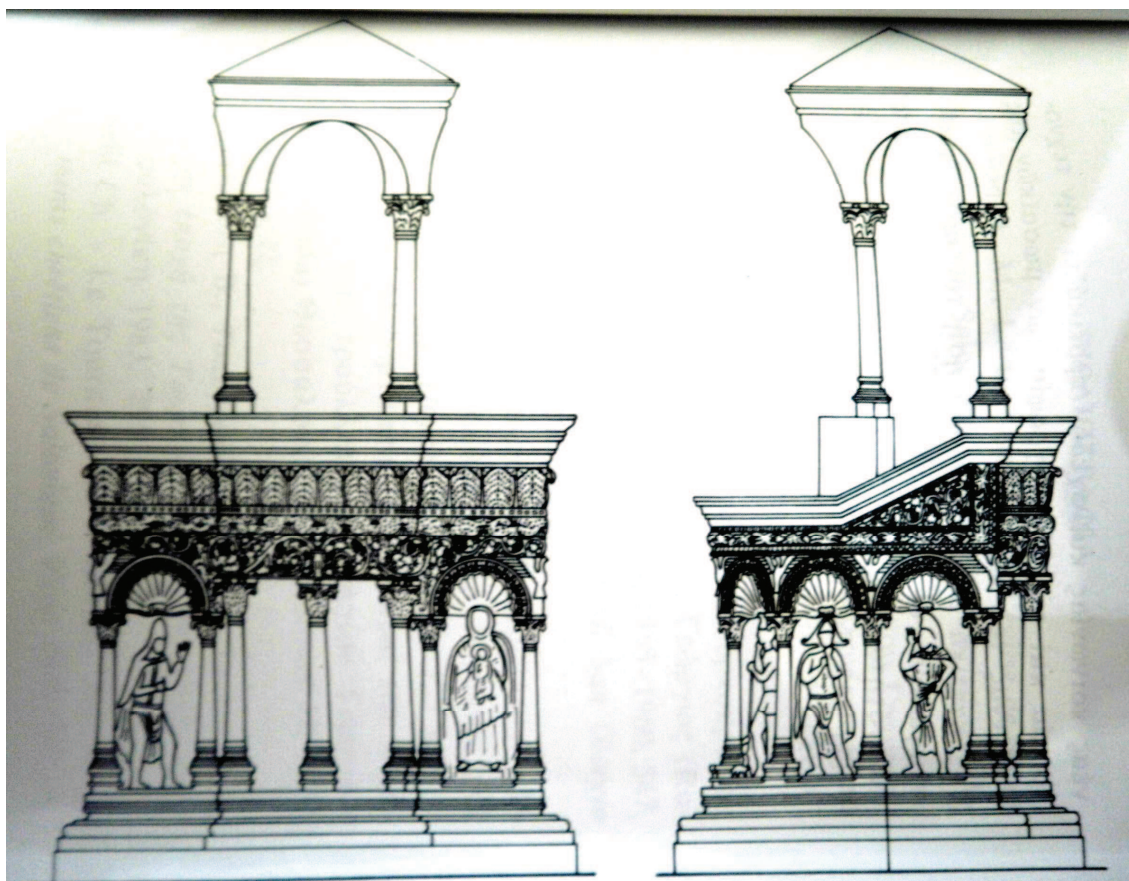

Σχ.3.26 Οριζόντια τομή και κάτοψη της βάσεως του άμβωνα κατά τον Ορλάνδο .

Στο κάτω μέρος της εξωτερικής όψης του άμβωνα ανοίγονταν γύρω γύρω κόγχες, που καλύπτονται από μια αχινάδα και χωρίζονται μεταξύ τους με έναν κορινθιακό κιονίσκο. Τα κενά ανάμεσα στα τόξα, που ενώνουν τους ενδιάμεσους κιονίσκους καλύπτονται από αετούς με ανοιχτά φτερά και κληματίδες (Σχ.3.27).

Η κύρια όψη πάνω από τις κόγχες, απολήγει σε μια κυρτή λεπτοδολεμένη ζωφόρο, που στέφεται από κοιλόκυρτη σίμη, διακοσμημένη με φύλλα πριονωτής άκανθας.

Το κέντρο του άμβωνα στεγάζονταν με ένα κυκλικό κιβώριο ή ουράνιο, που στηρίζονταν σε τέσσερις λεπτούς κίονες.

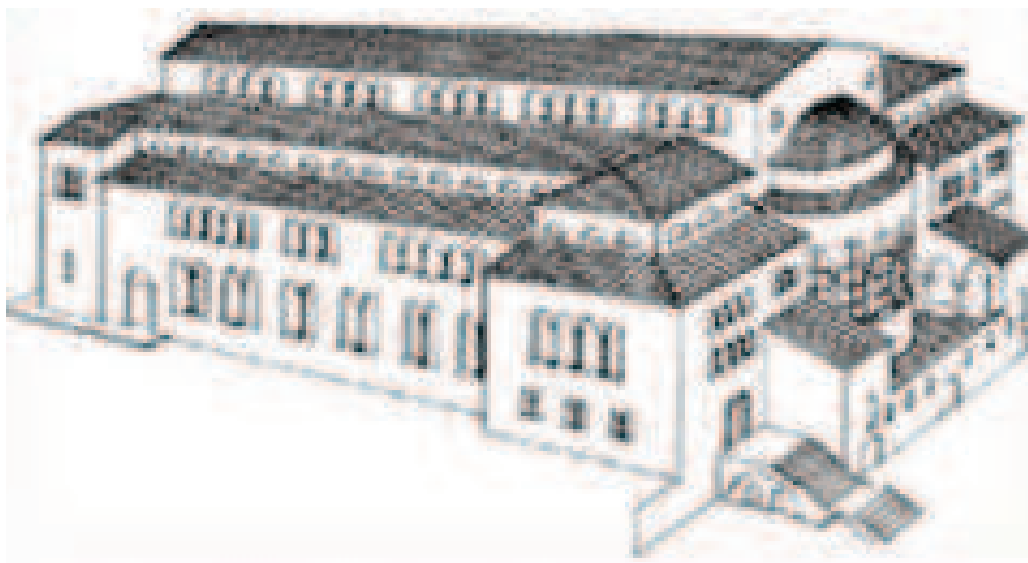

Σχ.3.27 Αναπαράσταση του άμβωνα κατά τον Ορλάνδο .

Σε κάθε μια από τις κόγχες της εξωτερικής όψεως ήταν τοποθετημένη από μια μορφή σε πολύ έξοργο ανάγλυφο. Η όλη σκηνή απεικόνιζε την προσκύνηση των Μάγων, που από το ένα μέρος παριστάνονταν να ερευνούν για τον Χριστό και από τον άλλο να φέρνουν τα δώρα τους σε αυτόν. Ένας άγγελος οδηγούσε τους Μάγους προς το μέρος όπου ήταν η Παρθένος καθισμένη σε θρόνο, κρατώντας τον Χριστό στα γόνατά της.

Οι Μάγοι έχουν αποδοθεί σαν κοινοί άνθρωποι, σύμφωνα με την αντίληψη της ελληνορωμαϊκής παραδόσεως. Αντίθετα η Παναγία και ο Χριστός, με την μετωπική τους στάση και την ιερατική τους επισημότητα, φαίνονται να ανήκουν σε έναν άλλο κόσμο και οι δυο έχουν μια δύσκαμπτη μεγαλοπρέπεια και μια ιερή σοβαρότητα, που ταιριάζει καλά με τις ιδέες της νέας κοινωνίας και σχεδόν προεικάζει την τεχνοτροπία και την εικονογραφία των μωσαϊκών της Ραβέννας του 6^{ου} αιώνα. Σχετικά με την χρονολόγηση του άμβωνα η εκτέλεση του τοποθετείτε στο δεύτερο μισώ του 5^{ου} αιώνα.

3.2 Αρχιτεκτονικές - Οικοδομικές Λεπτομέρειες «Αγίου Δημητρίου»

Σχ.3.28 Προοπτική απεικόνιση του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

Η Βασιλική του Αγίου Δημητρίου αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα βυζαντινά μνημεία της Θεσσαλονίκης. Χτίστηκε δίπλα και ένα μέρος πάνω από το δημόσιο ρωμαϊκό λουτρό επί της οδού του Αγίου Δημητρίου.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Η χρονολογία ανέγερσης του ναού δεν μας είναι επακριβώς γνωστή. Στο κείμενο των θαυμάτων του Αγίου Δημητρίου, διαβάζουμε ότι ο πρώτος ναός οικοδομήθηκε από τον έπαρχο του Ιλλυρικού Λεόντειο το 412-413. Όταν αυτός κάηκε, ανάμεσα στα 628-634, χτίστηκε στη θέση του πεντάκλιτη βασιλική.

Σύμφωνα με κάποιες πηγές ,χτίστηκε πάνω από ένα ρωμαϊκό λουτρό στο οποίο μαρτύρησε ο άγιος το 303. Σύμφωνα με την παράδοση, από το σημείο όπου μαρτύρησε ο άγιος άρχισε να αναβλύζει μύρο. Το 324 που ορίστηκε ο χριστιανισμός σαν επίσημη θρησκεία του κράτους οι Θεσσαλονικείς οικοδόμησαν ένα μικρό τρίκλιτο ναό στο σημείο αυτό. Η φήμη του ναού αυτού σύντομα εξαπλώθηκε σε όλο τον χριστιανικό κόσμο διότι αποδείχτηκε ότι το μύρο είχε ιαματικές ιδιότητες. Προσκυνητές κατέφταναν από όλα τα μέρη του κόσμου για να προσευχηθούν και να θεραπευτούν. Ανάμεσα σε αυτούς προσήλθε και ο έπαρχος του Ιλλυρικού, Λεόντειος. Σύμφωνα με την παράδοση, ο Λεόντειος θεραπεύτηκε από κάποια ανίατη

ασθένεια που τον ταλάνιζε και σε ένδειξη ευγνωμοσύνης προς τον Άγιο, αντικατέστησε το μικρό τρίκλιτο ναό με μια επιβλητική Βασιλική το 413. Η Βασιλική στεκόταν εκεί μέχρι και τα χρόνια του αυτοκράτορα Ηρακλείου (610-641) και κατόπιν καταστράφηκε από φωτιά.

Εικ.3.29 Ο ναός του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης όπως είναι σήμερα

Ο ναός ανοικοδομήθηκε με μερικές διαφοροποιήσεις αμέσως μετά. Το 904 όμως λεηλατήθηκε από τους Σαρακηνούς και λίγο αργότερα το 1185 λεηλατήθηκε ξανά από τους Νορμανδούς. Κατά τη δεύτερη λεηλασία, τα λείψανα του αγίου μεταφέρθηκαν στην Ιταλία από καλόγερους που ήθελαν να τα διασώσουν. Το 13^ο αιώνα ο ναός επισκευάστηκε και ανακαινίστηκε. Την εποχή εκείνη χτίστηκε και το παρεκκλήσι του Αγίου Ευθυμίου στην νοτιοανατολική πλευρά του ναού του Αγίου Δημητρίου από τον πρωτοστράτορα Μιχαήλ Γλαβά Ταρχανειώτη, σύμφωνα με την επιγραφή που βρίσκεται στο παρεκκλήσι. Το 1430, κατά την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Οθωμανούς, ο ναός δέχτηκε μια ακόμα πιο βάναιυση λεηλασία, σε σημείο που οι τοίχοι του έμειναν σχεδόν γυμνοί. Το 1481 τοποθετήθηκε στην αριστερή αρχή του κεντρικού κλίτους του ναού ο τάφος του Λούκα Σπαντούνη, ενός ανθρώπου που προσέφερε αρκετά χρήματα στο ναό. Έπειτα από 12 χρόνια η εκκλησία μετατράπηκε σε μουσουλμανικό τέμενος με το όνομα Κασημιά Τζαμί και παρέμεινε στην κατάσταση αυτή έως την απελευθέρωση της πόλης.

Στη μεγάλη πυρκαγιά, η οποία κατέστρεψε τα 2/3 της πόλης τον Αύγουστο του 1917, το μνημείο σχεδόν αφανίστηκε ακολουθώντας τη μοίρα του σε μια ακόμη πυρκαγιά. Τέλος ο ναός αναστηλώθηκε και παραδόθηκε στους πιστούς στις 26 Οκτωβρίου του 1949, την ημέρα της γιορτής του αγίου.

Η σημερινή εκκλησία εγκαινιάστηκε το 1958. Είναι μια μεγάλη εκκλησία βασιλικού ρυθμού χωρισμένη με 4 κιονοστοιχίες σε 5 διαδρόμους. Λίγο αργότερα το 1978 τα λείψανα του Αγίου επέστρεψαν από το αβαείο του Αγίου Λαυρεντίου στο Κάμπο της Ιταλίας και τοποθετήθηκαν σε μια αργυρή λάρνακα όπου φυλάσσονται ως σήμερα. Από το 1988 το υπόγειο λειτουργεί ως εκθεσιακός χώρος, όπου εκτίθενται συλλογή γλυπτών, κιονόκρανων, θωρακίων και αγγείων από το ναό του Αγίου Δημητρίου. Στην κρύπτη του ναού λειτουργεί μουσειακή έκθεση με τη γλυπτή διακόσμηση του ναού στις διάφορες φάσεις της ιστορίας του. Το 1988 ο ναός ανακηρύχθηκε Μνημείο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς από την UNESCO.

ΟΝΟΜΑΣΙΑ

Ο ναός πήρε το όνομά του από το μαρτύριο του Αγίου Δημητρίου στις αρχές του 4^{ου} αιώνα, ο οποίος ήταν ένας αξιωματούχος ρωμαίος πολίτης. Συνελήφθη από τους στρατιώτες του Γαλέριου Μαξιμιανού μέσα σε μια από τις υπόγειες στοές, που λέγονταν Χαλκευτική, να συμμετέχει ενεργά στις συγκεντρώσεις των χριστιανών και δεμένος οδηγήθηκε στον Γαλέριο, που διέμενε τότε στην Θεσσαλονίκη. Για αυτό διέταξε να απομονωθεί ο Δημήτριος προσωρινά σε κάποιο υπόγειο διαμέρισμα του δημόσιου λουτρού.

Την ημέρα εκείνη συμμετείχε στους αγώνες ο αγαπημένος και γνωστότατος μονομάχος του Γαλέριου, ο Λυαίος. Αυτός ,καθώς η ατμόσφαιρα στις κερκίδες του σταδίου ήταν έκρυθμη από τις συλλήψεις ,προκαλούσε τους χριστιανούς να αναμετρηθούν μαζί του. Τότε κάποιος νεαρός, ο Νέστωρ, πριν μπει στην αρένα έτρεξε στο δημόσιο λουτρό και συναντήθηκε με τον φυλακισμένο Δημήτριο. Στο αγώνα ο Νέστωρ νίκησε και θεωρήθηκε νίκη όλων των χριστιανών. Ο αναστατωμένος Γαλέριος αμέσως διέταξε να θανατωθεί ο Δημήτριος μέσα στο λουτρό γιατί πίστεψε ότι ο Νέστωρ νίκησε επειδή πήρε την ευχή του Δημητρίου. Την ίδια νύχτα, κρυφά, χριστιανοί έσκαψαν τάφο στον τόπο της σφαγής και έθαψαν το εγκαταλειμμένο σώμα του μάρτυρα. Αργότερα ιδρύθηκε προς τιμή του Δημητρίου μικρός «οικίσκος» στον χώρο του μαρτυρίου του, όπου πίστευαν πως βρίσκεται και ο τάφος του.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

1. Η Βασιλική του Αγίου Δημητρίου

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου ως μνημείο τέχνης ήταν ένα υπέροχο χριστιανικό μνημείο της ελληνικής Ανατολής. Η αρχιτεκτονική του ναού διασώθηκε ως τον γνησιότερο τύπο της ελληνιστικής βασιλικής. Η βασιλική (διαστάσεων 44 x 33 μ. περίπου) είναι σε ένα μεγάλο μέρος κτίσμα νέο, διατηρεί όμως τη μορφή του 5^{ου} και 7^{ου} αιώνα. Ωστόσο οι δυο πύργοι της δυτικής όψης και η πλινθοπερίβλητη τοικοδομία, τετραγωνισμένοι λίθοι περικλειστοί με πλίνθους, είναι νεοτερισμοί της αναστήλωσης. Στην αρχική μορφή οι τέσσερις μονόρριχτες στέγες των υπερώνων της εκκλησίας πρέπει κανονικά να έφθαναν ως το δυτικό τοίχο, όπως ακριβώς ή ψηλότερη δίρριχτη στέγη. Η αρχική τοικοδομία, η παλαιοχριστιανική, αργολιθοδομή και σειρές πλινθοδομής σε επάλληλες ζώνες, διατηρείται μόνο στα κατώτερα τμήματα των τοίχων της εκκλησίας.

Μονόλοβα, δίλοβα, πολύλοβα παράθυρα και τοξωτά ανοίγματα σε οριζόντιες σειρές δεν είναι μόνο πηγές φωτισμού του εσωτερικού της εκκλησίας, αλλά διακοσμούν και τις εξωτερικές επιφάνειες. Διαλύουν τους παχύς τοίχους και εξουδετερώνουν την αίσθηση βάρους, που δίνει το μεγάλο κτίριο.

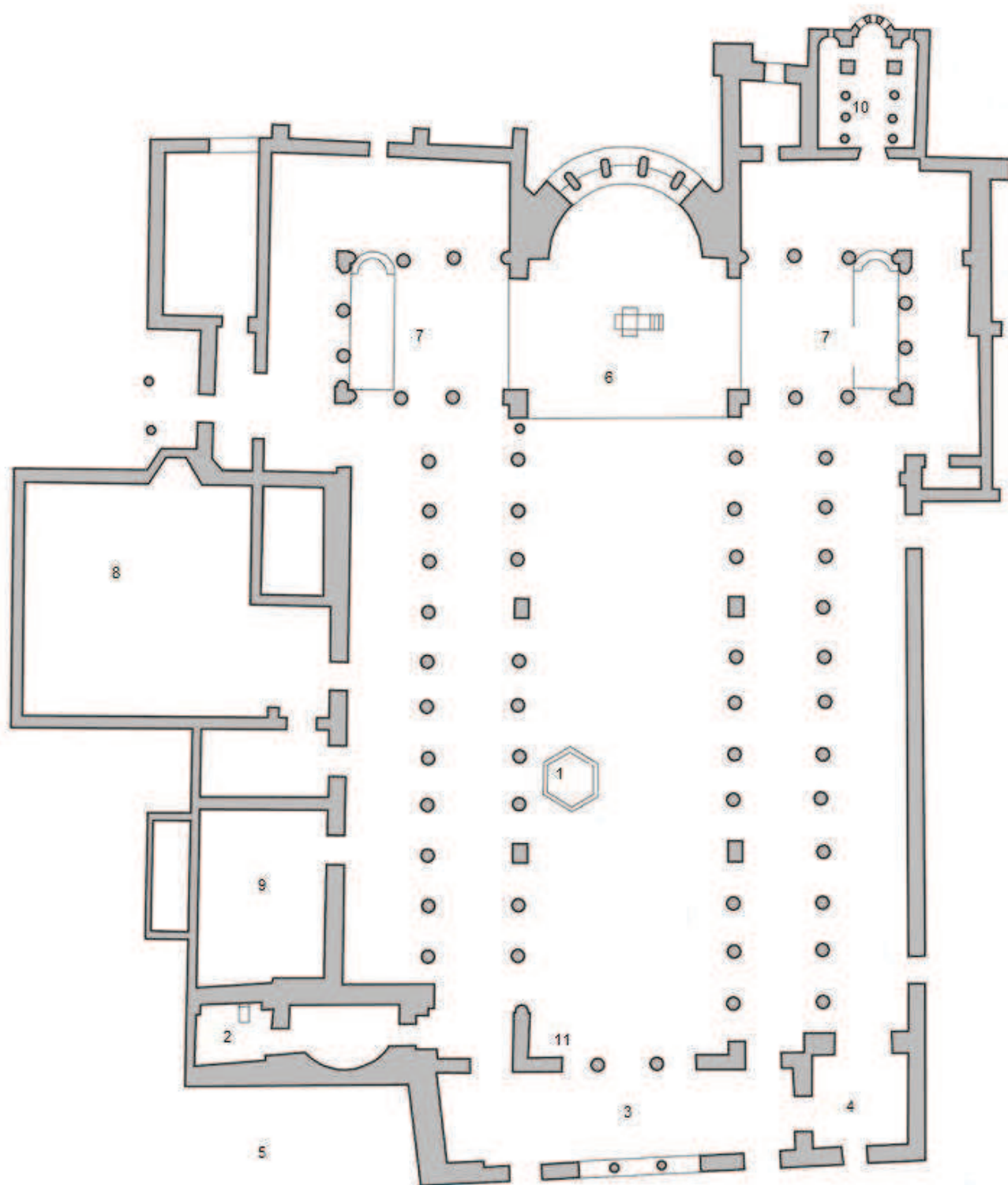
Από τη δυτική αυλή του ναού, που δεν γνωρίζουμε αν είχε αυτή την μορφή του αίθριου με στοές ολόγυρα, είναι η είσοδος στον στενό και ψηλό νάρθηκα (Σχ.3.30:3) που είναι δυσανάλογος ως προς τον ευρύχωρο κυρίως ναό. Ο νάρθηκας φωτίζεται από το μεγάλο τρίλοβο παράθυρο της δυτικής πλευράς. Στις δυο άκρες του προστίθενται γωνιαία διαμερίσματα γιατί το μήκος του δεν είναι ίσο με το πλάτος του ναού. Το νότιο χρησιμεύει ως κλιμακοστάσιο για τα υπερώα (Σχ.3.30:4). Στο βόρειο είναι ενσωματωμένο ένα τμήμα του ρωμαϊκού λουτρού και χρησιμεύει ως βάση του σημερινού κωδωνοστασίου (Σχ.3.30:5).

Ο νάρθηκας επικοινωνεί με τον κυρίως ναό με το τρίβηλο και με δυο πλάγια τοξωτά ανοίγματα. Τρίβηλο ονομάζεται το επιβλητικό τρίλοβο άνοιγμα με τις δύο κολώνες από πράσινο θεσσαλικό μάρμαρο, τα περίτεχνα θεοδοσιανά κιονόκρανα και την ποικίλη ένθετη διακόσμηση των τόξων, που βρίσκεται στη δυτική πλευρά του μεσαίου κλίτους και κλείνεται, όπως και στην αρχαιότητα, με βαρύτιμα παραπετάσματα. Το τμήμα αυτό της εκκλησίας ανήκει στη βασιλική του 5^{ου} αιώνα.

Στο εσωτερικό τέσσερις κιονοστοιχίες χωρίζουν τον ναό σε πέντε κλίτη, το μεσαίο, δυο βόρεια και δύο νότια. Το κεντρικό κλίτος που είναι σε πλάτος ίσο σχεδόν μετά δυο πλάγια κλίτη μαζί, αρχίζει από το τρίβηλο και καταλήγει στο ιερό βήμα. Το μεγάλο μήκος του και η ρυθμική παραλληλία των κεντρικών κιονοστοιχιών που κάθε μια αποτελείται από εννέα μαρμάρινες κολώνες και δύο μεγάλους πεσσούς, δίνουν μια έννοια δρομικότητας σε αυτόν τον ενιαίο χώρο και σε όλο γενικά τον ναό, που είναι άλλωστε και βασικό χαρακτηριστικό κάθε βασιλικής. Παράλληλα με την δρομικότητα υπάρχει και ισχυρή ανάταση, που τονίζεται από τις επάλληλες κιονοστοιχίες του ισογείου και του υπερώου, οι οποίες αγκαλιάζουν το κεντρικό κλίτος από τις τρεις πλευρές. Το μεγάλο πεντάλοβο παράθυρο της κόγχης του ιερού βήματος, που είναι και το ανατολικό άκρο του ναού, καθώς και τα παράθυρα του φωταγωγού, που βρίσκονται στο ψηλότερο σημείο, κάτω ακριβώς από την δίρριχτη στέγη, είναι πηγές άπλετου φωτισμού που συγκεντρώνεται στους κεντρικούς χώρους του ναού και έχει άμεση σχέση με τα δύο βασικά χαρακτηριστικά της παλαιοχριστιανικής εκκλησίας, τη δρομικότητα και την ανάταση.

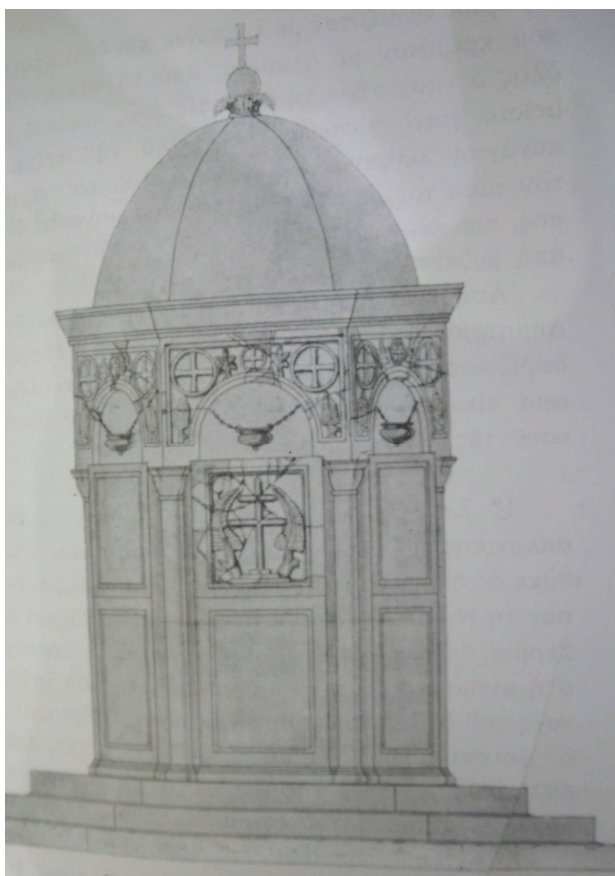
Εικ.3.30 Εσωτερικό του ναού του Αγίου Δημητρίου

Σχ.3.31 Κάτοψη της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου

Οι τέσσερις μεγάλοι πεσσοί παρεμβάλλονται ανάμεσα στις κολώνες των κεντρικών κιονοστοιχιών και τις διαιρούν συμμετρικά σε τρεις αντώπες και παράλληλες ομάδες. Ο χριστιανός τεχνίτης του 7^{ου} αιώνα κατόρθωσε με την διαίρεση αυτή και με την ανομοιομορφία των βάσεων, του ύψους των κορμών των κιόνων και των κιονόκρανων που άλλα προέρχονταν από την παλαιότερη βασιλική του 5^{ου} αιώνα και αλλά από διάφορα κτίρια της πόλης, να απομακρυνθεί από την κλασική αυστηρότητα της κιονοστοιχίας που κληρονομήθηκε από τον αρχαίο κόσμο και να την αποδώσει με ιδεαλιστική ελευθερία.

Ακόμα στο μεσαίο κλίτος και προς τα αριστερά, στο σημείο που σήμερα διακρίνεται επάνω στο δάπεδο ένα εξαγωνικό σχήμα (Σχ.3.30:1), ιδρύθηκε το περίφημο κιβώριο (Εικ.3.32), ασημένιο αρχικά, που περιείχε τη λάρνακα και την εικόνα του αγίου Δημητρίου. Επάνω στην εξαγωνική βάση πατούσαν έξι κίονες, οι πέντε έκλειναν με θώρακα και στην έκτη υπήρχε η θύρα του κιβωρίου. Τόξα συνέδεαν τους κίονες και ανακρατούσαν εξάπλευρη κυρτή στέγη. Σφαίρα με σταυρό επάνω σε βλαστούς κρίνων στόλιζε την κορυφή της στέγης. Το εσωτερικό του φωτιζόταν με λαμπάδες και ένα κρατήρα που κρέμονταν με αλυσίδες από την στέγη.

Εικ.3.32 Αναπαράσταση του κιβωρίου

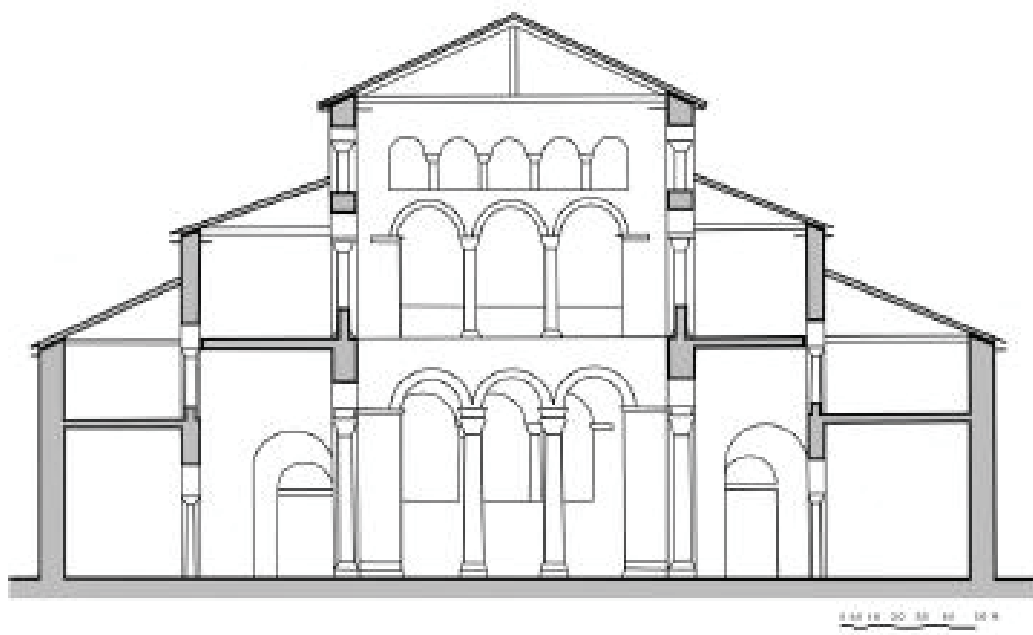
Τα πλάγια κλίτη είναι παράλληλα αλλά μικρότερα από το μεσαίο γιατί διακόπτονται στο ανατολικό άκρο τους από το εγκάρσιο κλίτος. Το ύψος τους περιορίζεται από κλιμακωτά από τα υπερώα. Οι λευκές μαρμάρινες κολώνες των πλάγιων κιονοστοιχιών δεν έχουν τη ραδινότητα των κεντρικών, γιατί ενώ το μετακίονιο (διάστημα ανάμεσα σε δυο κολώνες) είναι το ίδιο και στις δυο κιονοστοιχίες που συγκρίνουμε οι πλάγιες κολώνες είναι χαμηλότερες από τις άλλες. Οι μικρότερες διαστάσεις και η έλλειψη δυνατού φωτισμού στα πλάγια κλίτη προβάλλουν ακόμα περισσότερο το κεντρικό χώρο του ναού, το μεσαίο κλίτος.

Το εγκάρσιο κλίτος βρίσκεται στο ανατολικό άκρο του ναού στο ύψος του ιερού βήματος κάθετα στα πέντε κλίτη, χαρακτηρίζεται από μια ομάδα παλαιοχριστιανικών βασιλικών και η προέλευση του ίσως να οφείλεται σε συμβολική και λειτουργική αιτία. Το μήκος είναι μεγαλύτερο από το πλάτος της εκκλησίας και το ύψος του κεντρικού κλίτους, έτσι το οικοδόμημα παίρνει το συμβολικό σχήμα του σταυρού με τονισμένη την κάθετη κεραία. Διαιρείται με μεγάλα εγκάρσια τόξα σε τρία μέρη: Το μεσαίο, το ιερό βήμα (Σχ.3.30:6), και τα δυο πλάγια διαμερίσματα αριστερά και δεξιά του ιερού βήματος, που χαρακτηρίζονται ως «περυγία» (Σχ.3.30:7). Η σύνθετη διαμόρφωση των περυγιών με επάλληλες κιονοστοιχίες της στοάς και του υπερώου, που περιτρέχουν εσωτερικά τις τρεις πλευρές και αποτελούν συνέχεια των κεντρικών κιονοστοιχιών, το υπερυψωμένο δάπεδο και η παρουσία δυο μικρών παρεκκλησιών αυξάνουν τον μνημειακό χαρακτήρα του ανατολικού τμήματος της εκκλησίας. Η αυστηρή μορφή των κιονοστοιχιών στα περυγία δεν ταραζείται μόνο από τη χρωματική διαφορά των κιόνων (οι δυτικές κολώνες είναι από κόκκινο πορφυρό λίθο της Αιγύπτου και τα κιονόκρανα τους από μελανό γρανίτη), αλλά και από τα υπερυψωμένα τόξα της βόρειας και της νότιας τοξοστοιχίας.

Το ιερό βήμα και η ανατολική κόγχη με το πεντάλοβο παράθυρο είναι ο ιερότερος χώρος του ναού. Για αυτό διαχωρίζεται από τον υπόλοιπο ναό με υψηλό τέμπλο. Στο κέντρο του ιερού βήματος βρίσκεται η αγία τράπεζα, κάτω από αυτή υπάρχει σταυρικό σκάμμα, που λέγεται «εγκαίνιον» ή «κατάθεσις», με μια μαρμάρινη θήκη σε μορφή σαρκοφάγου. Μέσα σε αυτή βρέθηκε ένα γυάλινο φιαλίδιο με κονιοποιημένο αίμα. Το εγκαίνιο υπάρχει σε όλες τις χριστιανικές εκκλησίες και περιέχει λείψανα αγίων, έτσι καθαγιάζεται το κτίσμα και παραδίδεται στη λατρεία. Στην εσωτερική ημικυκλική πλευρά της κόγχης υπάρχουν κτιστά με μαρμάρινη επένδυση έδρανα των κληρικών, το λεγόμενο «σύνθρονον». Στο κέντρο του βρίσκεται υπερυψωμένος ο μαρμάρινος επίσκοπος θρόνος.

Όλοι σχεδόν οι επιμέρους χώροι του ναού, που διαγράφονται στην κάτοψη ξεχωρίζουν και στην ανωδομή. Η στέγαση του μνημείου κλιμακώνεται προς τα επάνω σε τρία επίπεδα, που υπογραμμίζουν τη δομικότητα και την ανάταση της εκκλησίας. Παράλληλα δίνουν στην εξωτερική μορφή πλαστικότητα και το σχήμα του σταυρού. Όλες οι στέγες ήταν ξύλινες, μεγάλα εγκάρσια δοκάρια κρατούσαν τα ψαλίδια τους. Το στοιχείο αυτό, που χαρακτηρίζει την «ελληνιστική» παλαιοχριστιανική βασιλική σε αντίθεση με τις λίθινες καμάρες της ανατολικής βασιλικής, μιμήθηκε με τον μπετό η αναστύλωση. Η στέγη του κεντρικού κλίτους είναι δίρριχτη, των πλευρικών κλιτών μονόρριχτες, της αψίδας κωνική διβαθμιδωτή, του διαμερίσματος μονόρριχτη, του κωδωνοστασίου τετράρριχτη και του πύργου τετράρριχτη.

Μπροστά στη νότια πλευρά του ναού υπήρχε μόνο μια ανοιχτή ξύλινη στοά, το «ξύλον», με εντοίχια ψηφιδωτά που απεικόνιζαν το μαρτύριο και τα θαύματα του Αγίου Δημητρίου. Τα προσκτίσματα βρίσκονται στην βόρεια πλευρά του ναού και είναι κτισμένα, όπως άλλωστε όλη η βασιλική, επάνω σε ρωμαϊκά χαλάσματα. Διακρίνονται τα ερείπια ενός παρεκκλησίου, με μικρό νάρθηκα, το οποίο επικοινωνούσε προς το βορειότερο κλίτος της βασιλικής με δυο μεγάλες τοξωτές θύρες. Κάτω από το δάπεδο βρέθηκαν πολλοί κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι όπου τάφηκαν σε όλη την παλαιοχριστιανική και βυζαντινή περίοδο άρχοντες της Θεσσαλονίκης. Το παρεκκλήσι ήταν αφιερωμένο στον άγιο Ιωάννη Πρόδρομο τον Βαπτιστή (Σχ.3.30:8).

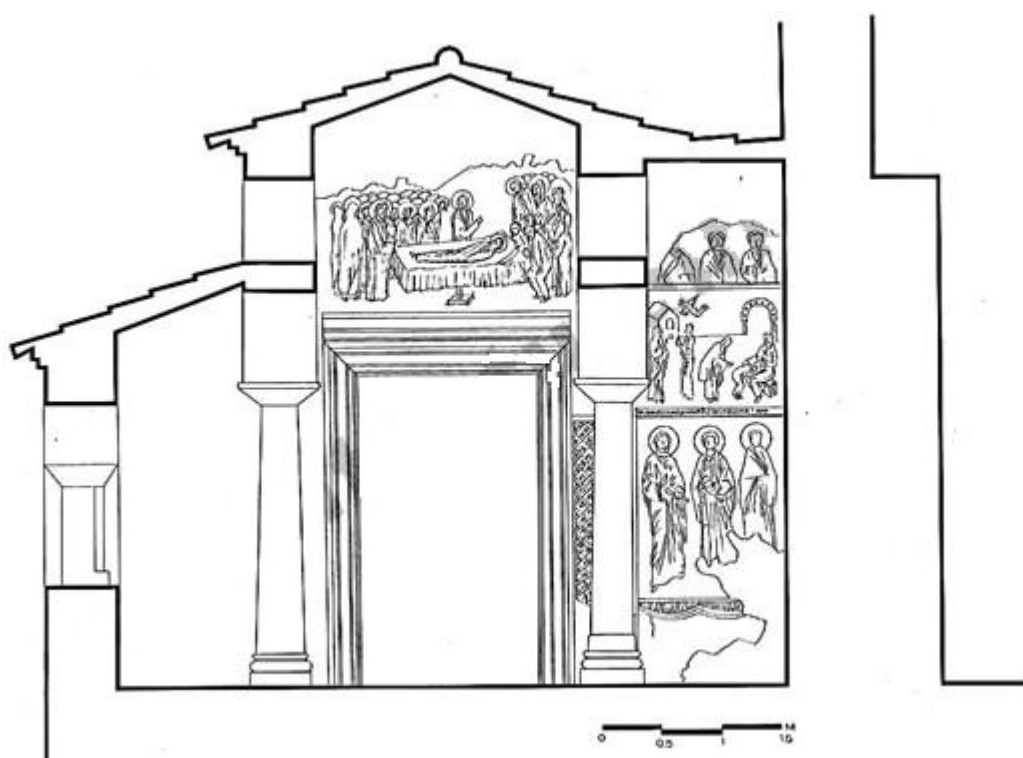

Σχ.3.33 Τομή κατά πλάτος της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου

Στο βορειοδυτικό γωνιακό διαμέρισμα υπάρχει σήμερα ο τάφος του αγίου Δημητρίου (Σχ.3.30:2), απομονωμένος από τον υπόλοιπο ναό. Ο επιβλητικός αυτός χώρος στάθηκε για τους Έλληνες κατά την Τουρκοκρατία τόπος προσευχής και λατρείας και το 1980 μεταφέρθηκαν εκεί τα λείψανα του αγίου που φυλάγονταν στο αβαείο της κωμόπολης S.Lorenzo in Campo στην Ιταλία. Ανάμεσα στο νάρθηκα του παρεκκλησίου και τον σημερινό τάφο του αγίου Δημητρίου υπάρχει μια αίθουσα που ήταν πλούσια διακοσμημένη όπως δείχνουν τα λείψανα του μαρμαροθετήματος του δαπέδου της (Σχ.3.30:9).

2. Το παρεκκλήσι του Αγίου Ευθυμίου

Στη νοτιοανατολική γωνιά του νότιου περυγίου του ναού βρίσκεται το παρεκκλήσι (Σχ.3.30:10) του αγίου Ευθυμίου. Είναι μια μικρή τρίκλιτη βυζαντινή βασιλική και δεν είναι παράξενη η παρουσία αυτού του αρχιτεκτονικού τύπου που αραιά αλλά σταθερά συνεχίστηκε σε όλη την βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο. Η μορφή έχει τελείως αλλάξει αλλά διατηρεί όλα τα αρχικά χαρακτηριστικά της. Τρία ζεύγη κιόνων χωρίζουν τα κλίτη, το μεσαίο στεγάζεται με σαμαρωτή στέγη και τα πλάγια με μονόρριχτες. Ο κατά μήκος άξονας όπως κι όλες οι διαστάσεις γίνονταν μικρότερες. Για αυτό η ανάταση είναι εντονότερη από τη δρομικότητα και ο ναός αποκτά κομψότητα και ραδινότητα, επίδραση από τους ναούς με τρούλο, που επικρατούν σε αυτή την περίοδο.

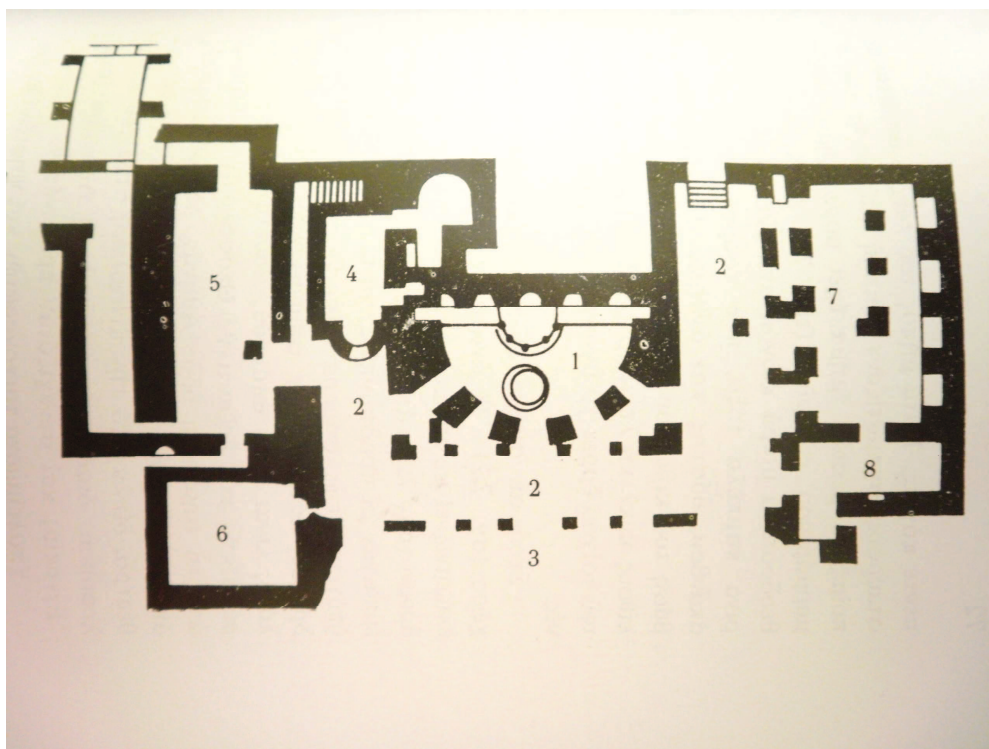

Σχ.3.34 Τομή στο παρεκκλήσι του Αγίου Ευθυμίου

Εξωτερικά η τοικοδομία, απλή αργολιθοδομή με παρέμβλημα πλινθία, κοσμεύεται με οδοντωτές ταινίες στις παρυφές των στεγών. Τα τοξωτά ανοίγματα τονίζονται με πλίνθους, τοποθετημένες ακτινωτά, γύρω στην καμπύλη πλευρά τους. Αυτά όλα τα επιμέρους στοιχεία σκοπό έχουν με τις έντονες φωτοσκιάσεις που δημιουργούν, να διακοσμήσουν τις εξωτερικές επιφάνειες των τοίχων και τα εξαυλώσουν το κτίσμα. Τα πολλά παράθυρα, που άλλοτε διέλυαν τον όγκο του κτίσματος έγιναν μικρότερα. Διατηρείται η σειρά των μικρών παραθύρων του φωταγωγού κάτω από τη σαμαρωτή στέγη, το τρίβολο παράθυρο στην αψίδα, δυο τοξωτά ανοίγματα, της πρόσθετης και του διακονικού και τα δυο δυσανάλογα μεγάλα παράθυρα στον νότιο τοίχο. Τα λίγα ανοίγματα και μικρά παράθυρα μειώνουν βέβαια τον φωτισμό στο εσωτερικό της εκκλησίας, αφήνουν όμως περισσότερο ελεύθερο χώρο για τις τοιχογραφίες.

3. Η κρύπτη

Η κρύπτη του Αγίου Δημητρίου, ένας υπόγειος σήμερα δαιδαλώδης χώρος κάτω από το εγκάρσιο κλίτος, δεν είναι χριστιανικό κτίσμα αλλά το ανατολικότερο τμήμα του ρωμαϊκού λουτρώνα όπου κατά παράδοση φυλακίστηκε, μαρτύρησε και τάφηκε ο άγιος Δημήτριος. Για αυτό η βασιλική που ιδρύθηκε αργότερα πάνω σε αυτόν τον ιερό χώρο, διατηρήθηκε και ενσωματώθηκε με το ρωμαϊκό κτίσμα, που στάθηκε σε όλη την βυζαντινή περίοδο κέντρο της ιδιαίτερης λατρείας του Μυροβλύτη άγιου και πυρήνας της μεγάλης ακτινοβολίας του.

Σχ.3.35 Κάτοψη της κρύπτης του Αγίου Δημητρίου

Ο κεντρικός και ιερότερος χώρος της κρύπτης βρίσκεται κάτω από το ιερό βήμα της βασιλικής (Σχ.3.35:1). Είναι ημικυκλικός και ορίζεται από τέσσερις ισχυρούς πεσσούς και έναν τοίχο με πέντε κόγχες. Κατά μήκος του τοίχου, θωράκια με σταυρούς σχηματίζουν τριπλή δεξαμενή της οποίας το μεσαίο τμήμα έχει μορφή ημικυκλικού μαρμάρινου κιβωρίου (Εικ.3.36). Επτά κίονες με Θεοδοσιανά μικρά κιονόκρανα ανακρατούν μαρμάρινα καμπύλα τόξα, που κοσμούνται με φύλλα ακάνθου, δάφνης και ανθέμια. Μπροστά από την βάση του κιβωρίου υπάρχει κτιστή με πελεκητούς λίθους κυκλική λεκάνη. Από την κεντρική κόγχη του τοίχου έρρεε το αγίασμα και γέμιζε τις δεξαμενές.

Το κεντρικό χώρο τον περιβάλλει μια στοά σε σχήμα Π (Σχ.3.35:2). Η ανατολική πλευρά της στοάς επικοινωνεί με τοξωτά ανοίγματα με τον εξωτερικό δρόμο (Σχ.3.35:3), από εκεί ήταν η είσοδος για τους προσκυνητές κατά τα βυζαντινά χρόνια όπου η κρύπτη δεν ήταν υπόγεια όπως σήμερα. Αυτό μας το μαρτυρούν υπολείμματα τοιχογραφιών και ψηφιδωτών παραστάδων που δείχνουν πως η κρύπτη ήταν χώρος λατρευτικός σε όλη την βυζαντινή περίοδο ενώ σήμερα είναι τόπος προσκυνήματος και μουσείο των ευρημάτων από τις ανασκαφές στη βυζαντινή.

Στο νότιο περύγιο του εγκάρσιου κλίτους στη νότια στοά της κρύπτης αριστερά από την είσοδο, ένα τοξωτό άνοιγμα οδηγεί σε ένα μικρό παρεκκλήσι (Σχ.3.35:4), το οποίο είναι μια θολωτή κατασκευή του ρωμαϊκού λουτρού. Κατά την βυζαντινή περίοδο, άγνωστο πότε ακριβώς, μετατράπηκε σε παρεκκλήσι με την προσθήκη μιας κόγχης, η οποία ήταν διάτρητη για να παρακολουθούν τα «τελούμενα» όσοι πιστοί ήταν έξω από την κρύπτη.

Εικ.3.36 Κάτοψη της κρύπτης του Αγίου Δημητρίου

Στο ανατολικό τοίχο του παρεκκλησίου ,αριστερά από την κόγχη, βρίσκεται το μαρμάρινο ανάγλυφο του Αγίου Δημητρίου. Η τεχνική του ανάγλυφου διατηρεί ζωντανά πολλά χαρακτηριστικά της ελληνιστικής πλαστικής. Ο εικονογραφικός τύπος του καθισμένου αγίου είναι αρχαιότατος.

Στον ημικυκλικό χώρο, δίπλα στο παρεκκλήσι, υπάρχει η σκάλα προς το άγιο βήμα της βασιλικής. Στη νότια πλευρά του στενού διαδρόμου βρίσκεται ένας καμαροσκεπής χώρος που ανήκει στο ρωμαϊκό λουτρό, όπως δείχνουν τα τοξωτά ανοίγματα στο νότιο τοίχο (Σχ.3.35:5), όπου εκτίθενται κομμάτια ψηφιδωτού δαπέδου και πολλά μαρμάρινα θωράκια.

Έξω από το διαμέρισμα αυτό δίπλα στην κόγχη του παρεκκλησίου υπάρχουν δυο τετράγωνοι πεσσοί με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση. Ανήκουν στα διαφράγματα του παλαιοχριστιανικού τέμπλου της βασιλικής, που χώριζαν το ιερό βήμα από τα πτερύγια. Στο ίδιο μέρος υπάρχουν δυο τόξα από το βυζαντινό κιβώριο της αγίας τράπεζας με ανάγλυφους σταυρούς, επιγραφή, ένα ανάγλυφο τόξο και ένα θωράκιο με σταυρούς και σχηματοποιημένα φοινικόφυλλα. Στο γωνιακό δωμάτιο δεξιά (Σχ.3.35:6) υπάρχουν εφυσλωμένα βυζαντινά αγγεία.

Στη βόρεια στοά ανάμεσα σε πολλά αρχιτεκτονικά μέλη υπάρχει ένας μαρμάρινος φεγγίτης παλαιοχριστιανικής εποχής που προέρχεται από τη νότια είσοδο της βασιλικής. Στο βόρειο τμήμα (Σχ.3.35:7) ανάμεσα σε κόγχες του ρωμαϊκού λουτρού, που χρησιμοποιήθηκαν αργότερα σαν τάφοι, υπάρχει σε τοιχογραφία ένας σταυρός που χρονολογείται από τον 9^ο με 10^ο αιώνα.

Στο βόρειο και γωνιακό διαμέρισμα (Σχ.3.35:8) υπάρχουν πολλά αρχιτεκτονικά μέλη, μια μαρμάρινη πλάκα με δικέφαλο αετό, που προέρχεται από πλακόστρωση δαπέδου όπως δείχνει η μεγάλη φθορά του ανάγλυφου.

4. Μαρμάρινη Διακόσμηση

ι. Ορθομαρμάρωση

Ορθομαρμάρωση υπήρχε μόνο στους κεντρικούς χώρους της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου, τμήμα της σώζεται σήμερα μόνο στο νάρθηκα και ανήκει στη βασιλική του 5^{ου} αιώνα. Αποτελείται από τέσσερεις πλάκες σκυριανού μαρμάρου και είναι τοποθετημένες κατά τέτοιο τρόπο ώστε τα κόκκινα «νερά» να συνθέτουν ένα σχήμα που να παραπέμπει σε ανθρώπινη στάση δέησης, σήμερα η μια πλάκα λείπει και η συμπλήρωσή της έγινε με χρώμα.

Την ίδια εποχή έγινε και η διακόσμηση του δυτικού τοίχους του κεντρικού κλίτους επάνω από το τρίβηλο, με κατάλληλη τοποθέτηση μαρμάρων διάφορων χρωμάτων αποδίδονται ανασυρμένα λευκά παραπετάσματα ανάμεσα σε ψευδοκίονες και στις γωνιές δύο θύρες.

Τα σημερινά λείψανα της ορθομαρμάρωσης του μεσαίου κλίτους ανήκουν χρονολογικά στον 7^ο αιώνα και ήταν τελείως διαφορετικά από την ορθομαρμάρωση του 5^{ου} αιώνα. Οι θολίτες των τόξων ήταν καλυμμένοι εναλλάξ με πλάκες λευκού, κόκκινου ή φαιοπράσινου μαρμάρου, επάνω από κάθε πεσό και κίονα υπήρχε ένα γεωμετρικό κόσμημα και κάτω από τον κοσμήτη του υπέρωου μια ταινία. Έτσι η μορφολογική αυτή εξέλιξη της ορθομαρμάρωσης πέρασε από τον 5^ο αιώνα και τον φυσιοκρατισμό των παραπετασμάτων στον 7^ο αιώνα και στην γεωμετρική αυστηρότητα.

ii. Μαρμαροθετήματα

Τα μαρμαροθετήματα στον ναό διατηρούνται στα εσωρράχια των τόξων και των περυγίων και έχουν ποικίλα γεωμετρικά σχέδια (εξάκτινα, ρόμβοι, ψαροκόκαλο).

iii. Κιονόκρανα

Τα κιονόκρανα των κεντρικών κιονοστοιχιών ανήκουν σε παλαιότερα ρωμαϊκά ή χριστιανικά κτίσματα είτε στην βασιλική του 5^{ου} αιώνα. Η ανομοιομορφία τους είναι ανάλογη της ποικιλίας των βάσεων και των κορμών των κίωνων και έχει σχέση με την ελεύθερη διαμόρφωση των κεντρικών κιονοστοιχιών του ναού. Η ταξινόμηση τους σε ζεύγη ακολουθεί μια συμμετρία από την οποία δεν θέλησε να ξεφύγει ο χριστιανός τεχνίτης.

Η πλαστική μορφή του παλαιοχριστιανικού κιονόκρανου δίνει την εντύπωση «ελαφρότητας» στο μεγάλο οικοδόμημα. Γιατί καθώς παρεμβάλλεται ανάμεσα στα κτιστά τόξα και στους μαρμάρινους κίονες, που δέχονται όλο το βάρος των στεγών και των τοίχων, δεν έχουν μορφή μέλους συμπίεσμένου αλλά ζωηρού και χαρμόσунου. Τα νεώτερα κιονόκρανα που χρησιμοποίησαν στην αναστήλωση διακρίνονται από το μεγαλύτερο μέγεθος τους και από το λευκότερο μάρμαρό τους.

Τα κιονόκρανα του τριβήλου, χρονολογούνται από τον 5^ο αιώνα, είναι τα τυπικότερα χριστιανικά κιονόκρανα της εκκλησίας και τα όμοια τους στις κεντρικές κιονοστοιχίες και στο βόρειο περύγιο. Λέγονται Θεοδοσιανά κιονόκρανα και είναι εξελιγμένη μορφή του κορινθιακού κιονόκρανου. Δυο ζώνες όρθιων φύλλων άκανθας με λυγισμένες τις άκρες του προς τα κάτω σκεπάζουν τον κορμό του κιονόκρανου, τον κάλαθο. Τέσσερις έλικες ανακρατούν τις γωνιές του άβακα. Επάνω στον άβακα πατά το επίθημα που μεσολαβεί μεταξύ του κτιστού τόξου και του μαρμάρινου κιονόκρανου. Τα επιθήματα του βόρειου περυγίου είναι στολισμένα με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση.

Τα κιονόκρανα του μεγάλου πεντάλοβου παραθύρου της ανατολικής κόγχης διακρίνονται από δυο σειρές φύλλα άκανθας με έντονο περίγραμμα, που μειώνει την φυσικότητα τους, και τέσσερα περιστέρια κάτω από τις γωνίες του άβακα. Ίδιας μορφής φύλλα άκανθας, δουλεμένα με τρυπάνι που χαράζει βαθιά και τις πιο μικρές λεπτομέρειες και δημιουργεί με τις σκοτεινές μικρές τρύπες έντονες φωτοσκιάσεις, επιστέφουν και τους τέσσερις διπλούς κίονες των περυγίων του εγκάρσιου κλίτους. Για αυτό και η άκανθα της μορφής αυτής λέγεται «σκληρή» ή «πριονωτή» άκανθα.

Ένας άλλος τύπος θεοδοσιανών κιονόκρανων βρίσκεται στις τρεις ανατολικές κολώνες, τα φύλλα της άκανθας δεν γέρνουν προς τα κάτω αλλά προς τα πλάγια σαν να τα παρασέρνει κάποιος άνεμος και λέγονται «κιονόκρανα με ανεμιζόμενα φύλλα». Μια Τρίτη ομάδα κιονόκρανων βρίσκεται στις πρώτες και δεύτερες ανατολικές κολώνες. Σε αυτές παρατηρούμε την σταδιακή απομάκρυνση των μορφών από τον φυσιοκρατισμό, οι έλικες που ανακρατούν τις τέσσερις γωνίες του άβακα έχουν αντικατασταθεί με προτομές κριών ή αετών (Εικ.3.37) και από τις δυο ζώνες των φύλλων της άκανθας, που είχε το «θεοδοσιανό κιονόκρανο», έμεινε μόνο μία, η κατώτερη. Με αυτόν τον τρόπο τα κιονόκρανα αυτά διαιρούνται σε δυο ανομοιογενή μέρη και ονομάζονται «δίζωνα» κιονόκρανα.

Εικ.3.37 Κιονόκρανο με μορφές κριών

Στις τέσσερις δυτικές κολώνες υπάρχουν δυο ακόμα «δίζωνα» κιονόκρανα με αετούς. Η διαφορά τους από τα προηγούμενα είναι ότι τα φύλλα της άκανθας δεν προβάλλονται όρθια και χυμώδη αλλά απλώνονται σαν δαντέλα στην επιφάνεια του κιονόκρανου και σχηματίζουν ένα δακτύλιο που αγκαλιάζει το κάτω μέρος του. Η χαρακτηριστική αυτή απόδοση των φύλλων της άκανθας συνδέει τα κιονόκρανα αυτά με μια άλλη ομάδα παλαιοχριστιανικών κιονόκρανων που αντιπροσωπεύεται στην βασιλική του αγίου Δημητρίου με τέσσερα κιονόκρανα στις πρώτες και δυτικές κολώνες και ονομάζονται «πτυχωτά». Χρονολογούνται από τον 6^ο αιώνα και δεν έχουν καμιά μορφολογική με τα κατά εξοχήν παλαιοχριστιανικά, τα θεοδοσιανά, τα οποία κρατούν τη σφραγίδα του αρχαίου κόσμου. Τα φυσικά και γεμάτα ζωντάνια φύλλα της άκανθας μεταβληθήκαν σε ένα διακοσμητικό φυτικό πλέγμα που σφίγγει το σώμα του κιονόκρανου.

Έξω από αυτή τη σειρά κιονόκρανων βρίσκονται τα κορινθιακά της νότιας κιονοστοιχίας του νότιου περυγίου και τα τέσσερα κιονόκρανα από μαύρο γρανίτη, στις δυτικές κιονοστοιχίες των δυο περυγίων, τα οποία προέρχονται από παλαιότερα ρωμαϊκά κτήρια.

iv. Ψευδεπίκρανα

Στις παραστάδες του τοίχου, που χωρίζει τον νάρθηκα από τον κυρίως ναό, διατηρήθηκαν από την αρχική ορθομαρμάρωση του 5^{ου} αιώνα στο ύψος των κιονόκρανων πέντε ψευδεπίκρανα, ένα είδος μαρμάρινων ανάγλυφων πλακών. Τα ψευδεπίκρανα των παραστάδων του τριβήλου έχουν πέντε φύλλα πριονωτής άκανθας και στο μέσον τους προτομή ζώου. Στην παραστάδα της νότιας κιονοστοιχίας, στη βόρεια πλευρά, υπάρχουν δυο πλατιά φύλλα πριονωτής άκανθας στο κάτω τμήμα του ψευδεπίκρανου και πάνω από αυτά πουλιά μέσα σε κληματίδες με σταφύλια. Στην ανατολική πλευρά της παραστάδας υπάρχει ένα δίδυμο ψευδεπίκρανο, όπου δύο ζευγάρια παγώνια πατούν σε φύλλα πριονωτής άκανθας κι ανάμεσα τους υπάρχουν κήθαροι από όπου αναφύονται κληματίδες. Το ψευδεπίκρανο της νότιας πλευράς είναι πιο κοντά σε παλαιότερα ρωμαϊκά πρότυπα και δεν είναι σύγχρονο με την υπόλοιπη μαρμάρινη διακόσμηση του 5^{ου} αιώνα. Δυο σειρές φύλλα άκανθας με έντονο περίγραμμα και διάτρηση τεχνική και τρεις κληματίδες με μορφή έλικας συνθέτουν τη μορφή του. Το επίκρανο που στεφανώνει και από τις τρεις πλευρές αυτή την παραστάδα στολίζεται με σειρά πλατιών φύλλων άκανθας, οι φωτοσκιάσεις δεν είναι τόσο έντονες αλλά μαλακές και αυτή η μορφή λέγεται «μαλακή άκανθα».

v. Κοσμήτες

Τρία είδη κοσμητών υπάρχουν στην βασιλική του Αγίου Δημητρίου, ο κυρίως περιτρέχει στο ύψος του κεντρικού υπερώου όλο τον ναό. Είναι λοξότμητος με λέσβιο κυμάτιο στην πλευρά που βλέπει προς τα κάτω. Οι δυο άλλοι κοσμήτες βρίσκονται στην κόγχη του ιερού βήματος, ο ένας κάτω από το πεντάλοβο παράθυρο και ο άλλος στη γένεση του τεταρτοσφαιρίου της κόγχης. Είναι κοσμημένοι με κλειστά και ανοιχτά ανθέμια σε βαθύ ανάγλυφο που τονίζεται από το πλούσιο φως του παραθύρου της κόγχης.

5. Ψηφιδωτά

Μουσείο βυζαντινής ζωγραφικής είναι ο ναός του Αγίου Δημητρίου. Τα έντεκα ψηφιδωτά που σώθηκαν από την καταστροφή του 1917 καλύπτουν μια πλατιά περίοδο από τον 5^ο ως τον 9^ο αιώνα, περίοδο φτωχή σε σωζόμενα ζωγραφικά μνημεία στο ανατολικό τμήμα του Βυζαντίου. Τα ψηφιδωτά είναι συγκεντρωμένα στον τοίχο που χωρίζει τον νάρθηκα από τον κυρίως ναό και στους δυο μεγάλους πεσσούς του ιερού βήματος. Η τοποθέτηση τους δεν ακολουθούσε κανένα εικονογραφικό πρόγραμμα. Είναι αναθηματικές ή αφιερωτικές προσφορές της πόλης ή χορηγών και έγιναν σε διάφορες εποχές παίρνοντας τη θέση μαρμάρινων πλακών από την ορθομαρμάρωση, που αφαιρέθηκαν για αυτό τον σκοπό.

Μερικά από τα ψηφιδωτά είναι: η προσφορά παιδιών στον Άγιο Δημήτριο, ο Άγιος Δημήτριος και ο άγγελος, ο Άγιος Δημήτριος και η Παναγία, ένα παγώνι, ο Άγιος Δημήτριος με τους ανακαινιστές, ο Άγιος Δημήτριος με έναν διάκονο, ο Άγιος Σέργιος, ο Άγιος Δημήτριος με δυο παιδιά, ο Άγιος Δημήτριος με τέσσερις κληρικούς, ο Άγιος Δημήτριος δεόμενος, η Παναγία και ο Άγιος Θεόδωρος.

6. Τοιχογραφίες

Κέντρο θρησκευτικής και κοινωνικής ζωής πολλών αιώνων η εκκλησία του πολιούχου της Θεσσαλονίκης, συγκέντρωσε ένα πλήθος τοιχογραφιών στους τοίχους των πλάγιων κλιτών και άλλων δευτερευόντων χώρων. Το μοναδικό αυτό ζωγραφικό σύνολο που παρίστανε το μαρτύριο και τα θαύματα του Αγίου Δημητρίου, αγγέλους μεμονωμένους, αγίους και οσίους σε δέηση, ολόσωμους ή σε προτομή, σκηνές ιστορικές, σκηνές αλληγορικές, συμβολικές, σκηνές από διάφορους εικονογραφικούς κύκλους και διακοσμητικά θέματα, δεν ανήκε σε κανένα εικονογραφικό πρόγραμμα. Οι τοιχογραφίες αυτές καταστράφηκαν ολότελα στην πυρκαγιά του 1917. Μερικές από τις λίγες τοιχογραφίες που σώζονται είναι η ιστορική τοιχογραφία, ο όσιος Λουκάς, ο άγιος Ιωασάφ με έναν ιεράρχη, ένας άνθρωπος που κυνηγιέται από έναν μονόκερων, τα πασχάλια των ετών, ο Άγιος Δημήτριος δεόμενος, ο Άγιος Δημήτριος, ο Άγιος Γεώργιος καβαλάρηδες και ο άγιος Δημήτριος καβαλάρης.

3.3 Αρχιτεκτονικές - Οικοδομικές Λεπτομέρειες «Λευκού Πύργου»

Εικ.3.38 Ο Λευκός Πύργος

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

Ο Λευκός Πύργος αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό μνημείο της Θεσσαλονίκης και ταυτόχρονα έμβλημα της πόλης, βρίσκεται στην παλιά παραλία στη λεωφόρο Νίκης τον αγαπημένο χώρο περιπάτου των Θεσσαλονικέων.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Το μνημείο σύμβολο της Θεσσαλονίκης ο Λευκός Πύργος χρονολογείται ανάμεσα στο 1450 με 1470, λίγο μετά την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους (1430) και πρόκειται για ένα από τα πρωιμότερα δείγματα οθωμανικής οχυρωματικής. Πήρε τη θέση του πύργου στην οχύρωση της πόλης, στη συμβολή του Ανατολικού και του Θαλάσσιου τείχους που κατεδαφίστηκε το 1867.

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ο Λευκός Πύργος ήταν διαβόητη φυλακή και τόπος εκτελέσεων. Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης (1912), το μνημείο περιήλθε στο ελληνικό δημόσιο και έως το 1983 φιλοξένησε: την αεράμυνα της πόλης, το εργαστήριο Μετεωρολογίας του Πανεπιστημίου και συστήματα Ναυτοπροσκόπων. Από το 1983 έως το 1985 η Αρχαιολογική Υπηρεσία συντήρησε και αναστήλωσε το μνημείο και το διαμόρφωσε σε εκθεσιακό χώρο. Από το 1985 έως το 1994 λειτούργησε η μόνιμη έκθεση «Θεσσαλονίκη: Ιστορία και Τέχνη». Το 1994 άνοιξε το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού και τα εκθέματα άρχισαν να μεταφέρονται σταδιακά σε αυτό. Με την ευκαιρία του εορτασμού των 2.300 χρόνων από την ίδρυση της Θεσσαλονίκης, στέγασε την έκθεση "Θεσσαλονίκη - Ιστορία και Τέχνη", ενώ το 2001 παρουσιάστηκε στο Λευκό Πύργο η εντυπωσιακή έκθεση «Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο» στο πλαίσιο του δικτύου τριών εκθέσεων με το γενικό τίτλο «Ώρες Βυζαντίου, Έργα και Ημέρες στο Βυζάντιο». Το 2002 παρουσιάστηκε έκθεση έργων του ζωγράφου και συντηρητή αρχαιοτήτων Φώτη Ζαχαρίου με τον τίτλο «Άθως: Αποτυπώσεις και Μνήμες». Ανήκει διοικητικά στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού και Από το 2006 θα λειτουργεί μόνιμα ως Μουσείο Πόλης της Θεσσαλονίκης. Το Σεπτέμβριο του 2008 εγκαινιάστηκε η νέα μόνιμη έκθεση που αφορά την ιστορία της Θεσσαλονίκης από την ίδρυσή της μέχρι και τις μέρες μας.

ΟΝΟΜΑΣΙΑ

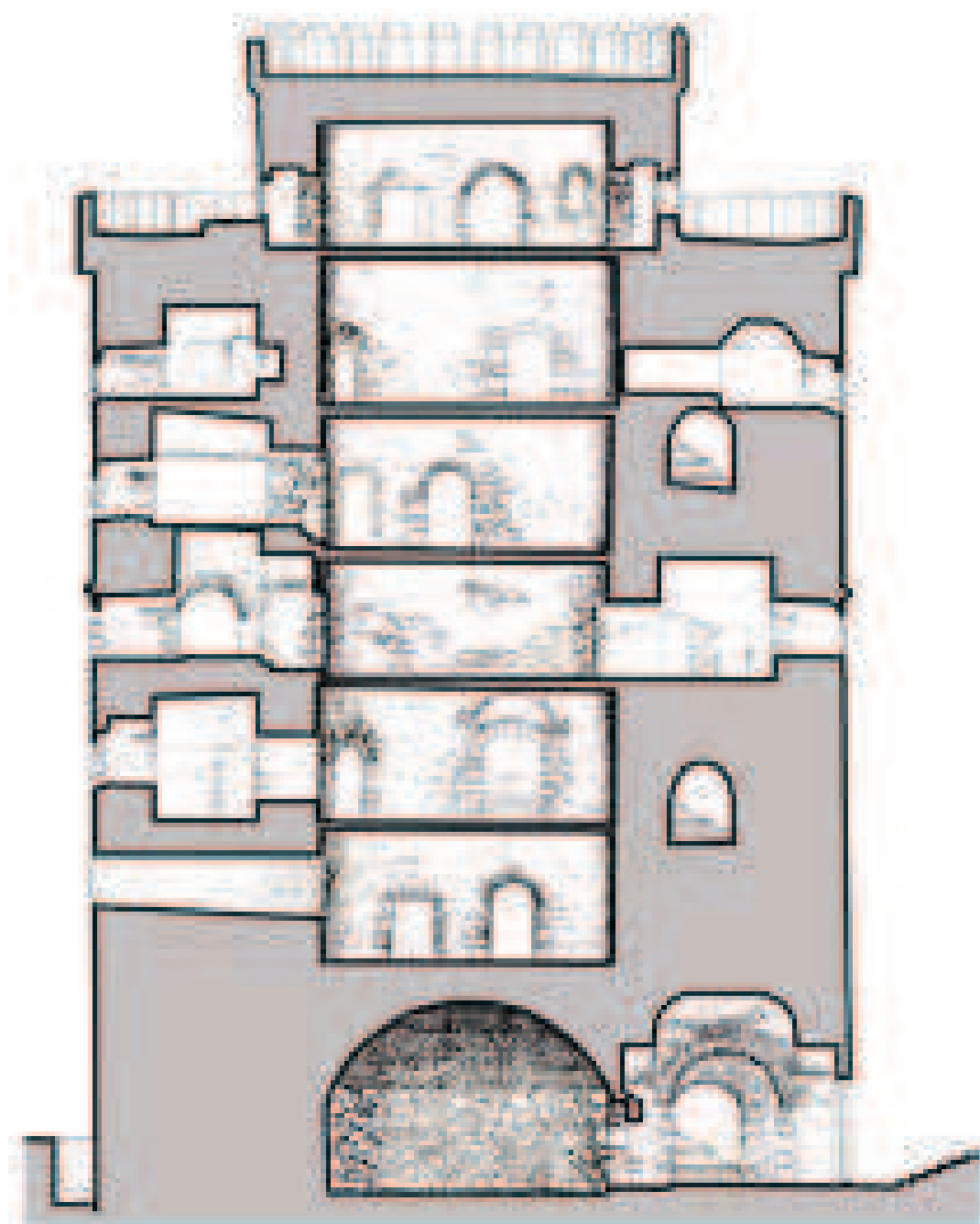
Η πρώτη ονομασία ,όπως αναφέρει η τουρκική επιγραφή του 1535-1536, η οποία υπήρχε στην είσοδό του εξωτερικού περιβόλου (τώρα κατεδαφισμένος) και η οποία αναφερόταν στη χρονολογία κατασκευής του περιβόλου, είναι Πύργος του Λέοντος. Κάπου στον 17ο αιώνα ανεπίσημα θα ονομαστεί Φρούριο της Καλαμαριάς και Πύργος των Γενιτσάρων. Στην συνέχεια μετά την διάλυση του τάγματος των Γενίτσαρων το 1826 αποκτά το όνομα Kanli-Kule, δηλαδή Πύργος του Αίματος λόγω των σφαγών των Γενιτσάρων. Μετά το 1826 λειτουργεί σαν φυλακή .Το σύγχρονο όνομά του το πήρε όταν ένας εβραίος κατάδικος, ο Nathan Guidili , τον ασβέστωσε με αντάλλαγμα την ελευθερία του, το 1891. Μέχρι το 1912 ο Χριστιανικός πληθυσμός συνεχίζει να τον αναφέρει ως Πύργος του Αίματος, ενώ ο εβραϊκός υιοθετεί το Torre Blanca, που υιοθετούν και οι Τούρκοι ως Beyaz-Kule, δηλαδή Λευκός Πύργος.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ο Λευκός Πύργος της Θεσσαλονίκης είναι ένας πύργος κυλινδρικός, με διάμετρο 22,70 μ. και φτάνει σε ύψος 33,90μ. με απόληξη ενός ομόκεντρου κυλινδρικού πυργίσκου μικρότερης διαμέτρου. Η επίστεψη του πύργου είναι μορφής κυλινδρικής με τοξύλια και επάλξεις. Έχει ισόγειο και έξι ορόφους, οι οποίοι επικοινωνούν με εσωτερικό κλιμακοστάσιο πλάτους περίπου 1,20μ., το οποίο έχει μορφή ελικοειδής και βρίσκεται σε επαφή με τον εξωτερικό τοίχο. Με αυτό τον τρόπο, σε κάθε όροφο υπάρχει μια κεντρική κυκλική αίθουσα διαμέτρου 8,5 μ, με την οποία επικοινωνούν μικρότερα τετράπλευρα δωμάτια, ανοιγμένα στο πάχος του εξωτερικού τοίχου.

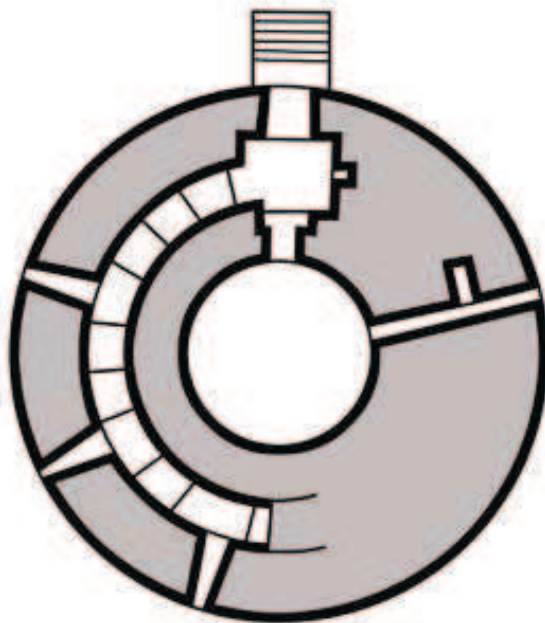
Ο 6ος όροφος έχει μόνο κεντρική αίθουσα και έξω από αυτήν ένα δώμα με θέα του τοπίου γύρω από τον πύργο. Η ύπαρξη αφοδευτηρίων, τζακιών και καπναγωγών δείχνει πως ο πύργος προοριζόταν όχι μόνο ως αμυντικό έργο αλλά και για στρατιωτικό κατάλυμα.

Μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα ο πύργος περιβαλλόταν από χαμηλό οκταγωνικό περίβολο, ενισχυμένο με οκταγωνικούς πυργίσκους στις τρεις γωνίες του. Στο εσωτερικό του υπήρχαν ένα δερβισικό ησυχαστήριο, πυριτιδαποθήκες και δεξαμενή νερού, ενώ επάνω στην είσοδό του σωζόταν τουρκική επιγραφή που ανέφερε ότι ο πύργος του Λέοντος έγινε το 1535-1536, χρονολογία που πιθανώς αναφέρεται στην κατασκευή του περιβόλου.

Σχ.3.39 Κάθετη τομή του Λευκού Πύργου

Έως το σεισμό του 1978, την παθολογία του μνημείου χαρακτήριζαν φθορές από άλατα και αιολική διάβρωση, χαμηλής αντοχής δομικοί λίθοι και εκτεταμένες προσθήκες στοιχείων οπλισμένου σκυροδέματος. Ο ίδιος ο σεισμός δεν προκάλεσε σημαντικές βλάβες. Χάρη στην εκτέλεση εκτεταμένων εργασιών συντήρησης, από την 9η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, κατά την περίοδο 1983 - 1985, οι φθορές ανακόπηκαν, ενώ από τις προσθήκες διατηρήθηκαν μόνο οι επιστρώσεις των δαπέδων. Η μέριμνα αυτή επέτρεψε στο μνημείο να διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση, φέροντας μάλιστα στην εξωτερική του επιφάνεια ακόμα και σημάδια από την επίδραση των καιρικών φαινομένων και να μετατραπεί σε εκθεσιακό χώρο.

Σχ.3.40 Τομή του Λευκού Πύργου

Συμπεράσματα

Μελετώντας την πόλη της Θεσσαλονίκης εύκολα διαπιστώσαμε την μεγάλη ιστορική της πορεία, από την ίδρυσή της έως σήμερα. Αν και έχουν περάσει περίπου 2330 χρόνια από την ίδρυση της, η ιστορική φυσιογνωμία της πόλης γίνεται εύκολα αντιληπτή. Η αρχιτεκτονική της Θεσσαλονίκης αποτελούσε διαρκώς μία ξεχωριστή περίπτωση, καθώς διαρκώς μεταμορφωνόταν στις διάφορες χρονικές Περιόδους λόγω της θέσης της πόλης, η οποία βρίσκονταν διαρκώς στο επίκεντρο των εξελίξεων της Βαλκανικής. Στην διάρκεια όλων αυτών των χρόνων, η πόλη βρέθηκε υπό την κατοχή διάφορων λαών και αποτέλεσε τόπο πολιτισμικής σύγκλισης πολλών εθνοτήτων με πλούσιο από κάθε άποψη παρελθόν. Στην κάθε εποχή μελέτης, η πόλη προσαρμόστηκε και μετασχηματίστηκε χωρίς ποτέ να χάσει την αστική φυσιογνωμία και συνέχειά της σε όλους τους τομείς, κοινωνικό, οικονομικό, πολεοδομικό, πολιτιστικό και ιστορικό.

Στο σημερινό πολεοδομικό ιστό της Θεσσαλονίκης υπάρχουν μνημεία ή ερείπια, όλων των ιστορικών περιόδων, τα οποία αφενός δείχνουν της εξέλιξη της πόλης αφετέρου τις επιδράσεις των θεσμικών και εθιμικών πρακτικών καθώς και των πολιτισμικών καταβολών κάθε κτήτορα. Ωστόσο η υπάρχουσα κατάσταση των Μνημείων είναι αρκετά δύσκολο να περιγραφεί σε ένα ενιαίο πλαίσιο καθώς τα Μνημεία ανάλογα με την Περίοδο κατασκευής τους έχουν υποστεί και τις ανάλογες φθορές, είτε αυτές οφείλονται σε φυσικά αίτια είτε στον ανθρώπινο παράγοντα.

Από τα μνημεία της Ρωμαϊκής Περιόδου σε αξιόλογη κατάσταση βρίσκεται ο αναστυλωμένος Ναός του Αγίου Γεωργίου (Ροτόντα) και ένα μέρος από την Αψίδα του Γαλέριου, σε αντίθεση με το υπόλοιπα Μνημεία της εποχής, από τα οποία σώζονται μόνο ερείπια. Σημαντική κρίνεται και η δραστηριότητα των τοπικών φορέων για να περισωθεί η Ιστορία και η κουλτούρα της Ρωμαϊκής Περιόδου προκειμένου να αναδειχθεί η αρχιτεκτονική και πολιτισμική αξία των συγκεκριμένων μνημείων στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Στην κατεύθυνση αυτή, έχουν δημιουργηθεί πεζόδρομοι οι οποίοι συνδέουν τα Μνημεία μεταξύ τους, συγκροτώντας έτσι έναν ενιαίο αρχαιολογικό χώρο και παράλληλα δίνεται η δυνατότητα στους επισκέπτες να κατανοήσουν την σημασία τους.

Η υπάρχουσα κατάσταση των Βυζαντινών Μνημείων, παρά τις λεηλασίες που δέχθηκαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, είναι αρκετά ικανοποιητική σε ότι αφορά τόσο το εσωτερικό όσο και το εξωτερικό τους. Τα περισσότερα μνημεία έχουν ανακατασκευαστεί ή επισκευαστεί και χρησιμοποιούνται σήμερα στο σύνολό τους ως χώροι Θρησκευτικής

Λατρείας, δείχνοντας παράλληλα την αρχιτεκτονική αξία τους αλλά και διατηρώντας την χρηστικότητα τους.

Τα Οθωμανικά Μνημεία από κατασκευαστικής απόψεως βρίσκονται σε καλή κατάσταση, διατηρώντας σε μεγάλο βαθμό αναλλοίωτη την αρχική τους εξωτερική μορφή. Αυτό όμως που χρήζει αναφορά είναι η αλλαγή της χρηστικότητας, αφού από τυπικά κτήρια του Ισλαμικής κουλτούρας έχουν μετατραπεί σε χώρους εκδηλώσεων και ψυχαγωγία. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί το Μπεζεστένι, το οποίο είναι το μόνο από τα Μνημεία που εξακολουθεί έχει την χρήση για την οποία κατασκευάστηκε. Επίσης, μία άλλη διαπίστωση κατά την διάρκεια της μελέτης μας στη συγκεκριμένη Περίοδο, είναι ότι δεν έχουν διασωθεί αρχιτεκτονικά και οικοδομικά στοιχεία καθώς και δεν έχουν πραγματοποιηθεί νέες μελέτες για το σύνολο των Οθωμανικών Μνημείων.

Στην κατεύθυνση αυτή, μέσω της καταγραφής που προχωρήσαμε και έχοντας δει κατά τη διάρκεια της μελέτης το παράδειγμα με το Γαλεριανό Συγκρότημα που μετατράπηκε σε αρχαιολογικό χώρο, πιστεύουμε ότι κάτι αντίστοιχο θα πρέπει να γίνει και για τα Οθωμανικά Μνημεία. Κατά την κρίσης μας, θεωρούμε ότι τα Μνημεία της Οθωμανικής Περιόδους τα οποία έχουν αλλάξει σήμερα χρηστικότητα, θα πρέπει να επανέλθουν στην αρχική του μορφή και να μετατραπούν σε αρχαιολογικούς χώρους έτσι ώστε και να γίνουν επισκέψιμα σε κάθε πολίτη αλλά και να μπορέσουν να μελετηθούν εκ νέου. Με τον τρόπο θα αναδείξουμε αφενός φυσιογνωμία των Μνημείων αυτών αφετέρου θα ενδυναμώσουμε ακόμη περισσότερο την πολιτιστική φυσιογνωμία της Θεσσαλονίκης

Συνοψίζοντας, μέσα από τη συγκεκριμένη μελέτη κατανοήσαμε τη μεγάλη σημασία της πόλης για τον Ελλαδικό χώρο καθώς και τη μεγάλη ιστορική φυσιογνωμία της. Καταφέραμε επίσης, μέσα από τις διάφορες Περιόδους που πέρασε η πόλη, να διακρίνουμε εκείνα τα χαρακτηριστικά τα οποία διακρίνουν την Ρωμαϊκή, την Βυζαντινή και την Οθωμανική αρχιτεκτονική, καταλάβαμε τις διαφορές στον τρόπο κατασκευής και κατανοήσαμε καλύτερα τον σκοπό που εξυπηρετούσαν οι κατασκευές αυτών των Μνημείων στις διαφορετικές Περιόδους.

Βιβλιογραφία

- ♦ Μπούρας Χ. (1999), **Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής**, πρώτος τόμος ,Συμμετρία :Αθήνα
- ♦ Μπούρας Χ.(2001), **Ιστορία της Αρχιτεκτονικής**, δεύτερος τόμος, Μέλισσα: Αθήνα
- ♦ Βακαλόπουλου Α.(1997), **Ιστορία της Θεσσαλονίκης**, Κυριακίδη: Θεσσαλονίκη
- ♦ Παπαγιαννόπουλος Α.(1983), **Ιστορία της Θεσσαλονίκης**, Ρέκος: Θεσσαλονίκη
- ♦ Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917, **University Studio Press** : Θεσσαλονίκη 1995 (β' έκδοση)
- ♦ Μέντζος Α.(1996), **Το ανάκτορο και η Ροτόντα της Θεσσαλονίκης. Νέες προτάσεις για την ιστορία του συγκροτήματος**, Βυζαντινά 18
- ♦ Vitti Μ.(1996), **Η πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης από την ίδρυση ως τον Γαλέριο**, Αθήνα
- ♦ Καραμπέρη Μ. και Χριστοδούλου Ε.(1997), **Η διαχρονικότητα της Θεσσαλονίκης μέσα από το Γαλεριανό Συγκρότημα**, ΑΕΜΘ: Θεσσαλονίκη
- ♦ Παπαγιαννόπουλος Α., **Μνημεία της Θεσσαλονίκης**, Ρέκος: Θεσσαλονίκη
- ♦ Βελενη Π., **Η τύχη του πολεοδομικού ιστού της Αρχαίας Αγοράς Θεσσαλονίκης**, περιοδικό Μνημείο και Περιβάλλον, τεύχος 3
- ♦ Παπαζώτος Θ.(1997), **Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά μνημεία της Θεσσαλονίκης**, Ρέκος: Θεσσαλονίκη
- ♦ Κουρκουτίδου Ε.-Νικολαΐδου Ε.& Τουρτα Α.(1997), **Περίπατοι στη Βυζαντινή Θεσσαλονίκη**, Καπον: Αθήνα
- ♦ Ζαφείρης Χ.(1997), **Θεσσαλονίκης Εγκόλπιον**, Εξάντας, Αθήνα
- ♦ Richard Krautheimer,(1991) **Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Αρχιτεκτονική**, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης: Αθήνα
- ♦ Χατζητρύφωνος Ε.(1997), **Αφιέρωμα στην Αρχιτεκτονική της Θεσσαλονίκης**, Καθημερινή ,30/03/1997
- ♦ Ναλπάντης Δ.(1997), **Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλονίκης**, Ρέκος: Θεσσαλονίκη
- ♦ Ναλμπάντης Δ.(2007), **Πληροφορίες για τον Λευκό Πύργο στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Πολιτισμού**

- ♦ Τα χαμάμ της Θεσσαλονίκης, Αγελλιοφόρος της Κυριακής, 15/09/2009
- ♦ Παζαρά Θ.(1998), Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ: Θεσσαλονίκη
- ♦ Μπακιρτζή Χ.(1998), Η Βασιλική του Αγίου Δημητρίου, ΙΜΧΑ: Θεσσαλονίκη
- ♦ Φυλλάδιο του υπουργείου πολιτισμού για τα μνημεία της οθωμανικής περιόδου στη Θεσσαλονίκη, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού Οργανισμός Προβολής Ελληνικού Πολιτισμού Α.Ε.

Κατάλογος Σχεδίων και Εικόνων

- Εικ. εξώφυλλου, πηγή: διαδίκτυο
- Σχ.2.1 Κάτοψη της ρωμαϊκής αγοράς Θεσσαλονίκης, πηγή: διαδίκτυο
- Εικ.2.2 Η ρωμαϊκή αγορά, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.2.3 Το ωδείο της ρωμαϊκής αγοράς, πηγή: προσωπικό αρχείο (2010)
- Εικ.2.4 Χάρτης του Γαλεριανού Συγκροτήματος, πηγή: από το βιβλίο *η διαχρονικότητα της Θεσσαλονίκης μέσα από το Γαλεριανό συγκρότημα*
- Σχ.2.5 Η αρχική μορφή της Αψίδας του Γαλέριου, πηγή: διαδίκτυο
- Εικ.2.6 Η Αψίδα του Γαλέριου όπως είναι σήμερα, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.2.7 Το οκτάγωνο όπως είναι σήμερα, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Σχ.2.8 Κάτοψη του οκταγώνου και του θαλάμου, πηγή: διαδίκτυο
- Εικ.2.9 Χάρτης του ρωμαϊκού Ιπποδρόμου, όπως είναι ανηρτημένος στους αρχαιολογικούς πίνακες της Πλατείας Ναυαρίνου, πηγή: προσωπικό αρχείο (2010)
- Εικ.2.10 Ανατολικό μέρος του Ιπποδρόμου που αντικατέστησε το τείχος, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.2.11 Τα ανάκτορα όπως σώζονται σήμερα, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.2.12 Εσωτερική άποψη των ανακτόρων, πηγή: προσωπικό αρχείο (2009)
- Εικ.2.13 Η Ροτόντα στην σημερινή της μορφή, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.2.14 Η Αχειροποίητος ,εξωτερική άποψη, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Σχ.2.15 Κάτοψη της Αχειροποίητος, πηγή: από το βιβλίο *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλονίκης*
- Εικ.2.16 Η είσοδος του Αγίου Δημητρίου, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.2.17 Ναός του Οσίου Δαβίδ, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Σχ.2.18 Κάτοψη του -αρχικά- σταυρόσχημου παλαιοχριστιανικού ναού του Οσίου Δαβίδ, πηγή: από το βιβλίο *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλονίκης*
- Εικ.2.19 Ο ναός της Αγίας Σοφίας, πηγή: προσωπικό αρχείο (2009)
- Σχ.2.20 Κάτοψη του ναού της Αγίας Σοφίας, πηγή: από το βιβλίο *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλονίκης*
- Εικ.2.21 Όψη του ναού της Παναγίας των Χαλκέων, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Σχ.2.22 Κάτοψη του ναού της Παναγίας των Χαλκέων ,πηγή : από το βιβλίο *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλονίκης*

- Εικ.2.23 Ναός του Αγίου Παντελεήμονα, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Σχ.2.24 Κάτοψη του ναού του Αγίου Παντελεήμονα, πηγή: από το βιβλίο *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλονίκης*
- Εικ.2.25 Ο ναός των Αγίων Αποστόλων σήμερα, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Σχ.2.26 Κάτοψη του ναού των Αγίων Αποστόλων, πηγή: από το βιβλίο *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλονίκης*
- Εικ.2.27 Ο ναός του Αγίου Νικολάου Ορφανού, πηγή: διαδίκτυο
- Σχ.2.28 Κάτοψη του Αγίου Νικολάου Ορφανού, πηγή: από το βιβλίο *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλονίκης*
- Εικ.2.29 Ο ναός του Προφήτη Ηλία, πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Σχ.2.30 Κάτοψη του ναού του Προφήτη Ηλία, πηγή: από το βιβλίο *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλονίκης*
- Εικ.2.31 Όψη του Μπέη Χαμάμ, πηγή: προσωπικό αρχείο (2010)
- Εικ.2.32 Πρόσοψη από το Γενί Τζαμί, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.2.33 Εξωτερική άποψη του Αλατζά Ιμαρέτ, πηγή: διαδίκτυο
- Σχ.2.34 Κάτοψη του Αλατζά-Ιμαρέτ τζαμί, πηγή: εφημερίδα καθημερινή 30/3/1997
- Εικ.2.35 Το Γενί Χαμάμ όπως σώζεται σήμερα, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.2.36 Το Μπεζεστένι σήμερα, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.2.37 Το Πασά Χαμάμ όπως σώζεται σήμερα, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.2.38 Αναστηλωτικές εργασίες στο Χαμζά-Μπέη τζαμί, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Σχ.2.39 Κάτοψη του Χαμζά-Μπέη τζαμί, πηγή: εφημερίδα καθημερινή 30/3/1997
- Εικ.2.40 Το Γιαχουντί Χαμάμ, πηγή: διαδίκτυο
- Εικ.2.41 Όψη του Λευκού Πύργου, πηγή : προσωπικό αρχείο (2010)
- Σχ.3.1 Προοπτική απεικόνιση της Ροτόντας της Θεσσαλονίκης, πηγή: διαδίκτυο
- Σχ.3.2 Κάτοψη της Ροτόντας κατά τα ρωμαϊκά χρόνια, πηγή: σχέδιο από το βιβλίο ,η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη
- Σχ.3.3 Κάτοψη της Ροτόντας και του περιβάλλοντα χώρου, πηγή: διαδίκτυο
- Σχ.3.4 Τομή της Ροτόντας κατά τα Ρωμαϊκά χρόνια, πηγή: σχέδιο από το βιβλίο ,η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη
- Εικ.3.5 Κόγχη εσωτερικά του ναού ,στη βάση του πεσσού, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)

- Σχ.3.6 Κάτοψη της Ροτόντας κατά τα βυζαντινά χρόνια, πηγή: σχέδιο από το βιβλίο ,η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη
- Σχ.3.7 Τομή της Ροτόντας κατά τα βυζαντινά χρόνια, πηγή: σχέδιο από το βιβλίο ,η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη
- Σχ.3.8 Κάτοψη της Ροτόντας όπως είναι σήμερα, πηγή: διαδίκτυο
- Σχ.3.9 Τομή της Ροτόντας όπως είναι σήμερα, πηγή: διαδίκτυο
- Εικ.3.10 Εσωρράχιο καμάρας νοτιοανατολικής κόγχης, πηγή: προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.11 Εσωρράχιο καμάρας νοτιοανατολικής κόγχης ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.12 Εσωρράχιο καμάρας νότιας κόγχης ,πηγή : προσωπικό αρχείο (20010)
- Εικ.3.13 Νοτιοδυτικό διάχωρο της ζωφόρου των μαρτύρων ,πηγή : διαδίκτυο
- Εικ.3.14 Νότιο διάχωρο της ζωφόρου των μαρτύρων ,πηγή : διαδίκτυο
- Εικ.3.15 Ψηφιδωτό Φιλίππου (κληρικός) ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.16 Ψηφιδωτό του Λέων (στρατιώτης) ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.17 Ψηφιδωτό Ονησιφόρου (στρατιώτης) ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.18 Ψηφιδωτό Βασιλίσκου (στρατιώτης) ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.19 Ψηφιδωτό Πρίσκου (στρατιώτης) ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.20 Ψηφιδωτό Θερινού (στρατιώτης) ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.21 Ψηφιδωτό Κοσμά (ιατρός) ,πηγή :προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.22 Ψηφιδωτό Πορφύριου (υπηρέτης) ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.23 Η «δόξα» του Χριστού με τους αγγέλους στον ομφαλό του τρούλου ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.24 Λεπτομέρεια από την «δόξα» του Χριστού με τους αγγέλους στον ομφαλό του τρούλου ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.25 Η τοιχογραφία της Αναλήψεως στο τετρατοσφαίριο της κόγχης του ιερού ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Σχ.3.26 Οριζόντια τομή και κάτοψη της βάσεως του άμβωνα κατά τον Ορλάνδο ,πηγή : σχέδιο από το βιβλίο ,η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη
- Σχ.3.27 Αναπαράσταση του άμβωνα κατά τον Ορλάνδο ,πηγή : σχέδιο από το βιβλίο ,η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη
- Σχ.3.28 Προοπτική απεικόνιση του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ,πηγή : πολεοδομία
- Εικ.3.29 Ο ναός του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης όπως είναι σήμερα ,πηγή : αεροφωτογραφία διαδίκτυο

- Σχ.3.30 Κάτοψη της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου ,πηγή : σχέδιο από το βιβλίο ,η Βασιλική του Αγίου Δημητρίου
- Εικ.3.31 Εσωτερικό του ναού του Αγίου Δημητρίου ,πηγή : προσωπικό αρχείο
- Εικ.3.32 Αναπαράσταση του κιβωρίου ,πηγή : σχέδιο από το βιβλίο ,η Βασιλική του Αγίου Δημητρίου
- Σχ.3.33 Τομή κατά πλάτος της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου ,πηγή : σχέδιο από το βιβλίο ,η Βασιλική του Αγίου Δημητρίου
- Σχ.3.34 Τομή στο παρεκκλήσι του Αγίου Ευθυμίου ,πηγή : διαδίκτυο
- Σχ.3.35 Κάτοψη της κρύπτης του Αγίου Δημητρίου ,πηγή : σχέδιο από το βιβλίο ,η Βασιλική του Αγίου Δημητρίου
- Εικ.3.36 Κάτοψη της κρύπτης του Αγίου Δημητρίου ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.37 Κιονόκρανο με μορφές κριών ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2008)
- Εικ.3.38 Ο Λευκός Πύργος ,πηγή : προσωπικό αρχείο (2010)
- Σχ.3.39 Κάθετη τομή του Λευκού Πύργου ,πηγή : διαδίκτυο
- Σχ.3.40 Τομή του Λευκού Πύργου ,πηγή : διαδίκτυο